

ZAWODOWE RODZINY ZASTĘPCZE I RODZINNE DOMY DZIECKA W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Raport z badania

Badanie naukowe zrealizowane
przez Openfield Sp. z o.o. z Opola na zlecenie
Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi

Rzeczpospolita
Polska

Unia Europejska
Europejskie Fundusze
Strukturalne i Inwestycyjne

Projekt jest współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Społecznego
w ramach Pomocy Technicznej RPOWŁ 2014-2020

Publikacja została opracowana w ramach projektu „Plan Realizacji Działań w ramach PTRPO WŁ na lata 2014-2020 na rok 2019”, podprojektu pn. „Funkcjonowanie regionalnych obserwatoriów terytorialnych”, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020, Osi priorytetowej XII Pomoc Techniczna, Działania XII.2 System realizacji.

Raport końcowy z realizacji umowy nr 7/RPOPT.ROIS/2018 na świadczenie usługi wykonania prac naukowo-badawczych celem przeprowadzenia badania naukowego pn. Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka w województwie łódzkim.

Praca zbiorowa

Eksperci merytoryczni:

dr Jan Basiaga

Kierownik projektu:

dr hab. Piotr Chomczyński, prof. nadzw. UŁ

Autorzy raportu:

dr hab. Piotr Chomczyński, prof. nadzw. UŁ, dr hab. Jacek Pyżalski, prof. nadzw. UAM,
dr Andrzej Kacprzak, UŁ

Zespół badawczy po stronie Zamawiającego:

Anna Bujwicka, Marta Beczkowska, Magdalena Błaszcyk, Kamila Brzezińska-Krakowiak,
Maciej Tomczak, Edyta Żmurkow-Poteralska

Skład i druk:

Agencja Wydawnicza „Argi” s.c. R. Błaszak, P. Pacholec, J. Prorok
ul. Żegiestowska 11, 50-542 Wrocław, www.angi.pl

Zdjęcie na okładce:

www.pixabay.com

ISBN 978-83-951663-9-6

ISBN e-book PDF 978-83-954054-0-2

ISBN e-book EPUB 978-83-954054-1-9

ISBN e-book MOBI 978-83-954054-2-6

Publikacja bezpłatna

Nakład: 700

Wydawca:

Regionalne
Centrum
Polityki
Społecznej w Łodzi

Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi
Jednostka Organizacyjna Samorządu Województwa Łódzkiego
ul. Snycerska 8, 91-302 Łódź
tel. 42 203 48 00, 42 203 48 01, fax 42 203 48 17
www.rcpslodz.pl, e-mail: info@rcpslodz.pl

Regionalne
Obserwatorium
Integracji
Społecznej

Regionalne Obserwatorium Integracji Społecznej
tel. 42 203 48 40, 42 203 48 43, 42 203 48 34,
www.analizyspoleczne.pl

© Copyright by Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi

Kopiowanie i rozpowszechnianie tylko z podaniem źródła

Druk publikacji współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Pomocy Technicznej RPO WŁ na lata 2014-2020

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	5
I. Rodzinne formy pieczy zastępczej w perspektywie historycznej	5
II. Perspektywa teoretyczna: Rodziny zastępcze jako instytucje	17
III. Wyzwania badawcze związane z problematyką pieczy zastępczej. ...	18
IV. Stan badań nad rodzicielstwem zastępczym w Polsce	18
V. Komentarz do badania pt. <i>Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka w województwie łódzkim</i>	19
1. ANALIZA TEORII I BADAŃ ODNOSZĄCYCH SIĘ DO PIECZY ZASTĘPCZEJ	24
1.1. Podstawy aksjologiczne i bazująca na nich ewolucja systemu pieczy zastępczej w Polsce	24
1.2. Trudności systemowe we wdrażaniu nowoczesnego systemu pieczy zastępczej	27
1.3. Piecza zastępcza - aktualny stan prawny	27
1.4. Rodzinna piecza zastępcza w perspektywie ilościowej	30
1.5. Kwalifikowanie do wykonywania rodzinnej pieczy zastępczej	31
1.6. Zadania pieczy zastępczej	32
1.7. Perspektywa potrzeb dzieci w pieczy zastępczej	33
1.8. Wcześniejsze doświadczenia i trudności dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej	35
1.9. Wybrane problemy w funkcjonowaniu w środowisku rówieśniczym. ...	38
1.10. Problem poalkoholowego uszkodzenia płodu	41
1.11. Problemy pieczy zastępczej związane z jej codziennym funkcjonowaniem	43
1.12. Perspektywa wsparcia rodziców zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka	45
1.13. Podstawowe wnioski z analizy <i>desk research</i> dla fazy badawczej i interpretacyjnej	46
2. OPIS KONCEPCJI BADANIA I ZASTOSOWANEJ METODOLOGII BADAŃ	49
2.1. Opis perspektywy teoretycznej	49
2.2. Opis przedmiotu badania z wykorzystaniem wyników analizy <i>desk research</i>	52

2.3. Opis podmiotu badania z wykorzystaniem wyników analizy <i>desk research</i>	52
2.4. Szczegółowy opis koncepcji badania	54
2.5. Opis zastosowanych metod i technik badawczych	57
2.6. Sposób doboru, struktura, wielkość, operat próby badawczej	59
3. OPIS PRZEBIEGU REALIZACJI BADAŃ	65
4. OPIS WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH	68
4.1. Początki podejmowania pieczy zastępczej przez opiekunów	68
4.2. Motywacje opiekunów do podjęcia opieki zastępczej	72
4.3. Charakterystyka dzieci trafiających do opieki zastępczej (rodziny pochodzenia, stan zdrowotny, stan emocjonalny)	77
4.4. Realizacja funkcji wychowawczej, opiekuńczej i reintegracyjnej przez opiekunów zastępczych	83
4.5. Relacje opiekunów zastępczych i wychowanków (emocje wychowanków, sposoby radzenia sobie z emocjami wychowanków, kształtowanie się więzi emocjonalnych)	95
4.6. Współpraca opiekunów zastępczych z otoczeniem instytucjonalnym (RCPS, PCPR, przychodnie, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, sądy, kuratorzy, policja) oraz pozainstytucjonalnym (wolontariusze, NGO-sy, rodzice biologiczni)	97
4.7. Czynniki ułatwiające i utrudniające realizowanie zadań wynikających z funkcji rodzica zastępczego wraz z oczekiwaniami opiekunów zastępczych dotyczącymi zaspokojenia potrzeb służących realizacji ich zadań i funkcji	108
4.8. Ocena uwarunkowań prawno-organizacyjnych	112
4.9. Ocena uwarunkowań ekonomicznych i materialnych przez opiekunów	115
4.10. Ocena uwarunkowań kulturowych wychowanków przez opiekunów	119
4.11. Proces wychowawczy w opiece zastępczej (problemy wychowawcze, problemy edukacyjne, problemy psychiczne, demoralizacja)	123
4.12. Codzienne funkcjonowanie rodzin zastępczych (problemy dnia codziennego)	125
4.13. Opis dobrych praktyk	127
4.14. Wnioski i powiązane z nimi rekomendacje	129
ANEKSY DO RAPORTU KOŃCOWEGO	143
Załącznik nr 1 Wywiad z opiekunem - dyspozycje	143
Załącznik nr 2 Wywiad z ekspertem - dyspozycje	150

WPROWADZENIE

Opieka zastępcza nad dziećmi pozbawionymi należytej opieki ze strony rodziny własnej stanowi przykład zjawiska, które jest nierozzerwalnie związane z rozwojem społeczeństw naszego kręgu cywilizacyjnego. Niezależnie od epoki historycznej, modelu kulturowego i religijnego, część dzieci była pozbawiona opieki ze strony rodziny. Przyczyny takiego stanu były różne: śmierć rodziców, porzucenie, zaniechanie, uwarunkowania obyczajowe, ubóstwo, migracje społeczeństw etc. Różne były też formy przeciwdziałania zjawisku sieroctwa społecznego. Najczęściej organizacja opieki zastępczej była ściśle związana z obowiązującymi w danym społeczeństwie prawami i obyczajami (Kurdybacha, 1960; Cambiano, 2000; Kolankiewicz, 2002; Rouche, 2005; de La Ronciere, 2005; Farge, 2005; Badora, 2011).

I. RODZINNE FORMY PIECZY ZASTĘPCZEJ W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ

PIERWSZE PRÓBY BUDOWY SYSTEMU RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ W POLSCE

W Polsce funkcjonowanie rodzinnych form opieki zastępczej ma długoletnią tradycję. Najczęściej opiekę nad sierotami przejmowały rodziny spokrewnione lub zaprzyjaźnione z rodzicami osieroczonego dziecka. Pierwsze próby wdrożenia zorganizowanych form oddawania dzieci sierocych pod opiekę rodzin obcych, podejmowano w Polsce w pierwszej połowie XVIII wieku. Działania te, nie przynosiły jednak pozytywnych skutków. W efekcie braku należytej kontroli nad działalnością opiekuńczą tego typu rodzin zastępczych, bardzo często zdarzało się, że dzieci były bite, poniżane, wykorzystywane do najcięższych prac, a nawet uśmiercane (Kulpiński, 1999). Utrata państwowości spowodowała załamanie procesu tworzenia polskiego systemu opiekuńczego. O opiece nad dziećmi sierocymi decydowały przede wszystkim racje państw zaborczych, które prezentowały różne stopnie rozwoju społecznego i gospodarczego, różne kultury oraz interesy polityczne (Kusio, 1998).

SYSTEM PIECZY ZASTĘPCZEJ W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM W POLSCE

Pierwsze działania o charakterze państwowym – ukierunkowane na organizację rodzinnego systemu opieki zastępczej – podjęto w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Pomimo przeprowadzonego procesu legislacyjnego związanego z organizacją opieki społecznej, nie stworzono systemu prawnego regulującego zasady funkcjonowania rodzin zastępczych. Samą zaś organizację działalności opiekuńczej wpisano w zakres kompetencji samorządów terytorialnych, które – w większości przypadków – w znikomym stopniu wypełniały zobowiązania ustawowe. Jedynymi pozytywnymi wyjątkami były samorządy Łodzi i Warszawy. Efekty prac organizacyjnych wskazanych samorządów pozwalały na formułowanie postulatów wskazujących na lepszą jakość oraz wyższą efektywność opieki rodzinnej w stosunku do opieki instytucjonalnej, jak również na podjęcie prób szerszego wdrożenia systemu rodzinnej opieki zastępczej. Opracowano pierwsze zasady powoływania rodzin zastępczych, ich finansowania oraz kontroli. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił jednak szersze ich zastosowanie (Basiaga, 2014).

STAN PIECZY ZASTĘPCZEJ W PIERWSZYCH LATACH PO ZAKOŃCZENIU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Pierwsze lata powojenne określa się jako okres bujnego ilościowego rozwoju rodzin zastępczych. Doceniano ich rolę oraz znaczenie. Sytuacja ta nie wynikała jednak z celowych działań państwowych ukierunkowanych na rozwój tej formy opieki, lecz związana była przede wszystkim z ogromnymi potrzebami w zakresie kompensacji sieroctwa oraz ograniczonymi możliwościami stosowania form alternatywnych (Matejek, 2005). Od lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku do początku okresu transformacji ustrojowej rodzinne formy opieki zastępczej funkcjonowały na obrzeżach systemu opiekuńczego, w którym najważniejszą rolę pełniły państwowe instytucje opiekuńcze. Uważano, że tylko państwo posiada najbardziej właściwe warunki materialne oraz wychowawcze (możliwość doboru personelu, szkolenia, kontrola jakości oddziaływania ideologicznego etc.). Rodzinom zastępczym przyznawano znikomą pomoc finansową – w najtrudniejszym okresie lat sześćdziesiątych – ponad dwudziestokrotnie niższą niż wynosił koszt utrzymania dziecka w państwowej instytucji opiekuńczej. Zaś kryteria powoływania do życia nowych rodzin zastępczych związane były przede wszystkim z wartościami ideologicznymi. Zalecano umieszczanie dzieci w rodzinach zastępczych „zdrowych klasowo” – przede wszystkim robotniczych i drobnobłotkiskich. Kompetencje osobowościowe oraz opiekuńcze kandydatów do pełnienia

funkcji rodziny zastępczej miały dużo mniejsze znaczenie (Basiaga, 2014). Pomimo różnych, stosunkowo drobnych zmian legislacyjnych z lat siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych, trudne warunki funkcjonowania rodzinnych form pieczy zastępczej nie zmieniły się w stopniu istotnym aż do lat dziewięćdziesiątych.

ROZWÓJ SYSTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ W POLSCE NA TLE ZMIAN USTROJOWYCH PAŃSTWA

Realizowane w Polsce w latach dziewięćdziesiątych zmiany ustrojowe oraz administracyjne wpłynęły znacząco na podejmowanie działań ukierunkowanych na wdrażanie reformy systemu opiekuńczego. Poprzedni system opieki nad dzieckiem poddano ostremu osądowi. Krytykowano sztywność organizacyjną i funkcjonalną, centralizm i nieumiejętność rozwiązywania problemów sieroctwa społecznego. W największym jednak stopniu krytyce poddano cel powołania i sposób funkcjonowania instytucji opiekuńczych. Wskazywano, że pod hasłami wychowania i opieki dokonywało się zawłaszczanie wychowanków przez państwo, podporządkowujące je ideologii i interesom państwa. To zaś wiązało się z sytuacją, w której działalność ówczesnych instytucji skoncentrowana była wyłącznie na opiekuńczo-wychowawczej pracy z dziećmi i nie uwzględniała wspierania również ich rodziców – w szczególności nie podejmowano działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny, gdyż umieszczenie dziecka w środowisku zastępczym nie wiązało się z określeniem perspektywy czasowej tego przedsięwzięcia. Ten systemowy brak zainteresowania najistotniejszym elementem pieczy zastępczej, jakim jest więź dziecka z rodzicem, związany był z nastawieniem się na długoterminową opiekę, trwającą często do pełnoletniości wychowanka (Polkowski, 2000; Kaczmarek, 2005; Matyjas, 2005). Kluczowym elementem procesu decentralizacji oraz reorganizacji systemu pieczy nad dzieckiem pozbawionym należytej opieki ze strony rodziny własnej, było wprowadzenie w życie przepisów zawartych w ustawie z 29 grudnia 1998 roku (Ustawa, 1998). Zgodnie z jej założeniami, poddano głębokiej przebudowie system opieki zastępczej i dokonano zmian na trzech poziomach: zmieniono zasady organizacji systemu (nacisk został położony na rozwój rodzinnych form wsparcia – zwłaszcza rodzicielstwa zastępczego), zdecentralizowano system (przesunięto zadania organizacyjne i koordynacyjne na poziom powiatu) oraz dokonano przesunięcia resortowego (przeniesiono zadania opieki na rodziną i dzieckiem z resortu edukacji do systemu pomocy społecznej (Hryniewicz, 2006). Realizacji tych założeń miała pomóc prorodzinna polityka państwa. Przyjęto, że w nowym systemie opieka zastępcza powinna stanowić element szerszego programu wspierania rodzin w środowisku lokalnym. Większe znaczenie powinny mieć działania pro-

filaktyczne, a więc wsparcie udzielane rodzinie naturalnej dziecka przed wystąpieniem sytuacji kryzysowej zmuszającej do zabrania go z domu i umieszczenia w rodzinie zastępczej lub placówce socjalizacyjnej. System opieki zastępczej ukierunkowano zatem na wspieranie rodziny naturalnej, a nie jej zastępowanie.

PRZEBUDOWA SYSTEMU OPIEKI NAD RODZINĄ I DZIECKIEM

W pierwszej połowie roku 2000 rozpoczął się drugi etap przebudowy systemu opieki nad rodziną i dzieckiem. Wraz z wejściem w życie znowelizowanej ustawy o pomocy społecznej (Ustawa, 2000), wypracowano spójne ramy prawne funkcjonowania tego systemu oraz sformułowano cele, które dotyczyły:

- zmniejszenia liczby placówek opiekuńczo-wychowawczych i ich wielkości (zakładano, że do końca 2006 roku, w tych placówkach będzie przebywało nie więcej niż 30 wychowanków),
- wzrostu liczby dzieci powracających do rodzin własnych,
- rozwoju systemu rodzin zastępczych niespokrewnionych (w tym rodzin pełniących funkcje specjalistyczne),
- rozwoju otoczenia instytucjonalnego wspierającego zreformowany system,
- rozwinięcia pracy z rodziną przeżywającą problemy życiowe wpływające na wypełnianie zadań opiekuńczo-wychowawczych (Kaczmarek, 2004; Raclaw-Markowska, Rymśa, 2005).

Istotnym elementem przebudowy systemu opiekuńczego było wprowadzenie do funkcjonujących rodzin zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych, nowej kategorii – niespokrewnionych rodzin zastępczych pełniących funkcję pogotowia rodzinnego. Rodzina tego typu stanowiła nową formułę rodzin zastępczych, bowiem za świadczenie usług opiekuńczych otrzymywała wynagrodzenie. Celem powołania pogotowia rodzinnych było stworzenie optymalnych warunków opieki dla dzieci w wieku do lat 10, pozbawionych należytej opieki ze strony rodziców, do czasu unormowania się sytuacji życiowej dziecka, to znaczy do momentu rozwiązania kryzysu w rodzinie lub – jeśli miałyby okazać się to niemożliwe – do momentu umieszczenia dziecka w instytucji opieki o charakterze trwałym. Ustawodawca określił jednak, że pobyt dziecka w pogotowiu nie może być dłuższy niż 12 miesięcy, z możliwością jego przedłużenia o kolejne 3 miesiące. Pogotowia rodzinne pełniły funkcję interwencyjną w sytuacji nagłej konieczności zapewnienia opieki dla dzieci, wskutek okoliczności uniemożliwiających sprawowanie opieki bezpośrednio przez rodziców. Stanowiły więc one jeden z elementów realizowanej deinstytucjonalizacji systemu opiekuńczego dla małych dzieci. Ponadto, były one pierwszą instytucją opiekuńczą, dla której określono zakres czasowy sprawowania opieki i – co najważniejsze – rodziny te

w strukturze swoich zadań miały obowiązek stwarzania warunków dla realizacji procesu przywracania dziecku rodziny własnej (proces reintegracji).

Pomimo wdrożenia pożądanego kierunku zmian w funkcjonowaniu systemu opieki nad dzieckiem i jego rodziną, wskazywano na niezadawalający stan efektów realizowanej reformy systemu. W opinii M. Kaczmarka (2005), w znikomym stopniu udało się zrealizować sztandarowe hasło reformy, to znaczy zmniejszenie liczby oraz wielkości domów dziecka. Przywołany autor twierdził ponadto, że system pomocy i wsparcia rodziny budowany był zbyt wolno, zaś reintegracja dzieci przebywających w pieczy zastępczej stanowiła śladowy element reformy zarówno jeśli chodzi o liczbę, jak i jakość działań.

USTAWA Z DNIA 12 MARCA 2004 R. O POMOCY SPOŁECZNEJ: REINTEGRACJA RODZIN JAKO GŁÓWNY CEL SYSTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ

W roku 2004 rodziny zastępcze ustawowo zostały ujęte jako forma pomocy dla rodzin i ich dzieci (a nie tylko dla dzieci), co zostało wprost wyrażone w art. 70 ustawy o pomocy społecznej (Ustawa, 2004). Pomoc społeczna stała się więc działaniem nakierowanym na usamodzielnienie tego, komu była świadczona (w tym kontekście usamodzielnienie rodziny naturalnej mającej trudności w wypełnianiu zadań opiekuńczo-wychowawczych). Celem umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej jako formy pomocy całej rodzinie był (i nadal jest) powrót dziecka do rodziny naturalnej i ponowne stworzenie rodziny wypełniającej wszystkie funkcje (Andrzejewski, 2006).

Jedną z najważniejszych zmian wprowadzonych ustawą w systemie opieki zastępczej było powołanie do życia nowych form rodzin zastępczych. Do wcześniej funkcjonujących rodzin zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych z dzieckiem dodano trzy nowe rodzaje rodzin zastępczych zawodowych: wielodzietnych, specjalistycznych i pełniących funkcję pogotowia rodzinnego. W rodzinach zastępczych wielodzietnych można było umieścić w tym samym czasie nie mniej niż troje i nie więcej niż sześcioro dzieci. W przypadku konieczności umieszczenia w rodzinie licznego rodzeństwa, liczba dzieci przyjętych pod opiekę mogła zostać zwiększona. Powołanie do życia tego typu rodziny było formą wspierającą dla rodzinnych domów dziecka i dawało szansę na efektywniejsze respektowanie zasady nierozłączania rodzeństwa. Zawodowe rodziny zastępcze wielodzietne funkcjonowały do roku 2012. Zgodnie z treścią ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa, 2011) rodziny te funkcjonowały do czasu wygaśnięcia lub rozwiązania umowy. Zawodowe specjalistyczne rodziny zastępcze zostały utworzone z myślą o zapewnieniu opieki dzieciom

niedostosowanym społecznie oraz dzieciom z różnymi dysfunkcjami lub problemami zdrowotnymi, wymagającym szczególnej opieki i pielęgnacji. Funkcja zawodowej rodziny zastępczej o charakterze pogotowia rodzinnego jest odmienna od pozostałych modeli rodzin zastępczych. Zgodnie z zasadą stałości opieki umieszczenie dziecka w pogotowiu rodzinnym uzasadnione jest w przypadkach wystąpienia krótkotrwałych problemów w rodzinie naturalnej – do czasu unormowania sytuacji życiowej dziecka. Do specyfiki takiej rodziny należy między innymi obowiązek pozostawania w stałej gotowości przyjmowania dzieci w wieku do lat 10 doprowadzonych przez Policję lub Straż Graniczną.

Istota zawodowstwa rodzin zastępczych sprowadza się do tego, że są one profesjonalnym rodzinnym środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym dla dziecka przyjętego pod opiekę. Świadczą o tym wyższe (w stosunku do spokrewnionych i niespokrewnionych rodzin zastępczych) wymagania w zakresie predyspozycji psychofizycznych, umiejętności i doświadczenia niezbędnego w pracy z dziećmi o szczególnych potrzebach oraz warunków mieszkaniowych i dochodowych, które pozwalają skutecznie realizować powierzone zadania. Rodziny zastępcze zawodowe zobowiązane są ponadto do zrealizowania specjalistycznego szkolenia oraz do systematycznego podnoszenia swoich kwalifikacji. Istotnym czynnikiem różnicującym zawodowe rodziny zastępcze oraz spokrewnione i niespokrewnione (od 2012 roku niezawodowe) jest aspekt finansowy. Osoby pełniące funkcję zawodowego rodzica zastępczego otrzymują comiesięczne wynagrodzenie oraz dodatkowe wsparcie finansowe przeznaczone na potrzeby utrzymania lokalu mieszkalnego w zakresie kosztów związanych z opłatami z tytułu najmu, opłat za media itp. W roku 2008, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej przedstawiło założenia projektu ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Oceniając efekty wdrażanych od 2000 roku zmian w systemie opieki zastępczej, autorzy projektu wskazywali na utrzymywanie się wielu negatywnych tendencji w jego funkcjonowaniu. Krytyczne uwagi odnosiły się do obszarów dotyczących:

- wzrostu wskaźnika dzieci umieszczanych w różnych formach pieczy zastępczej;
- koncentracji działań systemu wyłącznie na dziecku, a nie jego rodzinie;
- nadmiernej łatwości umieszczania dziecka poza rodziną – także w oparciu o zdiagnozowane przyczyny, które powinny stanowić przesłankę do podjęcia pracy socjalnej z rodziną dziecka (np. ubóstwo, zaniedbania higieniczne, nierealizowanie obowiązku szkolnego etc.);
- braku instrumentów motywujących gminy do działań na rzecz utrzymania dziecka w rodzinie własnej;
- pozorności pieczy zastępczej w przypadku wielu rodzin zastępczych spokrewnionych;
- niedoboru odpowiedniej liczby rodzin zastępczych zawodowych;

- niewłaściwego kierunku przemieszczania się dzieci w ramach różnych form opieki zastępczej – dominacja tendencji w kierunku do form instytucji instytucjonalnej pieczy zastępczej lub między nimi (Prusinowska-Marek, 2018).

USTAWA Z DNIA 9 CZERWCA 2011 R. O WSPIERANIU RODZINY I SYSTEMIE PIECZY ZASTĘPCZEJ: WSPARCIE RODZINY PRZEŻYWAJĄCEJ TRUDNOŚCI JAKO GŁÓWNE ZADANIE SYSTEMU

W świetle powyższych uwag, obowiązująca od 1 stycznia 2012 roku ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa, 2011) w swoich założeniach ma przede wszystkim przeciwdziałać negatywnym tendencjom zabierania dzieci z niewydolnych wychowawczo i niezaradnych rodzin oraz umieszczenia ich w pieczy zastępczej. Zdaniem M. Kaczmarka (2012) jest to pierwsza ustawa podkreślająca w swoim tytule rangę rodziny. Jej głównym założeniem jest wsparcie dla rodzin będących w kryzysie w środowisku ich zamieszkania, bez konieczności separowania dzieci od rodziny.

Wyrazem nowego postrzegania istoty wspierania rodzin mających trudności w wypełnianiu swoich podstawowych funkcji jest nowa formuła organizowania pomocy i wsparcia na poziomie gminy. Zgodnie z treścią ustawy (2011) jednostką odpowiedzialną za organizowanie i realizację procesu wspierania rodziny jest gminny ośrodek pomocy społecznej (zespół ds. asysty rodzinnej). Zaś praca z rodziną realizowana być powinna zarówno w czasie przeżywania przez nią trudności, jak i w sytuacji, kiedy dziecko musi zostać czasowo umieszczone poza rodziną.

Jedną z nowych form wspierania rodzin wymagającą wsparcia społecznego jest funkcja asystenta rodziny, którego zadania zawierają się w udzielaniu pomocy rodzinom w rozwiązywaniu ich problemów socjalnych, psychologicznych, opiekuńczo-wychowawczych, udzielaniu wsparcia w poszukiwaniu pracy, w edukacji dzieci oraz na podejmowaniu w razie potrzeby działań interwencyjnych i zaradczych w rodzinie. Ponadto, do zadań asystenta rodziny należy także współpraca z zespołem interdyscyplinarnym ds. przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz innymi instytucjami działającymi na rzecz dziecka i rodziny, a także monitorowanie sytuacji po zakończeniu pracy w rodzinie.

Drugą formą pomocy rodzinie w kryzysie jest rodzina wspierająca, której zadaniem jest pomoc niewydolnej rodzinie w opiece i wychowaniu dziecka, prowadzeniu gospodarstwa domowego oraz w kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych. Z założenia rodziny wspierające powinny być rekrutowane z bezpośredniego otoczenia dziecka i formalnie ustanawiane przez wójta gminy.

Ważną rolę w nowym systemie wsparcia dziecka i rodziny odgrywają również placówki wsparcia dziennego, które mogą być prowadzone w różnej formie – także jako praca podwórkowa. W założeniu dzieci mają korzystać z placówki dobrowolnie, chyba że zostaną do niej skierowane przez sąd.

Organizacja form pieczy zastępczej

Analizowany akt prawny, wcielając w życie nowe komplementarne podejście do problematyki pomocy i wsparcia rodziny w realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczych, wprowadził również wiele zmian w organizacji rodzinnych form pieczy zastępczej. Podtrzymując priorytet rodzinnych form pieczy zastępczej nad całodobowymi placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, ustawa wprowadza nowy podział rodzinnych form ujmując je jako:

1. rodziny zastępcze:
 - spokrewnione,
 - niespokrewnione,
 - zawodowe, w tym zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne;
2. rodzinne domy dziecka.

Redefiniując strukturę rodzinnej pieczy zastępczej ustawodawca zniósł funkcję zawodowej wielodzietnej rodziny zastępczej. Jednocześnie wprowadzono dedefiniowanie pojęcia rodziny zastępczej spokrewnionej – tę funkcję mogą pełnić wstępni dziecka, czyli dziadkowie lub rodzeństwo dziecka. W przypadku dalszego pokrewieństwa, osoby sprawujące opiekę nad dzieckiem ujmowane są jako rodzina niezawodowa.

Organizator pieczy zastępczej

Jednym z najważniejszych elementów ustawy jest powołanie instytucji organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. Może nim być wyznaczona przez starostę jednostka organizacyjna powiatu lub podmiot, któremu powiat zleci realizację tego zadania. Jeżeli jednak jednostką tą jest powiatowe centrum pomocy rodzinie, tworzy się w nim zespół do spraw pieczy zastępczej. Zadania, jakie ustawodawca stawia przed organizatorem, ujęte zostały bardzo szeroko: od rekrutacji kandydatów, poprzez ich szkolenie, kwalifikowanie, a następnie wspieranie rodzin oraz dzieci, a także ocenianie sytuacji umieszczonego w rodzinie dziecka. Organizator rodzinnej pieczy zastępczej wyznacza również i zatrudnia koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, którego zadaniem jest opieka nad rodzinnymi formami pieczy zastępczej oraz dbałość o prawidłowe ich funkcjonowanie.

Pozafinansowe formy wsparcia rodzin zastępczych

Ważnym elementem ustawy jest również stworzenie warunków do korzystania przez rodziców zastępczych oraz osób prowadzących rodzinne domy dziecka z pomocy osób spoza kręgu rodzinnego. Ustawodawca wprowadził w 2011 roku dwie nowe formy wsparcia, które świadczone są przez:

- rodzinę wspierającą, z której wsparcia rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka mogą korzystać w przypadkach czasowego niesprawowania osobistej opieki nad dziećmi, wynikającego z udziału w szkoleniach, pobytu w szpitalu, w sytuacjach nieprzewidzianych trudności lub zdarzeń losowych oraz korzystania z wprowadzonego zapisem ustawy prawa zawodowych rodzin zastępczych do trzydziestodniowego urlopu wypoczynkowego. Funkcję rodziny pomocowej może przyjąć na siebie inna rodzina zastępcza zawodowa i niezawodowa, rodzina prowadząca rodzinny dom dziecka, a także osoby przeszkolone do pełnienia tych funkcji oraz osoby i rodziny przygotowane do przysposobienia dziecka;
- osobę do pomocy w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka.

O wsparcie w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych rodziny zastępczej oraz rodzinne domy dziecka mogą wnioskować w przypadku, kiedy w danym domu pieczy zastępczej przebywa więcej dzieci niż ustalony prawem limit.

Ponadto, ustawodawca usankcjonował pomoc świadczoną rodzinnym formom pieczy zastępczej przez wolontariuszy.

Finansowe formy wsparcia rodzin zastępczych

Mocą ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (2011) zmieniono również stawki świadczeń dla rodzinnych form pieczy zastępczej na pokrycie kosztów utrzymania dziecka, znosząc jednocześnie zróżnicowanie wysokości pomocy finansowej uwzględniającej wiek przyjętego pod opiekę dziecka. Rodzinom zastępczym spokrewnionym na każde przyjęte pod opiekę dziecko przyznano pomoc w wysokości 660 zł miesięcznie. Rodzinom zastępczym niezawodowym, rodzinom zastępczym zawodowym oraz rodzinnym domom dziecka na każde przyjęte pod opiekę dziecko przyznano pomoc w wysokości 1000 zł miesięcznie. Wszystkim rodzinnym formom pieczy zastępczej przysługuje prawo wnioskowania o dofinansowanie do wypoczynku poza miejscem zamieszkania dziecka w wieku od 6. do 18. roku życia. Opiekunowie mają również prawo wnioskowania o przyznanie świadczeń na pokrycie wydatków związanych z potrzebami przyjmowanego pod opiekę dziecka oraz wydatków związanych z wystąpieniem zdarzeń losowych lub innych zdarzeń mających wpływ na jakość sprawowanej opieki. Ponadto, rodziny zastępcze niezawodowe i zawodowe oraz osoby prowadzące rodzinny dom dziecka mogą otrzymywać środki finansowe na utrzymanie lokalu mieszkalnego w wysokości odpowiadającej wydatkom po-

noszonym przez rodzinę, między innymi na czynsz, opłaty za energię elektryczną, ciepłą, gaz, odbiór nieczystości, usługi telekomunikacyjne itp.

DEINSTYTUCJONALIZACJA PIECZY ZASTĘPCZEJ W POLSCE

Budowany od 2004 roku system opieki nad dzieckiem – tworzony w oparciu o dostosowane do europejskich standardów prawo oraz tendencje w polityce opiekuńczej – ukierunkowany jest na wspieranie rodzin w procesie przewycięzania trudnych sytuacji życiowych oraz zapewnienie dzieciom opieki i wychowania poza rodziną w pozainstytucjonalnych formach opieki kompensacyjnej, których trzon stanowią rodziny zastępcze. Na podstawie danych Ministerstwa Rodziny Pracy i Polityki Społecznej dotyczących deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej wskazać można, że w okresie od wprowadzenia w życie zapisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (2012) do końca roku 2017 utrzymana została pożądana tendencja umieszczania dzieci przede wszystkim w rodzinnych formach pieczy zastępczej. We wskazanym przedziale czasowym wskaźnik umieszczeń dzieci w rodzinnych formach pieczy zastępczej sytuuje się na stosunkowo stałym poziomie 75%. W tym miejscu należy mieć jednak na uwadze to, że zgodnie z wymogami Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego (2020), do roku 2020 wskaźnik dzieci umieszczonych w rodzinnych formach pieczy zastępczej, w proporcji do ogólnej liczby wychowanków objętych pieczą zastępczą powinien wzrosnąć do poziomu 90% (Szczepaniak-Sienniak, 2017). Ponadto, należy odnotować, że w wyżej określonym przedziale czasowym następuje również stopniowy spadek odsetka dzieci w wieku poniżej 18. roku życia umieszczonych w pieczy zastępczej – od wartości 0,99% w latach 2012 i 2013 do wartości 0,88% w 2017 roku (Rada Ministrów, 2013-2017). Analizując realizację zadań w zakresie systemu pieczy zastępczej, A. Prusinowska-Marek (2018) wskazuje na dane Ministerstwa Sprawiedliwości odnoszące się do liczby dzieci oczekujących na umieszczenie w pieczy zastępczej, wobec których sądy opiekuńcze wydały stosowne orzeczenie. W ogólnym ujęciu liczba dzieci oczekujących na umieszczenie w pieczy zastępczej wzrosła z 618 w roku 2012 do 1066 w roku 2017. Należy przy tym podkreślić, że zobrazowana tendencja wzrostowa powodowana jest przede wszystkim kilkukrotnym wzrostem liczby dzieci oczekujących na umieszczenie w rodzinnej pieczy zastępczej (w roku 2012 na umieszczenie oczekiwało 136 dzieci, zaś w roku 2017 takich dzieci było 771). Pozytywnym aspektem jest fakt jednoczesnego spadku liczby dzieci oczekujących na umieszczenie w instytucjonalnej pieczy zastępczej (z 482 dzieci w roku 2012 do 295 w roku 2017). Brak realizacji przez odpowiednie jednostki samorządowe orzeczeń sądów opiekuńczych może świadczyć o niewystarczających zasobach powiatów w zakresie miejsc zarówno w rodzinnej, jak i instytucjonalnej pieczy zastępczej. Z da-

nych Najwyższej Izby Kontroli wynika, że w 2016 roku około 5% orzeczeń sądów rodzinnych w sprawie umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej nie było realizowanych niezwłocznie, w efekcie czego dzieci pozostawały pod opieką rodziców biologicznych albo były tymczasowo umieszczane w instytucjonalnej pieczy zastępczej (Prusinowska-Marek, 2018). W roku 2017 w Polsce funkcjonowało 37877 podmiotów rodzinnej pieczy zastępczej, co w porównaniu z 2012 rokiem oznacza spadek o 2192 podmioty (5,5%). Ta tendencja dotyczy wyłącznie rodzin zastępczych spokrewnionych i niezawodowych – liczba tych form pieczy zastępczej zmniejszyła się odpowiednio o 7,1% i 7,6%. W obszarze zawodowych form rodzinnej pieczy zastępczej obserwowana jest tendencja podążania w kierunku profesjonalizacji rodzinnej pieczy zastępczej. W stosunku do stanu liczbowego z roku 2011 w roku 2017 liczba zawodowych rodzin zastępczych zwiększyła się o 13,1%, a rodzinnych domów dziecka o 149% (Rada Ministrów, 2013-2017). Obie tendencje (zmniejszanie się liczby spokrewnionych i niezawodowych form pieczy zastępczej przy jednoczesnym wzroście liczebności zawodowych form pieczy zastępczej) można ująć w kategorii pozytywnego kierunku zmian. Jednocześnie wskazać należy, że tempo rozwoju profesjonalnych form rodzinnej pieczy zastępczej jest niewystarczające w stosunku do potrzeb. Skalę problemu zobrazować mogą dane odnoszące się do liczby dzieci w wieku poniżej 7. roku życia, które przebywają (oraz nadal są umieszczane) w instytucjonalnych formach pieczy zastępczej. Zgodnie z danymi opublikowanymi przez Ministerstwo Rodziny Pracy i Polityki Społecznej, w roku 2012 w instytucjonalnych formach pieczy zastępczej przebywało 2702 dzieci w wieku poniżej 7. roku życia. W roku 2017 liczba ta zmniejszyła się do stanu 1384 (spadek o 49%). Jeśli jednak spojrzeć na tę sytuację przez pryzmat zapisów ustawowych (Ustawa, 2012, art. 231), które od roku 2015 zabraniają umieszczania w instytucjonalnej pieczy zastępczej dzieci w wieku poniżej 7. roku życia, powyższe dane mogą posłużyć jako przykład obrazujący skalę deficytu rodzinnych form pieczy zastępczej (w szczególności zawodowych), który może ulec zwiększeniu po 31 grudnia 2019 roku w związku z wejściem w życie zapisu ustawowego zabraniającego umieszczania w instytucjonalnej pieczy zastępczej dzieci w wieku poniżej 10. roku życia (Ustawa, 2012, art. 232.). Na podstawie danych opublikowanych przez Biuro Rzecznika Praw Dziecka można przyjąć, że realizacja założenia związanego z umieszczeniem przebywających w instytucjonalnej pieczy zastępczej dzieci w wieku poniżej 7. roku życia wyłącznie w rodzinnej pieczy zastępczej wymaga zwiększenia liczby rodzin zastępczych o 40% (Rzecznik Praw Dziecka, 2016).

Ponadto, zgodnie z publikowanymi przez Ministerstwo Rodziny Pracy i Polityki Społecznej danymi, w roku 2017 zarysowała się tendencja wzrostowa w odniesieniu do liczby dzieci umieszczanych w instytucjach opieki zastępczej. Tendencja ta dotyczy obu form – rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej. W roku

2017 z rodzin biologicznych do rodzinnych form pieczy zastępczej skierowanych zostało 7688 dzieci (wobec 7361 dzieci w roku 2016), natomiast do instytucjonalnych form pieczy zastępczej w roku 2017 skierowano 4562 dzieci (wobec 4452 dzieci w roku 2016). Te dane są kompatybilne (w zakresie zarysowanego kierunku zmian) z danymi dotyczącymi powrotów dzieci z pieczy zastępczej do rodzin własnych (reintegracja). W roku 2017 z pieczy zastępczej do rodzin własnych powróciło 4059 dzieci, co stanowi spadek o 623 (13%) dzieci w stosunku do roku 2016.

Problemy zasygnalizowane powyżej uprawniają do sformułowania stwierdzenia, że proces deinstytucjonalizacji opieki zastępczej przebiega zbyt wolno. Ponadto, pomimo odnotowywanego zmniejszającego się odsetka dzieci umieszczanych w instytucjach pieczy zastępczej (Rada Ministrów, 2013-2017), skalę zjawiska odseparowywania dzieci od rodzin własnych w dalszym ciągu należy kategoryzować jako zbyt wysoką. Jednocześnie niepokój może budzić zarysowujący się problem zmniejszającego się odsetka dzieci przebywających w pieczy zastępczej, którym udało się przywrócić rodziny własne. Ten wskaźnik jakości funkcjonowania systemu pieczy zastępczej stanowi zaprzeczenie idei ustanawiania środowiska zastępczego dla dziecka – czyli jego tymczasowości.

PRACE NAD ZMIANĄ TREŚCI USTAWY O WSPIERANIU RODZINY I SYSTEMIE PIECZY ZASTĘPCZEJ

Między innymi te obszary jakości funkcjonowania systemu pieczy zastępczej stanowiły czynnik determinujący podjęcie prac legislacyjnych nad projektem ustawy o zmianie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Prace nad tym dokumentem trwają od drugiego kwartału 2018 roku. Aktualnie projekt skierowany został do Komisji Polityki Społecznej i Rodziny. Główne założenia projektu ustawy dotyczą następujących obszarów:

- większego wsparcia dla rodzin w kryzysie (rozszerzenie poradnictwa oraz oferty placówek wsparcia dziennego; natychmiastowe przydzielenie asystenta rodziny dla środowiska rodzinnego, z którego odseparowano dziecko; wprowadzenie możliwości przyznania wynagrodzenia dla rodzin wspierających);
- rozwoju rodzinnych form pieczy zastępczej (zmiana finansowania pobytu dziecka w pieczy zastępczej w taki sposób, aby samorządy powiatowe skłaniały się do tworzenia nowych rodzin zastępczych i ograniczania placówek opieki instytucjonalnej; zmiana zasad formułowania umowy o pełnienie funkcji zawodowej rodziny zastępczej i rodzinnego domu dziecka, która dotyczy między innymi tego, że będą to umowy zawierane na czas nieoznaczony);
- ograniczenia umieszczania dzieci w placówkach opieki instytucjonalnej (zakaz umieszczania w takich placówkach dzieci poniżej 10. roku życia; utworzenie nowej placówki wydawane wyłącznie w wyjątkowych sytuacjach);

- wzmocnienia zakazu rozdzielania rodzeństwa na etapie umieszczania dzieci w pieczy zastępczej;
- lepszej kontroli osób związanych z organizacją sprawowania opieki w ramach pieczy zastępczej;
- zwiększenia nacisku na sprawne usamodzielnianie się wychowanków;
- stworzenia rejestru centralnego osób uprawnionych do prowadzenia pieczy zastępczej oraz dzieci objętych tym typem opieki;
- przekazania ministrowi właściwemu do spraw rodziny całości zadań związanych z adopcją międzynarodową oraz koordynacją działań ośrodków adopcyjnych.

W opinii projektodawców zmian w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej wprowadzone zapisy w sposób znaczący wpłyną na proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej oraz na poprawę jakości jej funkcjonowania.

II. PERSPEKTYWA TEORETYCZNA: RODZINY ZASTĘPCZE JAKO INSTYTUCJE

Środowiska zawodowych rodzin zastępczych oraz rodzinnych domów dziecka definiować można w kategoriach instytucji społecznych. Według F. Adamskiego (1984) sens rodziny jako instytucji sprowadza się przede wszystkim do pełnienia przez nią niezbędnych dla rozwoju społeczeństwa funkcji. Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka swoje funkcje pełnią z tytułu przyjętych społeczno-zawodowych zobowiązań, na podstawie których wyręczają, zastępują i uzupełniają funkcje rodzin naturalnych. Obok charakterystycznych dla wszystkich typów rodzin funkcji opiekuńczej i wychowawczej zawodowe rodzinne środowiska zastępcze realizują również funkcję reintegracyjną. Funkcje opiekuńcza i wychowawcza, choć zbieżne z zakresem powinności rodzin naturalnych, w pewnym stopniu różnią się od tych, które realizowane są w rodzinnych środowiskach zastępczych. Świadczyć o tym może między innymi fakt, iż opiekę w rodzinie naturalnej traktuje się na ogół jako naturalną powinność (zdeterminowaną poprzedzającym ją rodzicielstwem), niewymagającą moralnych i formalno-prawnych nakazów i uzasadnień. Zawodowe środowiska rodzinnej opieki zastępczej podejmują działania o charakterze formalno-profesjonalnym. Opieka w tych środowiskach ma charakter interwencyjno-kompensacyjny. Jest moralnie i prawnie usankcjonowaną interwencją społeczeństwa w niekorzystny przebieg opieki rodzinnej. Jej rezultatem jest określona kompensacja niedostatków i braków pochodzących głównie z niekorzystnej sytuacji rodzinnej i dotyczy przede wszystkim dzieci, któ-

re utraciły pewne wartości opiekuńczo-wychowawcze, a w wyniku niedostatku opieki podstawowej ich rozwój został realnie zagrożony.

III. WYZWANIA BADAWCZE ZWIĄZANE Z PROBLEMATYKĄ PIECZY ZASTĘPCZEJ

Pomimo iż zawodowe rodzicielstwo zastępcze stanowi ważny element wsparcia społecznego, stosunkowo rzadko stanowi ono przedmiot eksploracji naukowych. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest to, że jest ono stosunkowo trudnym obiektem badań ze względu na znaczne rozproszenie populacji, jak również hermetyczność środowiska. Ona zaś, w dużym stopniu powodowana jest społecznym odbiorem zawodowego rodzicielstwa zastępczego. Z badań zrealizowanych w województwie śląskim wynika, że zaledwie 10% zawodowych rodziców zastępczych spotyka się z życzliwym lub neutralnym odbiorem ze strony społeczeństwa. Doświadczenia 90% badanych środowisk wskazują na niezrozumienie dla funkcji zawodowych opiekunów zastępczych oraz warunków jej realizowania. Do najczęściej wskazywanych negatywnych społecznych zachowań należą (wyrażane najczęściej w formie zawołowanej) oskarżenia o zarabianie na dzieciach. Często odnotowywanymi, wpływającymi na społeczne zamykanie się środowisk zawodowych opiekunów zastępczych reakcjami społecznymi jest zachowanie, które można określić jako permanentną kontrolę oraz dbałość o poziom realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych. Równie przykrymi dla opiekunów zastępczych są zachowania społeczne polegające na piętnowaniu przyjmowanych pod opiekę dzieci oraz środowisk rodzinnych ich pochodzenia (Basiaga, 2014). Na sytuację trudnego dostępu badawczego do środowisk zastępczych wpływają również często odnotowywane dysfunkcyjne relacje z instytucjami organizatora i koordynatora pieczy zastępczej. W ich rezultacie opiekunowie zastępczy wyrażają niechęć do podejmowania zagadnień związanych ze specyfiką ich funkcjonowania.

IV. STAN BADAŃ NAD RODZICIELSTWEM ZASTĘPCZYM W POLSCE

Poddając analizie literaturę naukową, która ukazała się po 2004 roku, odnotować można 12 sprawozdań z badań rodzinnych form zawodowych środowisk opieki zastępczej. Są to z reguły badania odnoszące się do zagadnień związanych z cechami społeczno-demograficznymi zawodowych opiekunów zastępczych (Basiaga, 2014), motywami przyjęcia funkcji opiekuna zastępczego

(Basiaga, 2014; Raport, 2012), jakością przygotowania do realizacji zadań zawodowego opiekuna zastępczego (Basiaga, 2014; NIK, 2017) oraz przyczynami rezygnacji zawodowych opiekunów zastępczych z pełnionych funkcji (Badora, Basiaga, 2010; Kaczmarek, 2012). Ponadto, badacze podejmowali zagadnienia związane z czynnikami prawnymi, organizacyjnymi, materialnymi, ekonomicznymi oraz społecznymi, które wpływają na jakość funkcjonowania zawodowych środowisk zastępczych (Giermanowska, Raćław-Markowska, 2004; Mańka, Ornacka, 2010; Basiaga, 2014; Basiaga, 2015a; Mickiewicz-Stopa, 2017a; Mickiewicz-Stopa, 2017b; NIK, 2017). W stosunkowo szerokim zakresie podjęte zostały problemy współpracy zawodowych opiekunów zastępczych z podmiotami powiatowego systemu wsparcia rodziny (Basiaga, 2015b; Badora, Basiaga, 2015; Mickiewicz-Stopa, 2017a; Mickiewicz-Stopa, 2017b; NIK, 2017; Szczepaniak-Sieniak, 2017). Relatywnie rzadziej badacze podejmowali badania jakości realizowanych przez zawodowych opiekunów zastępczych funkcji (Basiaga, 2014; Mickiewicz-Stopa, 2017a; NIK, 2017).

Na podstawie analizy treści dostępnych doniesień naukowych trudno jest sformułować ogólne wnioski porównawcze dotyczące zawodowego rodzicielstwa w Polsce, gdyż brakuje pełnych danych w tym zakresie, a zdecydowana większość zrealizowanych badań empirycznych ma charakter wycinkowy. Mają one często zróżnicowany charakter terytorialny i obejmują zróżnicowane (w większości przypadków nieliczne) próby badanych. Pozwalają one jednak na ukazanie zasadniczych problemów, z jakimi spotykają się zawodowe rodzinne formy opieki zastępczej.

V. KOMENTARZ DO BADANIA PT. ZAWODOWE RODZINY ZASTĘPCZE I RODZINNE DOMY DZIECKA W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Celem badania, którego wyniki zostały zaprezentowane w niniejszym raporcie, była diagnoza ukierunkowana na wyodrębnienie obszarów związanych z codziennym funkcjonowaniem zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, które wymagają wsparcia w zakresie dostępnych programów, konkursów i innych działań wspierających. Na podstawie uzyskanych wyników dokonano opisu funkcjonowania zawodowych rodzinnych zastępczych i rodzinnych domów dziecka w odniesieniu do ich ustawowych zadań z uwzględnieniem czynników wpływających na jakość realizacji przyjętych zobowiązań. Ponadto, przedstawiono analizę czynników ułatwiających i utrudniających realizowanie zadań i funkcji zawodowego rodzica zastępczego, zobrazowano oczekiwania

zawodowych opiekunów zastępczych w odniesieniu do warunków realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych oraz zaprezentowano zidentyfikowane dobre praktyki w zakresie wsparcia zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, które są realizowane przez instytucje sektora samorządowego, rządowego oraz organizacje pozarządowe. Raport z badań zakończony jest wnioskami i rekomendacjami merytorycznymi dla podmiotów realizujących cele lokalnej polityki społecznej.

Pierwszoplanowym działaniem autorów lokalnej polityki społecznej w obszarze rozwijania rodzinnych form pieczy zastępczej jest tworzenie takich warunków, które pozwolą na pozyskiwanie kandydatów do pełnienia funkcji zawodowego rodzica zastępczego oraz – co równie ważne – na utrzymanie w działaniu funkcjonujących środowisk rodzinnej opieki zastępczej. Autorzy raportu badawczego wskazują na dwa istotne czynniki wpływające na rezygnację zawodowych opiekunów zastępczych z pełnionych funkcji. Pierwszym z nich jest zjawisko rezygnacji rodzin zastępczych w początkowej fazie ich funkcjonowania. Spowodowane to jest najczęściej brakiem doświadczenia praktycznego w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami opiekuńczo-wychowawczymi, wynikającymi ze stanu zdrowia przyjętych pod opiekę dzieci lub/ oraz stopnia ich demoralizacji. Celowe zatem wydaje się rozważenie możliwości rozszerzenia zakresu szkoleń przygotowujących kandydatów na zawodowych rodziców zastępczych o zagadnienia (realizowane w formie teoretycznej oraz praktycznej) związane z radzeniem sobie z sytuacjami trudnymi. Ponadto, postuluje się, aby w początkowej fazie działania zawiązanego środowiska opieki zastępczej, umieszczać w niej dzieci niewymagające specjalistycznej wiedzy oraz doświadczenia z zakresu opieki i wychowania. W nawiązaniu do powyższej uwagi wyodrębnione zostały również problemy wypalenia zawodowego opiekunów zastępczych, powstające w wyniku przeciążenia emocjonalnego związane ze zbyt dużą liczbą umieszczanych w środowisku zastępczym wychowanków, zbyt dużym zakresem wiekowym przyjętych pod opiekę dzieci oraz ich szerokim spektrum problemów emocjonalnych i społecznych. Innym z wyodrębnionych czynników wpływających na motywację zawodowych opiekunów zastępczych do kontynuowania realizacji przyjętych zobowiązań jest problem niedostatecznych nakładów finansowych na zaspokajanie podstawowych potrzeb wychowanków, w szczególności w nagłych sytuacjach losowych lub związanych z ponadprzeciętnymi potrzebami nowoprzyjętego pod opiekę dziecka.

Obszarem wymagającym szczególnego zainteresowania ze strony podmiotów tworzących lokalny system opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego, jest szeroko rozumiane wsparcie lokalne obejmujące formalną i pozaformalną pomoc ze strony społeczności lokalnych, jak również instytucji, z którymi współpracują rodzinne środowiska zastępcze. Chodzi zatem o wspieranie środowisk opieki za-

stępczej w tworzeniu struktur grup stowarzyszeniowych, których celem będzie wspieranie poszczególnych opiekunów zastępczych w pokonywaniu problemów związanych z codziennym funkcjonowaniem. Ponadto, wskazuje się na niedostatek lub brak wsparcia emocjonalnego i psychologicznego świadczonego na rzecz rodzin zastępczych. Nade wszystko istotne wydają się wnioski dotyczące niewystarczającego wsparcia ze strony organizatora rodzinnej pieczy zastępczej oraz te, które odnoszą się do braku wzajemnego zrozumienia pomiędzy środowiskami rodzinnej pieczy zastępczej a instytucjami pomocowymi (PCPR, MOPR, MOPS).

W obszarze sprawowanej przez zawodowych opiekunów zastępczych funkcji opiekuńczo-wychowawczej autorzy raportu wskazują na problem braku wsparcia psychologicznego lub niedostatecznego jego zakresu dla wychowanków rodzinnych środowisk pieczy zastępczej. Analiza wyników badań pozwala na sformułowanie rekomendacji związanych z zapewnieniem opieki psychologicznej dla dzieci trafiających do pieczy zastępczej. Postulowane wsparcie psychologiczne powinno być ukierunkowane na złagodzenie skutków bolesnych doświadczeń związanych z rozłąką z członkami rodziny własnej (w szczególności w przypadku interwencyjnej formy umieszczenia w środowisku zastępczym) oraz traumatycznych doświadczeń wynikających z dysfunkcyjnych lub patologicznych sytuacji występujących w rodzinach własnych (np. przemoc w rodzinie, zachowania seksualne jej członków, zabójstwa). Innego typu problemem związanym z opiekuńczo-wychowawczą funkcją zawodowego środowiska zastępczego jest relacja opiekunów zastępczych z rodziną biologiczną przyjętego pod opiekę dziecka. Relacja, która zdefiniowana została w kontekście braku pozytywnych stosunków pomiędzy rodzicami (zastępczymi i biologicznymi), braku wzajemnego zrozumienia potrzeb obu środowisk, jak również negatywnego wpływu rodziców biologicznych na dziecko umieszczone w pieczy zastępczej oraz przyjmowanych przez opiekunów zastępczych form przeciwdziałania tego typu zjawiskom.

Powyżej zobrazowane w syntetycznym ujęciu uwagi stanowią istotne wskazówki dla instytucji realizujących założenia polityki społecznej oraz osób je tworzących. Niezwykle cennym spostrzeżeniem autorów niniejszego raportu jest sformułowana pod postacią rekomendacji badawczej uwaga wskazująca na potrzebę objęcia dociekaniem o charakterze badawczym również rodziców biologicznych dzieci umieszczonych w rodzinnej pieczy zastępczej. Zdaniem badaczy, ich perspektywa pozwoli na kompleksowe przedstawienie obrazu rodzinnego systemu pieczy zastępczej.

*dr Jan Basiaga,
Zakład Pedagogiki i Psychologii
Akademii Wychowania Fizycznego
im. Jerzego Kukuczki w Katowicach*

LITERATURA - WPROWADZENIE:

- Adamski, F. (1984). *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Andrzejewski, M. (2006). *Komentarz do przepisów dotyczących rodzin zastępczych zawartych w ustawie z dn. 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej*, [w:] M. Andrzejewski (red.), *Rodziny zastępcze. Problematyka prawna*, Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Badora, S. (2011). *O miłości rodzicielskiej w okresie od starożytności do czasów nowożytnych*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 3, 52-62.
- Badora, S., Basiaga, J. (2010). *Czynniki warunkujące rozwój zawodowych rodzin zastępczych*, *Praca Socjalna*, 4, 73-87.
- Badora, S., Basiaga, J. (2015). *O trudnych doświadczeniach podopiecznych zawodowych rodzin zastępczych*, *Dziecko Krzywdzone: Teoria, badania, praktyka*, 13/4, 116-137.
- Basiaga, J. (2014). *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Basiaga, J. (2015). *Czynniki utrudniające funkcjonowanie zawodowych rodzin zastępczych*, *Polityka Społeczna*, 1, 24-30.
- Basiaga, J. (2015b). *Zawodowe rodziny zastępcze w lokalnym systemie opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego*, *Praca Socjalna*, 2, 59-72.
- Cambiano, G. (2000). *Stać się człowiekiem*, [w:] J. P. Vernant (red.), *Człowiek Grecji*, Warszawa: „Świat Książki”.
- de La Ronciere, Ch. (2005). *Życie prywatne tokańskich notabli u progu odrodzenia*, [w:] G. Duby (red.), *Historia życia prywatnego. Od Europy feudalnej do renesansu*, t. II, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Farge, A. (2005). *Rodziny. Honor i sekret*, [w:] R. Chartier (red.), *Historia życia prywatnego. Od renesansu do oświecenia*, t. III, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Giermanowska, E., Raćław-Markowska, M. (2004). *Instytucjonalne i rodzinne formy opieki zastępczej nad dziećmi i młodzieżą*, [w:] M. Raćław-Markowska, S. Legat (red.), *Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą; od form instytucjonalnych do rodzinnych*, Warszawa: Wyd. Fundacja ISP.
- Hrynkiwicz, J. (2006). *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki*, Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Informacja Rady Ministrów o realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Warszawa 2013-2017.
- Informacja Rzecznika Praw Dziecka z badania sytuacji opiekuńczo-wychowawczej oraz prawnej dzieci w wieku 0-10 lat przebywających w instytucjonalnej pieczy zastępczej*, <http://brpd.gov.pl>, Warszawa 16.12.2016. [dostęp 22. 03. 2019].
- Kaczmarek, M. (2005). *Zmiana paradygmatu w opiece zastępczej. Uwagi do stanu reformy*, [w:] M. Raćław-Markowska (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, Warszawa: ISP.
- Kaczmarek, M. (2012). *Szanse i bariery realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2, 3-13.
- Kolankiewicz, M. (2002). *Porzuceni i powierzeni trochę: Dom Małych Dzieci*, Katowice: „Śląsk”.
- Kulpiński, F. (1999). *Krytyka i obrona domów dziecka*, [w:] M. Heine, G. Gajewska (red.), *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*, Zielona Góra: WSP.
- Kurdybacha, Ł. (1960). *Wychowanie w ustroju niewolniczym*, [w:] Ł. Kurdybacha (red.), *Historia wychowania*, t. I, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kusio, U. (1998). *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina*, Lublin: UMCS.

- Mańka, J., Ornacka, K. (2010). *Trudne dzieciństwo i rodzicielstwo – wybrane aspekty funkcjonowania rodzin zastępczych w Polsce w perspektywie socjologicznej*, [w:] A. Żukiewicz (red.), *Rodzicielstwo zastępcze w perspektywie teoretycznej i praktycznej*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Matejek, J. (2005). *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńcze i wychowawcze-podstawowe założenia i funkcje*, [w:] B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Kielce: Wydawnictwo AŚ.
- Matyjas, B. (2005). *Opieka nad dzieckiem w trzeciej Rzeczypospolitej*, [w:] B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Kielce: Wydawnictwo AŚ.
- Mickiewicz-Stopa, K. (2017a). *Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka – perspektywa umieszczenia dziecka w rodzinie i jego kontaktu z rodzicami biologicznymi*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 3, 44-53.
- Mickiewicz-Stopa, K. (2017b). *Trudności zawodowych rodzin zastępczych w perspektywie opiekunów zastępczych, koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej oraz asystentów rodziny*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 5, 46-58.
- NIK, (2017). *Działania powiatów w zakresie tworzenia i wsparcia rodzin zastępczych*, Warszawa.
- Polkowski, T. (2000). *Piąta reforma społeczna*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 4, 11-16.
- Prusinowska-Marek, A. (2018), *Praktyka sądowa zakresie realizacji zasady tymczasowości pieczy zastępczej*, Warszawa: IWS.
- Racław-Markowska, M., Rymśa, M. (2005). *Zreformowany system pomocy dziecku i rodzinie w Polsce*, *Analizy i Opinie*, 41.
- Raport, (2012). *Rodziny zastępcze niespokrewnione z dzieckiem w województwie kujawsko-pomorskim*, Toruń.
- Rouche. M. (2005). *Wczesne średniowiecze w zachodniej Europie*, [w:] P. Veyne (red.), *Historia życia prywatnego. Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, t. I, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szczepaniak-Sienniak, J. (2017). *Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej*. *Polityka Społeczna*, 3, 4-11.
- Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa*, Dz. U. 1998, nr 162, poz. 1126.
- Ustawa z dnia 18 lutego 2000 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*, Dz. U. 2000, nr 19, poz. 238.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej*, Dz. U. 2004, nr 64, poz. 593.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Dz. U. 2011, nr 149, poz. 887.

1. ANALIZA TEORII I BADAŃ ODNOSZĄCYCH SIĘ DO PIECZY ZASTĘPCZEJ

1.1. PODSTAWY AKSJOLOGICZNE I BAZUJĄCA NA NICH EWOLUCJA SYSTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ W POLSCE

Opieka zastępcza w Polsce po II wojnie światowej koncentrowała się początkowo (przez pierwsze kilkadziesiąt lat)¹ na modelu nastawionym na interwencję w rodzinę i na promowaniu form opieki instytucjonalnej, tj. domów dziecka czy pogotowi opiekuńczych. Model taki nie uwzględniał w wystarczającym stopniu potrzeby pracy z rodzinami pierwotnymi i potencjalnych możliwości powrotu dzieci do tych rodzin. System ten w okresie powojennym związany był z dużą liczbą dzieci, które straciły bliskich w działaniach wojennych i potrzebowały opieki – wiązało się to z dużą liczbą sierot naturalnych, którym trzeba było zapewnić opiekę. Z czasem jednak, gdy sytuacja demograficzna kraju oraz struktura dzieci potrzebujących opieki zmieniała się (w kontekście przyczyn objęcia opieką zastępczą), system opieki stawał się coraz mniej przystosowany do wypełniania swojej roli tworzenia warunków opiekuńczo-wychowawczych. Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku należy uznać za początek budowy koncepcji rodzinnych form opieki, która jest wdrażana do chwili obecnej (Andrzejewski, 2007; Kaczmarek, 2006; Kelm, 1983; Ruszkowska, 2008; 2013; 2013a).

Pojęcie sieroctwa społecznego w polskiej literaturze pedagogicznej pojawiło się ok. 50 lat temu (Szymborska, 1969). Definiowano je jako „obiektywną sytuację, której wspólnymi elementami są: brak opieki i oddziaływań wychowawczych ze strony żyjących rodziców w stosunku do swego dziecka, a także fakt długotrwałego pobytu dziecka w środowisku innym niż dom jego rodziców, połączony z brakiem kontaktów lub kontaktem niewystarczającym pomiędzy dzieckiem a rodzicami”. Takie rozumienie przyjmowane jest także we współczesnych opracowaniach dotyczących tej problematyki (Badora, 2002: 72). Jedno-

1 Taka tendencja rozpoczęła się od końca lat czterdziestych i początku pięćdziesiątych XX wieku. Okres bezpośrednio po wojnie, ze względu na brak systemowych rozwiązań, bazował głównie na opiece rodzinnej.

cznie, definiując pojęcie sieroctwa społecznego, badacze podkreślają konsekwencje emocjonalne związane z takimi doświadczeniami dziecka. Wymienia się tu chociażby niepewność, brak zaufania, trudności w budowaniu relacji z innymi ludźmi (Matyjas, 2006).

Instytucjonalny system opieki zastępczej, funkcjonujący także w ograniczonym stopniu do dziś, był i jest krytykowany (szczególnie w warstwie wdrożeniowej) za nieadekwatność do zmienionej sytuacji społeczno-politycznej i standardów legislacyjnych państwa demokratycznego. Oczywiście, tego typu krytyka dotyczy innych kwestii ze względu na ewolucję placówek i ich funkcjonowanie w zmienionej rzeczywistości legislacyjnej i organizacyjnej. Problemem jest jednak głównie to, iż nie jest on w stanie zaspokoić w sposób optymalny istotnych potrzeb dzieci z niego korzystających. Taka krytyka instytucjonalnego systemu opieki zastępczej stała się m.in. podstawą do reformy systemu opieki zastępczej, która rozpoczęła się wraz z reformą terytorialno-administracyjną w Polsce w 1999 roku (Kaczmarek, 2006).

Dzieci przebywające w instytucjonalnych formach opieki często doświadczają i nadal doświadczają szeregu problemów wynikających z:

- zaniedbywania dziecka przed przybyciem do placówki;
- szeregu deficytów rozwojowych, które w wielu przypadkach nie zostały zdiagnozowane;
- niskiej motywacji do nauki;
- negatywnego wpływu grupy rówieśniczej (czasami nawet w postaci przejawów tzw. drugiego życia);
- stygmatyzacji w placówkach oświatowych, do których dzieci uczęszczają (Wasiński, 2013).

Tego typu problemy mogą także dotyczyć dzieci w rodzinnych formach opieki – tutaj jednak łatwiej tego typu problemy diagnozować i im przeciwdziałać ze względu na większe możliwości indywidualnej pracy w takiej formie organizacyjnej.

Wprowadzone wtedy przepisy (Ustawa o zmianie ustawy o pomocy społecznej z 18 lutego 2000) opierały się na zbiorze wartości przedstawionych na rys. 1. Wartości te stanowią także aksjologiczną podstawę założeń i przepisów wykonawczych dotyczących obecnego systemu pieczy zastępczej.

Przedstawione poniżej priorytety należy rozumieć w ten sposób, iż w pierwszej kolejności powinno się pracować z rodziną naturalną i wspierać ją w przezwyciężeniu trudności. Podstawą wspierania jest tu zatem uzupełnianie oddziaływań biologicznych rodziców, a nie ich wyręczenie i zastępowanie (Kwak, 2006). Dopiero, gdy się to nie powiedzie (np. gdy pozostanie w rodzinie pierwotnej zagraża rozwojowi dziecka), należy skorzystać z rodzinnych

form pieczy, a w przypadku braku takiej możliwości, z pieczy instytucjonalnej. Za każdym razem powinno się rozpoznawać możliwości powrotu do rodziny naturalnej oraz umożliwiać kontakty z rodzicami dziecka (w sytuacji braku formalnych ograniczeń). Zatem, ze względu na swoje ograniczenia w zakresie zaspokojenia potrzeb podopiecznych, instytucjonalna piecza zastępcza (placówki opiekuńczo-wychowawcze) powinna być stosowana jedynie w wyjątkowych sytuacjach, kiedy nie ma możliwości umieszczenia dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej (Kwak, 2006).

Rysunek 1. Wartości leżące u podstaw polskiego systemu pieczy zastępczej

Zasada pomocniczości	Zasada planowania stałości opieki	Zasada personalizmu	Zasada poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie
<ul style="list-style-type: none"> instytucje pomocy społecznej wspierają rodziny, bazując na ich uprawnieniach, zasobach, możliwościach kluczowa jest aktywność własna klientów 	<ul style="list-style-type: none"> wiązane decyzje w sprawie przyszłości dziecka powinny być podejmowane w możliwie najkrótszym czasie umieszczenie dziecka poza rodziną powinno mieć miejsce tylko w przypadku, gdy jest taka konieczność pobyt w pieczy zastępczej powinien być maksymalnie skrócony (preferowane są formy rodzinne) w przypadku, gdy są możliwości powinien nastąpić powrót do rodziny naturalnej 	<ul style="list-style-type: none"> zespołowa, jawna ocena zasadności umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej indywidualne, oparte na współpracy z dzieckiem plany pracy i plany usamodzielnienia 	<ul style="list-style-type: none"> prymat podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny naturalnej zobowiązanie do umożliwienia dziecku podtrzymywania więzi emocjonalnych z rodziną poszanowanie praw rodziców naturalnych (jeżeli sąd nie zakazał styczności lub nie ograniczył tych praw)

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaczmarek, 2006.

Warto podkreślić, że przywołane wyżej priorytety zgodne są z kluczowymi aktami rangi międzynarodowej (m. in. Konwencją o prawach dziecka). Zarysowują one założenia polityki społecznej w taki sposób, aby dziecko było podmiotem praw, a nie ich przedmiotem, i aby miało ono zapewnione odpowiednie warunki do życia i prawidłowego rozwoju (Kwak, 2006).

1.2. TRUDNOŚCI SYSTEMOWE WE WDRAŻANIU NOWOCZESNEGO SYSTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ

Pomimo spójnych założeń prawnych oraz klarownych wartości (dobro dziecka), wdrażanie systemu pieczy zastępczej napotyka na wiele trudności, które obserwowane są od dłuższego czasu. Przykładowo, specjalistyczne analizy sprzed ponad dekady wykazały następujące trudności w realizacji założeń zmian systemu pieczy zastępczej (Kaczmarek, 2006):

- trudności finansowe w obszarze zatrudnienia specjalistów i udostępnienia pomieszczeń spełniających wymagane prawem standardy;
- konieczność realizacji orzeczeń, których liczba wzrasta, co wymusza korzystanie z opieki instytucjonalnej (co z kolei utrudnia przekształcenia w kierunku pieczy rodzinnej);
- opór związany z przekształceniami organizacyjnymi systemu pieczy (np. z potrzebami pracowniczymi kadr pieczy instytucjonalnej, np. związanej z redukcją etatów i mniejszą liczbą wychowanków);
- niedostatek mieszkań chronionych dla usamodzielnianych wychowanków;
- brak specjalistów do pracy z rodzinami (w obszarze poradnictwa i terapii);
- niewystarczająca oferta placówek wsparcia dziennego (np. świetlic środowiskowych).

Wiele ograniczeń i problemów jest zaznaczonych także obecnie, co zostało zidentyfikowane w badaniach prowadzonych na terenie województwa łódzkiego (Adamiak, Pyżalski, 2013; Dekert, Tomczak, Rogowski, 2014, Pyżalski, 2016).

1.3. PIECZA ZASTĘPCZA – AKTUALNY STAN PRAWNY

Marek Andrzejewski, dokonując analizy legislacji dotyczącej pieczy zastępczej w Polsce wskazuje, iż jest ona realizowana:

- 1) w formach rodzinnych i instytucjonalnych;
- 2) przez wszystkie dni tygodnia, przez całą dobę;
- 3) w zasadzie bez z góry określonego terminu jej zakończenia, gdyż może trwać nawet do osiągnięcia przez wychowanka dorosłości, jednakże założeniem jest nadawanie pieczy zastępczej charakteru pieczy tymczasowej, czyli przejęcie obowiązków względem dziecka w czasie, kiedy rodzice nie mogą samodzielnie wypełniać swych funkcji;
- 4) w konsekwencji wydania przez sąd orzeczenia lub wskutek umieszczenia tam dziecka na jego wniosek lub na wniosek jego rodziców;

- 5) w celu stworzenia sytuacji umożliwiającej powrót dziecka do rodziny (re-integracja), a w razie niemożności jego osiągnięcia podjęcia próby przysposobienia dziecka;
- 6) w kontekście społeczności lokalnej, czyli w ramach lokalnego systemu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, w których funkcjonuje” (Andrzejewski, 2012:106).

W zakresie realizowanego projektu badawczego w obszarze zainteresowania znalazły się następujące formy pieczy zastępczej:

1. Zawodowe rodziny zastępcze, w tym zawodowe, pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne. Tworzą je małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim. Muszą to być osoby posiadające zaświadczenie kwalifikacyjne zawierające ukończenie szkolenia oraz spełnienie warunków do bycia rodziną zastępczą, a także posiadanie predyspozycji i motywacji do sprawowania pieczy zastępczej.

Należy tu nadmienić, że prawo umożliwia także tworzenie rodzin zastępczych spokrewnionych (mogą je tworzyć najbliżsi krewni dziecka, czyli dziadkowie lub rodzeństwo – babcia, dziadek, brat, siostra) oraz niezawodowych (mogą je tworzyć zarówno rodzina dziecka niebędąca wstępnymi lub rodzeństwem dziecka, jak i osoby niespokrewnione z dzieckiem). Te typy rodzinnej pieczy zastępczej nie są jednak poddawane analizie w prezentowanym raporcie.

2. Rodzinne domy dziecka – tworzą je małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim. Osoby te nie są wstępnymi lub rodzeństwem dziecka, u których umieszczono dziecko w celu sprawowania pieczy zastępczej.

W ramach umieszczania dzieci w rodzinnej zawodowej pieczy zastępczej obowiązują następujące zasady:

- 1) W rodzinie zastępczej, w tym samym czasie, może przebywać łącznie nie więcej niż 3 dzieci lub osób, które osiągnęły pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej.
- 2) W rodzinnym domu dziecka w tym samym czasie może przebywać łącznie nie więcej niż 8 dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej. Szczególnie umieszcza się w nim liczne rodzeństwa.
- 3) Rodzina zastępcza zawodowa specjalistyczna sprawuje opiekę nad dziećmi legitymującymi się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, skierowanymi na podstawie ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawie nieletnich oraz małoletnimi matkami z dziećmi.
- 4) Rodzina zastępcza zawodowa pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego przyjmuje dzieci:

- do 10 r.ż., w sytuacjach interwencyjnych do czasu unormowania przez sąd ich sytuacji, nie dłużej jednak niż na okres 4 miesięcy²,
- na podstawie orzeczenia sądu; w przypadku gdy dziecko zostało doprowadzone przez Policję lub Straż Graniczną; na wniosek rodziców, dziecka lub innej osoby, w przypadku, o którym mowa w art. 12a ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (np. pracownika socjalnego).

W tym kontekście interesuje nas także środowisko współpracy instytucjonalnej obejmujące następujące instytucje:

1. Ośrodki Pomocy Społecznej
2. Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie - organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej,
3. Koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej,
4. sądy rodzinne,
5. podmioty instytucjonalnej pieczy zastępczej,
6. ośrodki adopcyjne,
7. przedszkola i szkoły,
8. lekarze rodzinni, poradnie specjalistyczne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne,
9. policja,
10. służba kuratorska,
11. asystent rodziny,
12. organizacje pozarządowe (Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (z późn. zmianami)).

Jak wskazuje Miłoś (2017: 73) przywołując wyniki audytu Najwyższej Izby Kontroli w 24 powiatach „największą grupę, w podziale na formy rodzinnej pieczy zastępczej, stanowiły rodziny spokrewnione, mniejszą – rodziny niezawodowe, a najmniejszą – zawodowe oraz rodzinne domy dziecka”.

Kontrola ta wykazała wyraźny spadek liczby kandydatów do prowadzenia rodzin zastępczych (nie tylko zawodowych), w tym w niektórych powiatach całkowity brak kandydatów. Kontrolerzy wskazują, że problemy te występują pomimo zaangażowania przez powiaty środków własnych i rządowych oraz upowszechniania informacji propagujących rodzicielstwo zastępcze (NIK, 2017; Miłoś, 2017). Kończąc dyskusję nad rozwiązaniami prawnymi, warto wziąć pod uwagę analizę M. Andrzejewskiego, który zajmuje się od wielu lat problematyką pieczy zastępczej. Autor ten wskazuje, że „prawo nie jest najważniejszym aspek-

2 W szczególnie uzasadnionych przypadkach możliwe jest przedłużenie tego czasu do 8 miesięcy lub do zakończenia postępowania sądowego o powrót dziecka do rodziny własnej, przysposobienie lub umieszczenie w innych formach rodzinnej opieki zastępczej.

tem funkcjonowania zjawisk społecznych. Dotyczy to również pieczy zastępczej. W funkcjonowaniu rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych ważniejsza jest psychologia, wszak skumulowanych jest tam wiele emocji, praca socjalna, od której zależy odbudowa wychowawczych kompetencji rodziny, czy pedagogika, której dorobek pomaga przetrwać dzieciom, a wychowawcom daje narzędzia do ich wspierania” (Andrzejewski, 2012: 105). Idzie tu zatem nie tylko o stosowanie prawa, ale interdyscyplinarny system, który wykorzystuje dorobek nauk społecznych.

Wśród wspomnianej wcześniej niewystarczającej liczby kandydatów do prowadzenia rodzinnych form opieki, obok obaw przed poradzeniem sobie z problemami wychowania dzieci, które mogą sprawiać trudności wychowawcze i odpowiedzialności wynikającej z pełnienia takiej roli, wymienia się następujące problemy: „negatywny obraz rodzin zastępczych w mediach, związany z nagłaśnianiem incydentalnych, ale szczególnie bulwersujących nieprawidłowości w ich funkcjonowaniu, przy jednoczesnym braku zainteresowania pozytywnymi przykładami rodzicielstwa zastępczego; obawy kandydatów przed: kontaktami z rodzicami biologicznymi dzieci, obserwacją ze strony środowiska lokalnego i różnych instytucji, opinią środowiska, że kandydaci decydują się zostać rodziną zastępczą w celu pozyskania dodatkowego źródła utrzymania; brak dostępu do nieodpłatnych specjalistycznych usług medycznych i terapeutycznych dla dzieci z rodzin zastępczych, czy też długotrwałość procedur sądowych w kwestii uregulowania prawnej sytuacji dziecka” (Miłoś, 2017: 74).

1.4. RODZINNA PIECZA ZASTĘPCZA W PERSPEKTYWIE ILOŚCIOWEJ

Ogólnopolskie dane Głównego Urzędu Statystycznego za rok 2017, wskazują, że na koniec 2017 roku w ramach rodzinnej pieczy zastępczej funkcjonowało 37 201 rodzin zastępczych oraz 571 rodzinnych domów dziecka, które zapewniały opiekę 55 761 dzieciom pozbawionym całkowicie lub częściowo opieki rodziny naturalnej.

Wśród rodzin zastępczych rodziny spokrewnione stanowiły 64,3% ogólnej ich liczby, rodziny niezawodowe – 30,1%, a rodziny zawodowe – 5,6% (GUS, 2018).

W województwie łódzkim wg danych na dzień 31 marca 2018 roku funkcjonowało 2 915 rodzin zastępczych (w okresie roku sprawozdawczego). W tym:

- 1930 rodzin spokrewnionych,
- 837 rodzin niezawodowych,
- 74 rodziny zastępcze zawodowe,
- 39 rodzin pełniących funkcję pogotowia opiekuńczego,
- 29 rodzin zastępczych zawodowych specjalistycznych (RCPS, 2018).

W tym samym czasie funkcjonowały w województwie łódzkim 34 rodzinne domy dziecka (RCPS, 2018).

1.5. KWALIFIKOWANIE DO WYKONYWANIA RODZINNEJ PIELICZY ZASTĘPCZEJ

Pełnienie funkcji rodziny zastępczej oraz prowadzenie rodzinnego domu dziecka może być powierzone osobom, które:

- „dają rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej;
- nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona;
- wypełniają obowiązek alimentacyjny – w przypadku, gdy taki obowiązek w stosunku do nich wynika z tytułu egzekucyjnego;
- nie są ograniczone w zdolności do czynności prawnych;
- są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone zaświadczeniem lekarza podstawowej opieki lekarskiej o stanie zdrowia;
- przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- zapewniają odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe, umożliwiające dziecku zaspokajanie jego indywidualnych potrzeb, w tym: rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego, właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań, wypoczynku i organizacji czasu wolnego;
- pełnienie funkcji rodziny zastępczej niezawodowej lub zawodowej oraz prowadzenie rodzinnego domu dziecka może być powierzone osobom, które nie były skazane prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo;
- w przypadku rodziny zastępczej niezawodowej co najmniej jedna osoba tworząca tę rodzinę musi posiadać stałe źródło dochodów” – Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2018 r. poz. 998 z późn. zmianami).

„Kandydaci do pełnienia funkcji rodziny zastępczej zawodowej, rodziny zastępczej niezawodowej lub do prowadzenia rodzinnego domu dziecka są obowiązani posiadać świadectwo ukończenia szkolenia organizowanego przez organiza-

tora rodzinnej pieczy zastępczej.” – Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2018 r. poz. 998 z późn. zmianami).

Szkolenia kandydatów na rodzinę zastępczą odbywają się zgodnie z zatwierdzonymi przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej programami szkoleń, których celem jest zapoznanie kandydatów z zasadami funkcjonowania rodzin zastępczych, typowymi problemami związanymi z pieczą zastępczą czy sposobami radzenia sobie z nimi. Szkolenie przygotowuje kandydatów do sprawowania opieki i wychowania dzieci, zaspokojenia ich potrzeb rozwojowych i kompensacji opóźnień, wspierania więzi dziecka z rodziną naturalną, zapewnienia dziecku nawiązania bezpiecznych, pozytywnych i trwałych więzi. Szkolenie obejmuje elementy prawa rodzinnego, w zakresie praw dziecka, wybrane elementy pedagogiki, psychologii rozwojowej i wychowawczej, wiedzę i umiejętności rozpoznania i oceny sytuacji rodzinnej dziecka, podstawową wiedzę o uzależnieniach oraz informacje o zadaniach i kompetencjach organizatora rodzinnej pieczy zastępczej.

W myśl zapisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, „rodzina zastępcza zawodowa oraz prowadzący rodzinny dom dziecka są obowiązani do regularnego podnoszenia swoich kwalifikacji, w szczególności przez udział w szkoleniach”. Wymagania te nie są obowiązkowe dla rodzin spokrewnionych oraz niezawodowych – Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2018 r. poz. 998 z późn. zmianami).

1.6. ZADANIA PIECZY ZASTĘPCZEJ

Zgodnie z artykułem 40. Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2018 r. poz. 998 z późn. zmianami), rodzina zastępcza oraz rodzinny dom dziecka zapewniają dziecku całodobową opiekę i wychowanie, w szczególności:

- 1) „traktują dziecko w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;
- 2) zapewniają dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych;
- 3) zapewniają kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych;
- 4) zapewniają rozwój uzdolnień i zainteresowań;
- 5) zaspokajają jego potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne oraz religijne;
- 6) zapewniają ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
- 7) umożliwiają kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej”.

1.7. PERSPEKTYWA POTRZEB DZIECI W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Kluczową sprawą dla realizacji obecnego projektu badawczego jest analiza literatury dotyczącej funkcjonowania dzieci w rodzinach dysfunkcyjnych oraz deprivacji ich potrzeb związanych między innymi z różnymi formami przemocy i krzywdzenia. Warto tu zwrócić uwagę na aspekt rozwojowy i wskazać, że dzieci trafiające do pieczy zastępczej są w zróżnicowanym wieku i często charakteryzują się heterogenicznymi zaburzeniami, które pojawiły się w wyniku doświadczenia traum i deprivacji potrzeb w domu rodzinnym (por. Jarosz, 2006; Kolankiewicz, 2012; McWhirter i in., 2008; Olearczyk, 2007, Ruszkowska, 2008, 2013;2013a; Wilgocki, Wright, 2002; Wójcik, 2013).

Skumulowane wcześniejsze doświadczenia tych dzieci (związane początkowo z cechami środowiska rodzinnego, a później także szkolnego i rówieśniczego) przekładają się na ryzyko w obszarze zdrowia psychicznego. Oczywiście zależnie od konfiguracji tych czynników badacze wyróżniają różne stopnie tego ryzyka (McWhirter i in., 2008) (rys. 2.).

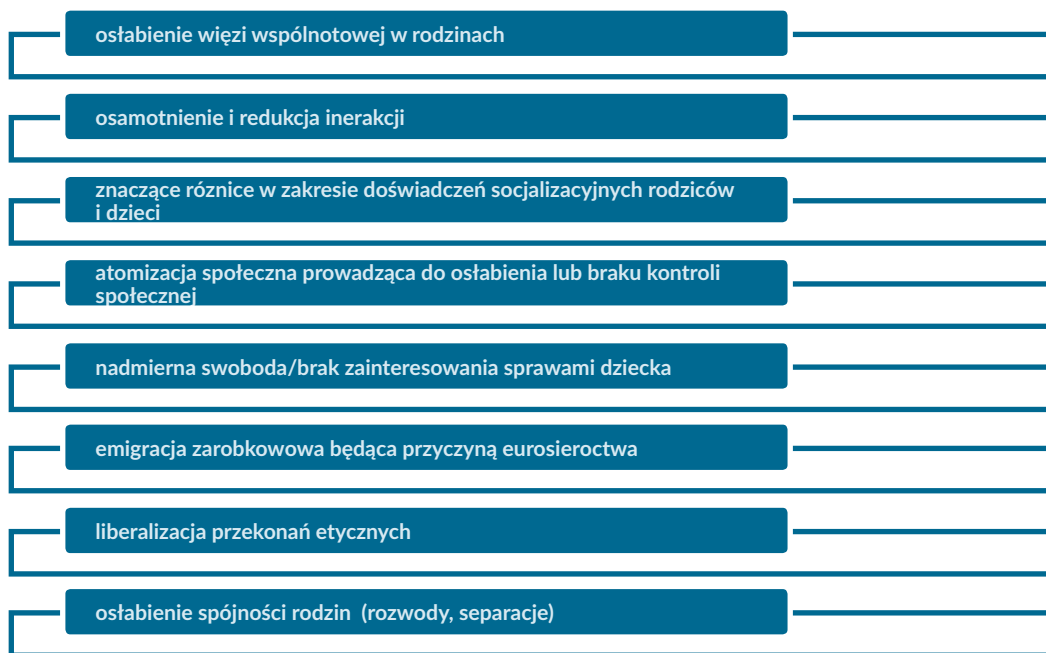
Brak zaspokojenia potrzeb dzieci wynika często z szerszych problemów, których doświadczają współczesne polskie rodziny. Należą do nich choćby problemy zarysowane w opracowaniu Noszczyk-Bernasiewicz (2013) (rys. 3.). McWhirter i in. (2008) uzupełniają wymienione wyżej problemy o zanik rodziny wielopokoleniowej, co przekłada się na brak osadzenia dzieci w strukturach społecznych oraz przeniesienie źródła zaspokojenia potrzeb duchowych, edukacyjnych i innych na inne grupy społeczne niż rodzina.

Rysunek 2. Kontinuum ryzyka doświadczanego przez dzieci i młodzież

Źródło: opracowanie własne na podst. McWhirter i in., 2008: 39.

Rysunek 3. Problemy współczesnych polskich rodzin

Źródło: opracowanie własne na podst. Noszczyk-Bernasiewicz (2013).

Wiele dzieci, szczególnie trafiających do pieczy zastępczej w okresie adolescencji, znajduje się w fazie ryzyka wysokiego, gdzie występują już nasilone czynniki indywidualne, tj. depresja, lęk, agresja, poczucie beznadziejności, które otwierają furki do zachowań ryzykownych w postaci np. używania substancji psychoaktywnych (Donovan, Jessor, 1985; Ostaszewski, 2014). Ryzyko to oczywiście nie musi się zaktualizować w postaci zagrożenia (m. in. w wyniku oddziaływania środowiska pieczy zastępczej). Jest to jednak bardzo trudne, w kontekście jakości i siły oddziaływania wcześniejszych czynników środowiskowych, których oddziaływanie nie kończy się w sposób absolutny na etapie funkcjonowania dziecka w pieczy zastępczej (np. w zakresie niektórych niekorzystnych relacji rówieśniczych).

Jednocześnie, niektórzy badacze (por. Ryś, 2013) wskazują w perspektywie ekologicznej na problemy systemu wsparcia ze strony państwa, który nie udziela rodzinom, szczególnie doświadczającym kryzysu, kompleksowej pomocy. W tym kontekście mowa jest o ulgach podatkowych, urlopiach macierzyńskich oraz ułatwieniach w miejscu pracy.

1.8. WCZEŚNIEJSZE DOŚWIADCZENIA I TRUDNOŚCI DZIECI UMIESZCZONYCH W PIECZY ZASTĘPCZEJ

1.8.1. DOŚWIADCZANIE PRZEMOCY W RODZINIE NATURALNEJ PRZEZ DZIECI UMIESZCZONE W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Przyczyną decyzji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej jest w wielu przypadkach przemoc i zaniedbanie doświadczane w rodzinie pierwotnej (por. Badora, Basiaga, 2014). Jak wskazują badania (por. Piekarska, 2003; Pospiszyl, 1994) doświadczana tam przemoc wiąże się często z praktykami traktowanymi przez rodziców jako tzw. wymierzanie kary. Co ważne, przemoc ta nie ogranicza się do kar fizycznych, lecz obejmuje także brak zaspokojenia podstawowych potrzeb, czy znęcanie psychiczne oraz przemoc ekonomiczną. Potwierdzają to polskie badania przeprowadzone w województwie śląskim, w których stwierdzono, że ok. 75% dzieci umieszczonych w rodzinnej pieczy zastępczej była wcześniej zaniedbana higienicznie, a ponad połowa była niedożywiona (Badora, Basiaga, 2014).

Co istotne, status społeczno-ekonomiczny rodzin różnicuje stosowanie przemocy jedynie w aspekcie jakościowym – nie ma środowisk wolnych od tego problemu. McWhirter i in. (2008) bazując na bogatym przeglądzie literatury podkreślają częstą korelację problemu przemocy w rodzinie z dysfunkcjonalnością związaną z używaniem legalnych i nielegalnych substancji psychoaktywnych przez jej członków. Gołembowska (2009) wskazuje na cztery podstawowe cechy rodzin z problemem alkoholowym, które przekładają się na sposób funkcjonowania dzieci, które się w nich wychowują:

- zamknięcie rodziny na otoczenie – dziecko wstydzi się, nie zaprasza kolegów do domu, jego kontakty są powierzchowne;
- zakłamanie – dziecko ukrywa co się dzieje w domu, buduje swoją narrację wobec osób z zewnątrz;
- brak wzajemności – członkowie rodziny nie pomagają sobie, koncentrują się wyłącznie na swoich potrzebach, działają egoistycznie (prowadzi to do utraty zaufania do ludzi i bezwartościowości);
- sztywny podział ról, który prowadzi do wyuczonych reakcji wobec zagrożeń.

Omówione wyżej mechanizmy zostały także potwierdzone w badaniach prowadzonych na terenie naszego kraju (por. Mazur, 2013).

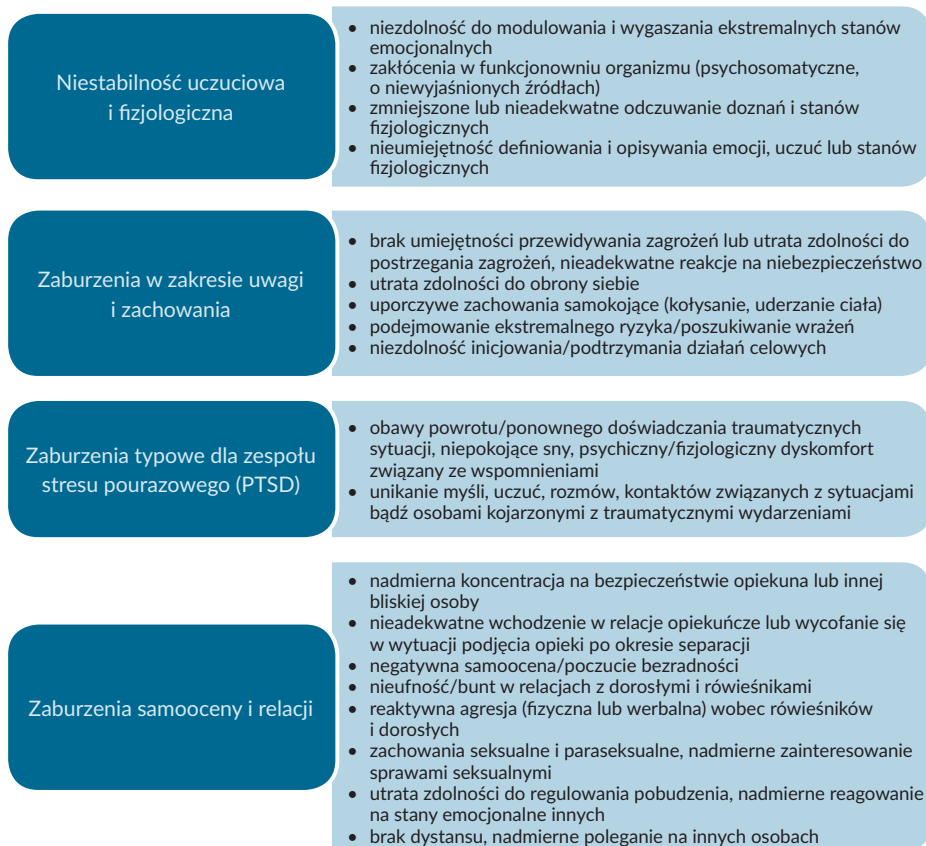
Przegląd badań (za Mazur, 2013) wskazuje na następujące negatywne doświadczenia i konsekwencje związane z dorastaniem w rodzinie alkoholowej:

- poczucie wstydu związanego z sytuacją rodzinną (szczególnie w kontekście rówieśniczym);

- poczucie zagubienia, osamotnienia, skrycia i załężnienia;
- patologiczne wzorce przystosowania i braki w zakresie umiejętności psychospołecznych;
- brak zaufania do dorosłych;
- zaburzenia w sferze emocjonalnej (mogą być dwojako rodzaju – bezuczuciowości, dystansu lub rozregulowania i huśtawek nastroju).

Warto tu wskazać, że negatywne konsekwencje w obszarze szeroko rozumianego zdrowia psychicznego występują u dziecka bez względu na to, czy jest ono jej bezpośrednią ofiarą, czy też świadkiem przemocy między rodzicami. Zawsze bowiem sytuacja taka „podkopuje” wiarę w siebie i przekłada się na negatywną samoocenę dzieci. Co więcej, badania longitudinalne wskazują na związek takich doświadczeń z podejmowaniem przez dzieci w późniejszym okresie

Rysunek 4. Syndrom dziecka z doświadczeniem kompleksowej traumy

Źródło: opracowanie własne na podst. Drozdowski, 2011: 92-94.

działań o charakterze sprawstwa przemocy, szczególnie gdy przemoc przyjmuje formę maltretowania w postaci przemocy seksualnej czy skrajnego zaniedbania i przemocy fizycznej (McWhirter i in., 2008).

W kontekście funkcjonowania części dzieci w pieczy zastępczej Drozdowski (2011) mówi o doświadczaniu kompleksowej traumy. Warunkowana jest ona tym, że „organizm narażony w tzw. krytycznych okresach rozwojowych na powtarzające się poważne traumatyczne zagrożenia, zaniedbania, nadużycia ze strony rodzica lub innego podstawowego opiekuna [...] tworzy nieprawidłowy model równowagi” (Drozdowski, 2011: 91). Drozdowski (2011) na podstawie koncepcji van der Kolk (2005) buduje spójny wieloczynnikowy konstrukt dziecka, które doświadczyło traumy. Przedstawiono go na rys. 4.

Warto zauważyć, że, jak wskazują najnowsze osiągnięcia neurobiologii, doświadczenie traumy wpływa na strukturę mózgu, która przekłada się na procesy pobudzenia i dysocjacji generowane na niższych piętach układu nerwowego (Drozdowski, 2011).

1.8.2. DEPRYWACJA POTRZEB EMOCJONALNYCH DZIECI W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Często dzieci korzystające z pieczy zastępczej doświadczały w rodzinie naturalnej, zaniedbania rozumianego jako „utrzymujący się brak zaspokojenia potrzeb fizycznych i psychologicznych, powodujący lub mogący powodować poważne szkody dla zdrowia lub rozwoju dziecka. Może on obejmować brak dostarczania odpowiedniego pożywienia, schronienia i ubioru, brak ochrony dziecka przed fizyczną krzywdą lub niebezpieczeństwem lub brak zapewnienia mu dostępu do stosownej opieki medycznej lub leczenia. Obejmuje też zaniedbywanie lub nieodpowiednie reagowanie na potrzeby emocjonalne” (Kolankiewicz, 2012: 15). Wynikające z tego problemy często przyjmują poważne formy w postaci zachowań opozycyjno-buntowniczych, zaburzeń zachowania o charakterze agresywnym i dyssocjalnym, autoagresji czy zaburzeń psychosomatycznych (Kałucka, 2011).

Taka deprivacja może być przyczyną wielu problemów, wśród których wymienia się „trudności adaptacyjne, braki dydaktyczno-wychowawcze, zaburzenia osobowości. Niewłaściwie budowane relacje w rodzinie naturalnej mogą budzić uzasadnione obawy dziecka przed relacjami w rodzinie zastępczej. Niewłaściwe wychowanie wyniesione z dotychczasowego środowiska może skutkować powstaniem skrajnych postaw w zachowaniu dziecka: od całkowitego wycofania, aż do nieuzasadnionej negacji czy agresji” Duda (2016: 125).

1.9. WYBRANE PROBLEMY W FUNKCJONOWANIU W ŚRODOWISKU RÓWIEŚNICZYM

Z względu na trudną sytuację rodzinną i wynikające z niej deficyty w funkcjonowaniu dzieci w pieczy zastępczej, a także wcześniej przed umieszczeniem w niej, dzieci te narażone są bardziej na konflikty w grupie rówieśniczej, a także zaangażowanie w poważną przemoc rówieśniczą o charakterze bullingu (zwykle w roli ofiary lub sprawco-ofiary). Dla zrozumienia charakteru przejawów i konsekwencji takiej przemocy w raporcie niezbędne jest przywołanie podstawowych informacji na temat tego zjawiska, co pozwoli na zrozumienie sytuacji rówieśniczej części dzieci korzystających z rodzinnej pieczy zastępczej.

Należy tutaj podkreślić szczególne narażenie na wiktyimizację dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej. Ich problemy w tym zakresie zostały zdiagnozowane w krajowych badaniach empirycznych. Jak wskazują Badora i Basiaga (2014: 126-127), którzy przeprowadzili szeroko zakrojone badania dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych i pogotowiach rodzinnych w województwie śląskim, dzieci tam „mimo starań opiekunów i działań ukierunkowanych na stwarzanie warunków do integracji ze środowiskiem rówieśniczym, mają jednak te relacje znacznie ograniczone”. Badani opiekunowie zwracali tutaj uwagę na wiele problemów, w tym trudności związane ze stygmatyzacją podopiecznych zarówno przez rodziców rówieśników, jak i same dzieci. Podstawą do wystąpienia procesów stygmatyzacyjnych może tu być zarówno pochodzenie dziecka, jak i jego określone wzory funkcjonowania, np. charakter reakcji emocjonalnych, trudności w komunikacji, zaniedbania edukacyjne (Badora, Basiaga, 2014).

Większość naukowców prowadzących badania w tym obszarze dysfunkcji relacji rówieśniczych stosuje właśnie określenie *bullying*, którego definicja jest zwykle bardzo zbliżona i oparta o klasyczne badania Dana Olweusa dotyczące przemocy rówieśniczej wśród chłopców (Jimerson, Swearer, Espelage, 2010; Olweus, 1978; Olweus, 1993; Olweus, 2007; Thomas, Connor, Scott, 2014).

Definicję bullingu (a zarazem bazujące na niej narzędzia badawcze) zwykle konstruuje się w oparciu o łączne występowanie trzech kluczowych właściwości. Przywoływana tu triada to: intencjonalność, powtarzalność i nierównowaga sił (rys. 5). Istnieje konieczność współwystępowania tych właściwości, aby można było daną sytuację określić jako bullying.

Craig i Pepler (2003: 577) definiują to zjawisko jako „negatywne fizyczne lub werbalne działania, które charakteryzują się wrogą intencją, powodują negatywne emocje u ofiar, są powtarzalne w czasie, oraz charakteryzują się różnicą sił pomiędzy sprawcami a ofiarą”. W badaniach międzynarodowych bullying uznaje się za taką przemoc rówieśniczą, która powoduje najpoważniejsze negatywne

skutki zarówno indywidualne, jak i społeczne. Dotyczą one przede wszystkim zdrowia psychicznego ofiar, co w odniesieniu do wielu dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej oznaczać może uruchomienie mechanizmu błędnego koła, gdzie problemy w zakresie zdrowia psychicznego mogą zwiększać ryzyko bullingingu, ale mogą także pogłębiać się w wyniku doświadczanej wiktymizacji rówieśniczej – co stanowi zresztą uniwersalny mechanizm w kontekście tego zjawiska (Finkelhor, Turner, Hanby, 2012). Właściwie od pionierskich badań Olweusa podkreślano, że przemoc rówieśnicza często realizowana jest w stosunku do dzieci, które w jakiś wyraźny sposób odróżniają się od rówieśników (Salmivalli i in., 1996; Salmivalli, 2010). Zjawisko to w kontekście rówieśniczym najczęściej odnośzone jest do funkcjonowania młodych ludzi w placówkach oświatowych (Pyżalski. 2011a; 2011b; Stassen Berger, 2007).

Rysunek 5. Triada właściwości bullingingu w ujęciu D. Olweusa

Źródło: opracowanie własne na podst. Monks i in. (2009)

Pierwszą z właściwości jest **regularność** nazywana czasami także powtarzalnością. W przypadku bullingingu sprawcy działają długotrwale, powtarzając wielokrotnie akty agresji wobec tej samej osoby. Ofiara jest powszechnie identyfikowana w grupie jako osoba wiktymizowana i nie czuje się komfortowo nawet w sytuacjach, gdy na jakiś czas inni zostawiają ją w spokoju.

Druga właściwość to **nierównowaga sił pomiędzy sprawcą (sprawcami) a ofiarą**. Sytuacja taka ma miejsce, gdy osoby atakujące są dużo silniejsze od osoby pokrzywdzonej, a przynajmniej ona postrzega się jako słaba i bezbronna wobec tych, którzy ją krzywdzą. Ta właściwość bullingingu jest silnie podkreślana przez autora koncepcji – D. Olweusa (2007), wskazując, że nie są bullingiem zwykłe konflikty między uczniami – choć oczywiście pojawiają się tutaj akty agresji. Źródłem nierównowagi sił może być przewaga liczebna sprawców, przewaga siły fizycznej lub przewaga psychologiczna (np. sprawcy mogą mieć wyż-

sze zdolności komunikacji lub być bardziej popularni w grupie). W interesującym nas kontekście trudna sytuacja dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej, jego niepewność, lęklivość czy deficyty poznawcze będą w znaczący sposób przyczyniać się do wspomnianej nierównowagi.

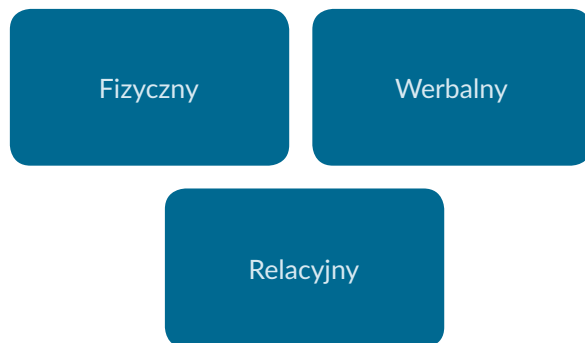
Ostatnia właściwość – **intencjonalność** – jest wpisana właściwie we wszystkie psychologiczne definicje przemocy (por. Pyżalski, 2012). Bullyingiem będą zatem te przypadki przemocy, gdzie wyraźny jest motyw skrzywdzenia innej osoby. Warto tu jednak wskazać, iż sprawcy przemocy rówieśniczej mają także inne motywy, tj. chęć popisania się przed rówieśnikami czy budowanie własnego poczucia bezpieczeństwa (Dambach, 2008).

Zatem bullying będzie szczególnym przypadkiem przemocy, który ze względu na cechy formalne jej przejawiania powinien być traktowany jako wybitnie zagrażający młodym ludziom w kontekście wszystkich potencjalnych ról, tj. sprawcy, ofiary i świadka. W przypadku dzieci z pieczy zastępczej często będziemy mieć do czynienia z bullyingiem relacyjnym – polegającym na odrzuceniu, wycofaniu się z relacji i wykluczeniu dziecka ze wspólnych aktywności rówieśniczych (Deptuła, 2013). Większość wyników badań spójnie potwierdza występowanie zależności pomiędzy płcią i wiekiem a typami bullyingu. Fizyczny wraz z wiekiem uczniów staje się rzadszy, a werbalny i relacyjny częstsze. Fizyczny i werbalny częściej w kontekście sprawstwa dotyczą chłopców, a bullying relacyjny – dziewcząt (Pyżalski, 2012).

Warto tu zauważyć, że jego negatywny wpływ przemocy rówieśniczej bywa niedoceniany nawet przez profesjonalistów edukacyjnych. Czasami ten rodzaj bullyingu bywa nazwany *covert* (ukryty) bullying lub bullying za kulisami (*behind the scenes*) (Spears i in., 2009). Ten rodzaj przemocy obejmuje wszystkie te wrogie działania, które mają charakter relacyjny i pośredni (Mishna, Allaggia, 2005). Jest on trudniejszy do zauważenia i poprzedza on zwykle inne rodzaje bullyingu (tj. fizyczny, słowny i cyber) (Pyżalski, 2012).

Badania ostatnich czterech dekad wskazują jednoznacznie, że dzieci i młodzież, które są ofiarami bullyingu, szczególnie przez długi czas, przejawiają wiele problemów w sferze zdrowia psychicznego, tj. depresja, zaburzenia psychosomatyczne, a w najbardziej tragicznych przypadkach podejmują próby samobójcze (zw. *bullyside* – samobójstwo powiązane z doświadczeniem przemocy rówieśniczej). Konsekwencje doświadczenia bullyingu w okresie adolescencji lub preadolescencji potrafią być obecne nawet u ludzi dorosłych, co wskazują rezultaty rzadko prowadzonych wieloletnich badań podłużnych (Kessell Schneider i in. 2011; Vasallo i in., 2014; Pyżalski, 2012; 2013).

Rysunek 6. Typy bullyngu ze względu na charakter działania sprawcy

Źródło: opracowanie własne na podst. Stassen Berger (2007)

Warto tu także zwrócić uwagę na współczesną odsłonę przemocy rówieśniczej, jaką jest cyberprzemoc. Badania prowadzone w ciągu ostatnich dziesięciu lat wskazują, iż ofiary cyberbullyingu doświadczają takich samych szkód, jak ofiary bullyingu (Bauman, 2014; Olenik-Shemesh i in., 2012). Jednocześnie trzeba tu wskazać, iż oba te rodzaje przemocy często współwystępują, a ich skutki są kumulatywne (Kowalski, Limber, 2013; Pyżalski, 2012).

Świadomość omówionych tu mechanizmów wskazuje na konieczność podejmowania przez opiekunów pieczy zastępczej szeregu działań profilaktycznych w postaci włączania dziecka w środowisko lokalne i relacje sąsiedzkie oraz dbania o to, by zostało ono zaakceptowane w grupie rówieśniczej (por. Badora, Basiaga, 2014).

1.10. PROBLEM POALKOHOLEWEGO USZKODZENIA PŁODU

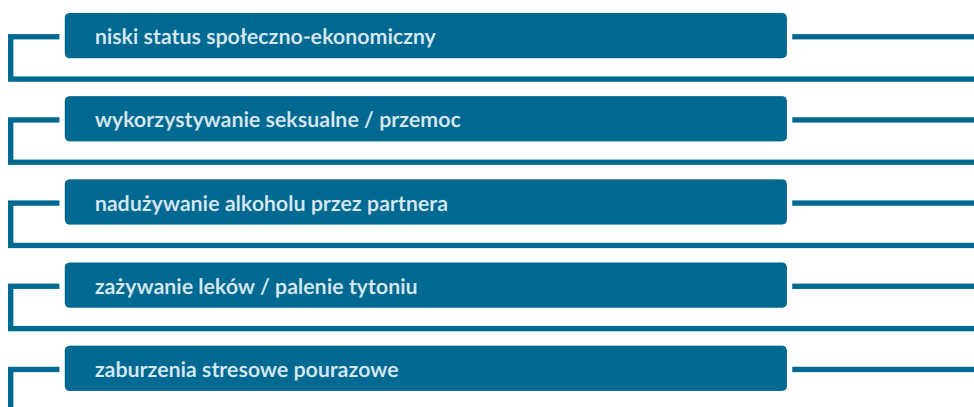
Spektrum poalkoholowych zaburzeń płodu (FASD) jest problemem zdrowotnym związanym z uszkodzeniem płodu wynikającym z teratogennego działania alkoholu, wypijanego przez matkę w czasie ciąży. Stanowi on triadę objawów, tj. upośledzenie wzrostu, zaburzenia w obrębie twarzoczaszki, wady rozwojowe ośrodkowego układu nerwowego lub opóźniony rozwój neurologiczny (Dannaway, Mulvihill, 2011). Objawowo występuje wiele rodzajów FASD, które są kategoryzowane za pomocą następującej klasyfikacji:

- FAS z potwierdzonym piciem alkoholu przez matkę;
- FAS z niepotwierdzonym piciem alkoholu przez matkę;

- częściowy FAS z potwierdzoną ekspozycją na alkohol;
- zależne od alkoholu wrodzone wady rozwojowe;
- zależne od alkoholu zaburzenia rozwoju neurologicznego (Dannaway, Mulvihill, 2011).

Z punktu widzenia raportu analiz w niniejszym raporcie należy zwrócić uwagę, iż badania nad epidemiologią FASD wskazują na szereg czynników korelujących z problemami, które stanowią często podstawę do umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej (rys. 7).

Rysunek 7. Problemy psychospołeczne matki korelujące z poalkoholowym uszkodzeniem płodu oraz stanowiące częstą przyczynę umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej

Źródło: opracowanie własne na podst. Dannaway, Mulvihill (2011: 56)

Sytuacja nie dotyczy wszystkich dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej – problem ten jednak, jako obecny w pewnej skali, powinien być w kontekście tego badania uwzględniony. Oczywiście jest, że chociaż czynniki przedstawione na rys. 7. stanowią ryzyko picia w czasie ciąży, to grupa matek, która podejmuje takie zachowania, nie jest ograniczona całkowicie do osób z tej grupy ryzyka. Należy zauważyć, że w Polsce, pomimo znacznych postępów w ostatnich latach zarówno diagnostyka, jak i wsparcie dla rodziców oraz osób organizujących pieczę zastępczą dla dzieci z FASD wciąż są niewystarczająco rozwinięte (Okulicz-Kozaryn, 2015; Okulicz-Kozaryn i in., 2017).

Badania prowadzone w Polsce wykazały, że zespół FASD może dotyczyć aż co piątego dziecka umieszczonego w rodzinnej pieczy zastępczej (Badora, Basiaga, 2014).

1.11. PROBLEMY PIECZY ZASTĘPCZEJ ZWIĄZANE Z JEJ CODZIENNYM FUNKCJONOWANIEM

1.11.1. PROBLEMY ZWIĄZANE Z PRZYJĘCIEM DZIECKA DO RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ

Szereg problemów osób prowadzących pieczę zastępczą może wiązać się z trudnościami adaptacyjnymi dziecka umieszczonego w takiej formie pieczy. Zmiana środowiska, separacja od rodziny pierwotnej (nawet jeśli dziecko doświadczało w niej krzywdzenia) stanowi sytuację stresową, która wiąże się z lękiem, tęsknotą, obawą o przyszłość.

Problemy te są wypadkową wcześniejszych trudności doświadczanych przez dziecko (opisanych wyżej) oraz postaw i kompetencji osób prowadzących rodzinną pieczę zastępczą. Jak wskazuje Duda (2016: 125-126), „trudności mogą powstać – i powstają – także po stronie rodziny zastępczej. Często istnieje obawa „rodzimych” członków przed pojawieniem się nowego dziecka, którego dotychczasowe doświadczenia życiowe mogą wywołać niepożądane zachowanie, a tym samym wprowadzić w dotychczas stabilne środowisko zaburzenia, których skutki trudno przewidzieć. Wymaga to szczególnej mobilizacji ze strony rodziców zastępczych do podjęcia wysiłków na rzecz szybkiej stabilizacji wewnątrz rodziny. Na pewno sytuacja konieczności podtrzymywania więzi dziecka z rodziną naturalną (o ile jest to możliwe) nie pomaga w szybkiej stabilizacji warunków życia dziecka w nowej rodzinie, szczególnie kiedy dziecko wspomina swoją rodzinę biologiczną przez pryzmat doznanych w niej krzywd”.

Oznacza to, że przed opiekunami w pieczy zastępczej, ale też innymi członkami ich rodzin, stoi sporo wyzwań związanych z relacjami z podopiecznymi, ale też relacjami z innymi członkami rodziny. Problemy te w niektórych przypadkach mogą być i są trudne do rozwiązania.

1.11.2. PROCES USAMODZIELNIENIA WYCHOWANKÓW

Usamodzielnienie wychowanków stanowi przełomowy okres w ich życiu oraz duże wyzwanie dla osób prowadzących pieczę zastępczą. Jest to „rewolucyjny” czas, kiedy wychowanek ze środowiska wspierającego i w dużym stopniu zaspokajającego jego potrzeby wchodzi w sytuację, gdzie musi zadbać o swoje potrzeby, sprostać nowym relacjom społecznym (np. w środowisku miejsca pracy)

oraz poradzić sobie z emocjami, które nieodłącznie takim procesom towarzyszą (Rosochacka, 2006).

Jedne z nielicznych przeprowadzonych dotychczas badań jakościowych (wywiady z podopiecznymi, osobami prowadzącymi rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka oraz pracownikami socjalnymi) dotyczących problemu usamodzielnienia wychowanków z rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, wskazują na następujące newralgiczne problemy i mocne strony związane z tym procesem (Wideł, 2006; Rosochacka, 2006):

- przepisy dotyczące procesu usamodzielniania natrafiają na trudności interpretacyjne, co powoduje problemy, szczególnie w przypadku, gdy wychowanek pochodzi z innego powiatu, niż miejsce, gdzie zlokalizowana jest rodzina zastępcza lub rodzinny dom dziecka;
- kluczowa jest rola opiekuna procesu usamodzielnienia, która w większości badanych przypadków była prawidłowo wypełniana;
- osoby prowadzące różne formy pieczy zastępczej postrzegają swoje obowiązki w procesie usamodzielniania podobnie jak te występujące w rodzinach naturalnych;
- powodzenie procesu usamodzielnienia zależy głównie od relacji dziecka z rodzicami zastępczymi lub osobami prowadzącymi rodzinny dom dziecka;
- istotne w procesie usamodzielnienia są kontakty, utrzymywane nawet wtedy, gdy wychowanek mieszka już samodzielnie;
- opiekunowie wskazują, iż proces usamodzielnienia i przygotowanie do niego muszą rozpoczynać się wcześniej, tak aby wychowankowie nabywali stopniowo kompetencji istotnych w samodzielnym funkcjonowaniu.

Analizując przedstawione tu uogólnienia należy pamiętać o dwóch kwestiach. Po pierwsze, dotyczą one stanu sprzed ponad dekady. Po drugie, powstały na bazie analiz stosunkowo niewielkiej liczby przypadków. Z tego względu, choć opracowania te rzucają światło na te wymiary procesu usamodzielnienia, które mogą być istotne z perspektywy funkcjonowania rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, to należy traktować je z ostrożnością.

1.12. PERSPEKTYWA WSPARCIA RODZICÓW ZASTĘPCZYCH I OSÓB PROWADZĄCYCH RODZINNE DOMY DZIECKA

Problemy wychowawcze oraz trudności wynikające ze specyfiki zadań rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka sprawiają, że istnieje konieczność systemowego wsparcia dla osób organizujących te formy pieczy zastępczej.

Jak wskazuje Lewko (2011, s. 68), osobom prowadzącym różne formy pieczy zastępczej towarzyszą następujące problemy, z którymi muszą sobie poradzić oraz dylematy związane z działalnością, którą prowadzą: „niemożność nawiązania kontaktu psychicznego z dzieckiem, stałe powtarzanie tych samych zachowań, mimo znajomości zasad zachowania, dziwna obcość dziecka stanowiłoby wyzwanie dla każdego z nas. Bezradność, ciągłe poczucie winy, przeświadczenie, że pewnie można było zrobić więcej”.

Jak wskazują nieliczne pogłębione badania jakościowe problemów doświadczanych przez osoby prowadzące rodzinne domy dziecka, osoby takie muszą radzić sobie z szeroką paletą trudności (Majchrowska, 2011), tj.:

- silne emocje dzieci, szczególnie w okresie adaptacyjnym;
- konieczność radzenia sobie z sytuacjami kryzysowymi, np. gdy dziecko komunikuje niechęć do przebywania w placówce;
- problemy z przewyciężeniem postaw wytworzonych u dzieci podczas pobytu w pieczy instytucjonalnej;
- problemy związane z uzyskaniem informacji o trudnościach, których doświadcza dziecko (szczególnie w przypadku nastolatków);
- niechęć niektórych wychowanków do podporządkowania się zasadom i regułom;
- konflikty między wychowankami;
- przejawianie przez wychowanków zachowań ryzykownych;
- problemy pojawiające się, gdy wychowankowie tworzą pierwsze związki partnerskie.

Warto zauważyć, że problemy nakreślone wyżej częściej występują u podopiecznych, którzy trafili do placówki, kiedy byli starsi i posiadali już багаż doświadczeń życiowych. Między innymi idzie tu zarówno o wsparcie o charakterze nieformalnym, jak i wsparcie instytucjonalne. W tym ostatnim przypadku szczególnej roli nabiera wsparcie superwizyjne związane z budowaniem relacji z wychowankami oraz rozwiązywaniem sytuacji trudnych wychowawczo (Kałucka, 2011). W tym kontekście interesujące jest także środowisko współpracy instytucjonalnej (zarówno z perspektywy odbiorców, jak i dostarczycieli takiego wsparcia) (Andrzejewski, 2012).

1.13. PODSTAWOWE WNIOSKI Z ANALIZY DESK RESEARCH DLA FAZY BADAWCZEJ I INTERPRETACYJNEJ

Pogłębione analizy literatury przedmiotu pozwoliły na nakreślenie następujących problemów, które powinny być uwzględnione zarówno w fazie badawczej (dyspozycje do wywiadów, wytyczne dla osób prowadzących wywiady), jak i jako punkt odniesienia dla interpretacji uzyskanego materiału badawczego i formułowanych wniosków praktycznych. Dla ułatwienia wnioski te sformułowano w punktach:

1. Rzeczywiste praktyki organizacji badanych form pieczy zastępczej należy analizować w odniesieniu do postulowanych założeń aksjologicznych, w tym opisanych szczegółowo w niniejszym raporcie zasad funkcjonowania systemu:

- pomocniczości;
- planowania stałości opieki;
- personalizmu;
- prawa dziecka do życia w rodzinie.

Warto tutaj pamiętać, iż pomimo przepisów wskazujących na konieczność realizacji rozwiązań uwzględniających te zasady, ich rzeczywisty poziom wdrażania jest niepełny. W tym kontekście eksploracja i interpretacja powinna dotyczyć zarówno skali mikro (tj. działań rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka), jak i otoczenia instytucjonalnego wspierającego te formy rodzinnej pieczy zastępczej.

Sugerowane pola interpretacyjne mogą tu być skoncentrowane wokół zadań pieczy zastępczej, tj.

- traktowanie dziecka w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;
- zapewnienie dostępu do przysługujących świadczeń zdrowotnych;
- zapewnienie kształcenia, wyrównywania braków rozwojowych i szkolnych;
- zapewnienie rozwoju uzdolnień i zainteresowań;
- zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, bytowych, rozwojowych, społecznych oraz religijnych;
- zapewnienie ochrony przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
- umożliwienie kontaktu z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd takich kontaktów zabronił.

2. Ze względu na stwierdzone w nielicznych przeprowadzonych w Polsce badaniach (np. Badora, Basiaga, 2014) potrzeby osób prowadzących rodzinne formy pieczy zastępczej należy szczegółowej analizie poddać różne rodzaje wsparcia społecznego i jego realizacji oferowanej przez następujące instytucje, które zgodnie z obowiązującym stanem prawnym powinny takiego wsparcia udzielać:

- Ośrodki Pomocy Społecznej,
- Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie - organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej,
- koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej,
- podmioty instytucjonalnej pieczy zastępczej,
- ośrodki adopcyjne,
- przedszkola i szkoły,
- lekarze rodzinni, poradnie specjalistyczne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne
- policja,
- sądy rodzinne,
- służba kuratorska,
- asystent rodziny,
- organizacje pozarządowe.

Analiza wsparcia powinna być prowadzona, w szczególności, w kontekście zaznaczonego w niniejszym raporcie niedostatku kandydatów do prowadzenia rodzinnych form opieki, a także rezygnacji z takich działań przez osoby już je prowadzące. Analizy powinny dotyczyć zarówno realizacji formalnych wymagań, jak i innych czynników przekładających się na odczuwane przez opiekunów wsparcie (m. in. jakość komunikacji z przedstawicielami instytucji wspierających, proaktywność w pomaganiu, itd.).

3. Zasadniczym priorytetem jest reintegracja dziecka z rodziną naturalną, gdy nie zaszkodzi to dobru dziecka. Należy zatem poddawać analizom empirycznym bariery tego procesu oraz zapotrzebowanie podmiotów rodzinnej opieki zastępczej na wsparcie tego typu działań.

4. W sytuacjach, gdy reintegracja dziecka jest niemożliwa, jako kluczowe analitycznie należy traktować procesy przyjmowania dziecka do systemu pieczy zastępczej oraz usamodzielniania podopiecznych. Oba te procesy są bardzo istotne dla sukcesu oddziaływań oraz stwarzają wiele okazji do błędów wychowawczych.

5. Kluczowa jest kwestia radzenia sobie opiekunów w sytuacjach trudnych wychowawczo, wynikających m. in. z problemów emocjonalnych dzieci związanych z przemocą i zaniedbaniem w rodzinach pierwotnych oraz odrzucenia i przemocy rówieśniczej (zarówno tradycyjnej, jak i cyberprzemocy).
6. Warta analizy jest kwestia stygmatyzacji zarówno samej instytucji pieczy zastępczej, jak i przebywających w niej dzieci.

2. OPIS KONCEPCJI BADANIA I ZASTOSOWANEJ METODOLOGII BADANIA

2.1. OPIS PERSPEKTYWY TEORETYCZNEJ

Zgodnie z Art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 roku, ratyfikowanego przez Polskę w 1977 roku, rodzina stanowi najstarszą grupą społeczną i występuje we wszystkich społeczeństwach. Jest ona naturalnym i niezastąpionym elementem struktury społecznej, nazywanym podstawową komórką społeczną (Kałdon 2011: 230). W przypadku, gdy rodzina biologiczna nie jest w stanie zapewnić należytej opieki oraz spełniać swoich podstawowych funkcji, jej rolę przejmują na pewien czas podmioty systemu pieczy zastępczej. Oprócz podstawowej funkcji rodziny, czyli opiekuńczo-wychowawczej (Tyszka 1979), system ów realizuje także funkcję reintegracyjną. Zgodnie z założeniami literatury przedmiotu oraz koncepcji badawczej do podstawowych funkcji rodziny zastępczej zaliczyć należy:

- 1) **opiekuńczą** – zawierają się w niej czynności podejmowane przez opiekunów zastępczych celem zaspokojenia potrzeb wychowanków, działania lecznicze oraz związane z ochroną wychowanka przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w jego życie prywatne.
- 2) **wychowawczą** – wynikają z niej podejmowane przez opiekunów zastępczych działania mające na celu: wspieranie kształcenia oraz kompensowanie braków rozwojowych i szkolnych wychowanków, rozwijanie ich uzdolnień i zainteresowań, zapewnienie im odpowiednich warunków do wypoczynku, kształtowanie wzorów zachowań i systemu wartości wychowanków oraz wdrażanie ich do codziennych obowiązków.
- 3) **reintegracyjną** – zawierają się w niej podejmowane przez opiekunów zastępczych działania mające na celu umożliwienie i podtrzymanie optymalnego kontaktu pomiędzy dzieckiem i jego rodziną, stosownie do sytuacji.

W przypadku stwierdzenia niewydolności opiekuńczo-wychowawczej rodziny pierwotnej/naturalnej możliwe jest (czasowe) przekazanie opieki nad dzieckiem podmiotom reprezentującym system pieczy zastępczej, np. rodzinom zastępczym lub osobom prowadzącym rodzinne domy dziecka. Zgodnie z zapi-

sami Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej³ można wyróżnić następujące rodzinne formy pieczy zastępczej: rodziny zastępcze spokrewnione, rodziny zastępcze niezawodowe, rodziny zastępcze zawodowe, rodzinne domy dziecka. Ich reprezentację ilościową w Polsce przedstawiono w Tabeli nr 1.

Tabela 1. Liczba podmiotów rodzinnych form pieczy zastępczej w roku 2015

Wyszczególnienie	2015	% ogółu
ogółem	38 847	100
rodziny zastępcze spokrewnione	24 785	63,85
rodziny zastępcze niezawodowe	11 549	29,7
rodziny zastępcze zawodowe	2 025	5,2
rodzinne domy dziecka	488	1,25

Źródło: wyliczenia własne na podstawie informacji liczbowych zawartych w Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2015 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, s. 15.

Przedmiotem niniejszych badań są najmniej liczne, a jednak ważne i wspierane przez Państwo jako najbardziej efektywne (Basiaga, 2012: 60-61) formy pieczy zastępczej: rodziny zastępcze zawodowe i rodzinne domy dziecka. Wymagają one także większego zainteresowania badawczego oraz diagnozy trudności związanych z codziennym ich funkcjonowaniem.

Dane zawarte w raporcie pt. „Informacja na temat stanu pieczy zastępczej w województwie łódzkim” (s. 8) wskazują, że na dzień 31 marca 2017 r. na terenie województwa łódzkiego funkcjonowały 2983 rodziny zastępcze, z tego:

- 1967 rodzin zastępczych spokrewnionych,
- 872 rodziny zastępcze niezawodowe,
- 80 rodzin zastępczych zawodowych,
- 42 rodziny zastępcze zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego,
- 22 rodziny zastępcze zawodowe specjalistyczne.

Perspektywa teoretyczna i kontekst badawczy korespondują z przyjętą metodologią zbierania, analizy i interpretacji danych (Blumer 1969; Gobo, Molle 2017). Niniejsze badanie zostało oparte na indukcyjnej analizie materiału empirycznego zgodnej z założeniami teorii ugruntowanej (Glaser, Strauss 1967, Strauss, Corbin 1990). Na materiał empiryczny składają się transkrypcje wywiadów narracyjnych przeprowadzonych z przedstawicielami zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka (60) oraz indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) z przedstawicielami otoczenia instytucjonalnego zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka (60). Materiał jakościowy

3 Dz. U. 2011, Nr 149, poz. 887.

został poddany kodowaniu otwartemu oraz selektywnemu, co dało podstawę dla wygenerowania kategorii badawczych oraz powiązań logicznych pomiędzy nimi (Konecki 2000, Konopásek 2008). Całość działań analitycznych została wykonana w programie do analizy badań jakościowych ATLAS TI (wersja 8.3.1).

Ponadto przyjęto następujące zasady metodologiczne wyznaczające sposób prowadzenia badań:

1) Zasada pełnej triangulacji (Denzin 1978)

U podstaw idei triangulacji w badaniach społecznych leży chęć spojrzenia na dane zjawisko z wielu różnych perspektyw. W przekonaniu Krzysztofa Koneckiego triangulacja stwarza badaczowi możliwość „ukazania siebie jako zewnętrznego obserwatora zjawisk, nawet wtedy, gdy jest w jakimś stopniu ich uczestnikiem” (Konecki 2000: 85). Triangulacja ma zapewnić badaczowi niezależną perspektywę i uwolnienie się od jednego, dominującego sposobu oglądu i interpretacji rzeczywistości, na korzyść stosowania kilku perspektyw jednocześnie (por. Keashly i Jagatic 2003: 44–45).

2) Triangulacja danych

Triangulacja danych polega na użyciu danych z różnorodnych źródeł celem ich dywersyfikacji oraz podniesienia stopnia obiektywności oraz kompleksowości uzyskiwanego materiału empirycznego. Badaniami objęliśmy:

- a) Zawodowe rodziny zastępcze (ZRZ), w tym:
 - rodziny zastępcze zawodowe niemające charakteru pogotowia rodzinnego bądź rodziny specjalistycznej, określane w raporcie jako „zwykłe” (ZRZ-Z),
 - specjalistyczne (ZRZ-S),
 - pełniące funkcję pogotowia rodzinnego (ZRZ-PR),
- b) Rodzinne domy dziecka (RDD).

3) Triangulacja metodologiczna

W ramach triangulacji metodologicznej wykorzystane zostały zarówno dane zastane w postaci literatury przedmiotu, raportów i statystyk, jak i wywołane czyli materiał empiryczny powstały w wyniku zastosowania techniki wywiadów narracyjnych oraz indywidualnych wywiadów pogłębianych.

4) Triangulacja badacza

Triangulacja badacza polega na wprowadzeniu do badań wielu obserwatorów lub kontrolerów badań i wniosków. Niniejszy projekt realizowany był przy wspólnym udziale reprezentantów instytucji zamawiającej (Regionalnego Centrum

Polityki Społecznej w Łodzi), jak również badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe (pedagogika, socjologia) na poszczególnych jego etapach, mianowicie:

- konceptualizacji narzędzia badawczego;
- pilotażu;
- analizy i interpretacji transkrypcji wywiadów (kodowanie materiału empirycznego i generowanie kategorii analitycznych);
- konstrukcji raportu badawczego.

5) Zasada przekładalności perspektywy naukowej i praktycznej

Problematyka projektu wymaga wiedzy praktycznej odnoszącej się do znajomości zasad funkcjonowania pieczy zastępczej, więc przyjęliśmy zasadę utworzenia zespołu złożonego z osób posiadających wiedzę praktyczną i naukową.

2.2. OPIS PRZEDMIOTU BADANIA Z WYKORZYSTANIEM WYNIKÓW ANALIZY DESK RESEARCH

Przedmiotem niniejszego projektu są zawodowe rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka stanowiące odpowiednio 5,2% i 1,25 % w skali kraju (Tabela nr 1), chociaż zdaniem Jana Basiagi (2015: 61) tę formę zastępczej opieki nad dzieckiem można uznać za najbardziej efektywną. Zarówno w skali kraju, jak i województwa łódzkiego daje się zauważyć zapotrzebowanie na rodzinne formy pieczy zastępczej korespondujące z postępującą deinstytucjonalizacją wszystkich usług społecznych. Jej efektem jest tendencja obecna m.in. w systemie pieczy zastępczej, przejawiająca się w ograniczaniu liczby i znaczenia form instytucjonalnych na rzecz form rodzinnych (w szczególności zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka).

2.3. OPIS PODMIOTU BADANIA Z WYKORZYSTANIEM WYNIKÓW ANALIZY DESK RESEARCH

a) **Zawodowe rodziny zastępcze (ZRZ)**, w tym:

- rodziny zastępcze zawodowe niemające charakteru pogotowia rodzinnego bądź rodziny specjalistycznej, na potrzeby raportu określane jako „zwykłe”;
- specjalistyczne;

- pełniące funkcję pogotowia rodzinnego.

Zawodowe rodziny zastępcze, w tym zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne – tworzą je małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim. Opiekunowie dysponują zaświadczeniem kwalifikacyjnym zawierającym poświadczenie o ukończeniu szkolenia, spełnieniu warunków do bycia rodziną zastępczą, a także posiadaniu predyspozycji i motywacji do sprawowania pieczy zastępczej.

b) Rodzinne domy dziecka (RDD)

Rodzinne domy dziecka – tworzą je małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, niebędący wstępnymi lub rodzeństwem dziecka, u których umieszczono dziecko w celu sprawowania nad nim pieczy zastępczej.

W województwie łódzkim wg danych na dzień 31 marca 2018 roku funkcjonowało 2915 rodzin zastępczych (w okresie roku sprawozdawczego). W tym:

- 1930 rodzin spokrewnionych;
- 837 rodzin niezawodowych;
- 74 rodziny zastępcze zawodowe;
- 39 rodzin pełniących funkcję pogotowia opiekuńczego;
- 29 rodzin zastępczych zawodowych specjalistycznych.

W tym samym czasie funkcjonowały w województwie łódzkim 34 rodzinne domy dziecka (Ocena zasobów pomocy społecznej, RCPS 2018).

Ponadto dla uzyskania całościowej perspektywy czynników mających ważne znaczenie dla funkcjonowania zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, zgodnie z założeniami koncepcji badawczej włączono także do badania przedstawicieli otoczenia instytucjonalnego pieczy zastępczej:

- Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie – organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej;
- koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej;
- Ośrodki Pomocy Społecznej, Miejskie Centrum Pomocy Rodzinie – m.in. w roli organizatorów pieczy zastępczej;
- podmioty instytucjonalnej pieczy zastępczej;
- ośrodki adopcyjne;
- przedszkola i szkoły;
- lekarze rodzinni oraz lekarze innych, niż lekarz rodzinny, specjalizacji i specjalistów w zakresie leczenia zaburzeń psycho-fizycznych u dzieci/ młodzieży;
- policja;
- sądy rodzinne;
- służba kuratorska;
- organizacje pozarządowe.

W przypadku, gdy reprezentant danej instytucji nie był w stanie odpowiedzieć na nasze pytania (np. z powodu braku bezpośrednich doświadczeń w kontaktach z ZRZ/RDD) po konsultacjach z Zamawiającym dokonywano zmian kierując się wiedzą merytoryczną rozmówców. Podobną procedurę stosowano w przypadku odmów udziału w badaniu przez reprezentantów ZRZ i RDD.

2.4. SZCZEGÓŁOWY OPIS KONCEPCJI BADANIA

2.4.1. ZAKRES PROBLEMOWY

Problematyka podjętych badań koncentrowała się wokół tematu obszarów wsparcia zawodowych rodzin zastępczych oraz rodzinnych domów dziecka. W obszarze zainteresowania znalazło się codzienne funkcjonowanie tych instytucji, bieżące problemy, niedostatki, sposoby radzenia sobie z nimi, a także ułatwienia, które mogłyby zwiększyć efektywność rodzinnych form pieczy zastępczej i komfort pracy osób podejmujących się zadań rodziców zastępczych lub prowadzenia rodzinnych domów dziecka. Zwrócono uwagę także na organizacyjne, formalnoprawne, ekonomiczne i kulturowe czynniki, które odgrywają istotną rolę w realizowaniu przez opiekunów zastępczych funkcji opiekuńczej, wychowawczej i reintegracyjnej.

2.4.2. CELE BADANIA

Za główny cel badania przyjęto dokonanie szeroko pojętej diagnozy obszarów wsparcia odnoszących się do codziennego funkcjonowania zawodowych rodzin zastępczych (ZRZ) i rodzinnych domów dziecka (RDD) w odniesieniu do wypełniania przez nie zadań opiekuńczych, wychowawczych i reintegracyjnych. Oprócz tego założono, że na bazie zdiagnozowanych problemów dokonana zostanie identyfikacja możliwego wsparcia dla ZRZ i RDD w zakresie dostępnych programów, konkursów i innych działań wspierających (w tym w szczególności możliwych do realizacji w ramach RPO WŁ 2014-2020).

Na potrzeby realizacji celu głównego sformułowano cele szczegółowe:

1. Opis funkcjonowania zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka w odniesieniu do powierzonych ustawowo zadań oraz funkcji opiekuńczej, wychowawczej i reintegracyjnej;
2. Zdiagnozowanie uwarunkowań wpływających na wypełnianie powierzonych zadań ustawowych przez zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka, z uwzględnieniem następujących obszarów uwarunkowań:

- prawno-organizacyjnych,
 - ekonomicznych i materialnych (wynagrodzenie i warunki pracy),
 - kulturowych,
 - związanych z cechami społeczno-demograficznymi wychowanków,
 - związanych z kwalifikacjami i kompetencjami rodzica zastępczego,
 - związanych ze współpracą z otoczeniem instytucjonalnym,
 - innych;
3. Analizę czynników utrudniających i ułatwiających realizowanie zadań i funkcji rodzica zastępczego;
 4. Poznanie oczekiwań opiekunów zastępczych dotyczących warunków realizacji ich zadań i funkcji;
 5. Opis konkretnych dobrych praktyk (w tym przykładów interwencji publicznych) w zakresie wsparcia zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka realizowanych przez instytucje sektora samorządowego, rządowe i organizacje pozarządowe w województwie, kraju i na świecie, które mogą stanowić inspirację do projektowania usług publicznych w województwie łódzkim.

2.4.3. PYTANIA BADAWCZE

Na etapie konceptualizacji badania sformułowano następujące **pytania główne**:

1. W jakich obszarach związanych z wypełnianiem zadań opiekuńczych, wychowawczych i reintegracyjnych zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka wymagają wsparcia?
2. Jak zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka realizują powierzone im na mocy Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej zadania?
3. Jakie czynniki (o charakterze prawno-organizacyjnym, ekonomicznym i materialnym, kulturowym, związane z cechami społeczno-demograficznymi wychowanków, związane z kwalifikacjami i kompetencjami rodziców zastępczych, związanych ze współpracą z otoczeniem instytucjonalnym oraz innego rodzaju) ułatwiają zawodowym rodzinom zastępczym i rodzinnym domom dziecka realizowanie ich zadań związanych z pełnieniem roli opiekuńczo-wychowawczej i reintegracyjnej?
4. Jakie czynniki (o charakterze prawno-organizacyjnym, ekonomicznym i materialnym, kulturowym, związane z cechami społeczno-demograficznymi wychowanków, związane z kwalifikacjami i kompetencjami rodziców zastępczych, związanych ze współpracą z otoczeniem instytucjonalnym, oraz innego rodzaju) utrudniają zawodowym rodzinom zastępczym i rodzinnym domom dziecka realizowanie ich zadań?

5. Jakie są oczekiwania zawodowych rodzin zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka dotyczące wsparcia w zakresie wypełniania przez nie powierzonych im na mocy ustawy zadań?
6. Jakie są rekomendowane działania w zakresie wsparcia zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka w wypełnianiu przez nie powierzonych im zadań w tym jakie są rekomendowane działania dla instytucji wdrażających RPO WŁ 2014-2020?
7. Jakie są dostępne programy, konkursy lub inne działania wspierające (w tym szczególności możliwe do realizacji w ramach RPO WŁ 2014-2020) odpowiadające na zdiagnozowane obszary wsparcia?
8. Jakie są dobre praktyki w zakresie wypełniania przez zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka powierzonych im zadań?

Sformułowano również szereg **pytań szczegółowych**:

- Jaka motywacja towarzyszyła opiekunom zastępczym do podjęcia zadań zawodowych rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka?
- Z jakimi problemami spotykają się ZRZ i RDD w odniesieniu do kontaktów z podopiecznymi, rodzicami biologicznymi, otoczeniem instytucjonalnym (szkoła, PCPR, sądy, kuratorzy)?
- Jakich problemów doświadczają ZRZ i RDD w odniesieniu do powierzonych ustawowo zadań oraz funkcji opiekuńczej, wychowawczej i reintegracyjnej?
- Jak opiekunowie zastępczy postrzegają uwarunkowania prawno-organizacyjne związane ze świadczeniem rodzinnych form opieki w ramach systemu pieczy zastępczej?
- Jak opiekunowie zastępczy postrzegają uwarunkowania ekonomiczne i materialne związane ze świadczeniem rodzinnych form opieki w ramach systemu pieczy zastępczej?
- Jak opiekunowie zastępczy postrzegają uwarunkowania kulturowe mające wpływ na świadczenie rodzinnych form opieki w ramach systemu pieczy zastępczej?
- W jaki sposób zmienne społeczno-demograficzne wpływają na świadczenie rodzinnych form opieki w ramach systemu pieczy zastępczej?
- Jakimi kwalifikacjami/kompetencjami powinien się legitymować opiekun zastępczy?
- Jakie doświadczenia mają opiekunowie zastępczy w związku z kontaktami z otoczeniem instytucjonalnym?
- W jaki sposób te doświadczenia wpływają na jakość i zakres opieki świadczonej w ramach rodzinnych form pieczy zastępczej?
- Jakie są relacje pomiędzy opiekunami zastępczymi i wychowankami?

- Jakie są wzajemne relacje pomiędzy wychowankami?
- Jakie są relacje pomiędzy wychowankami, a ich rodziną pierwotną?
- Jakie ułatwienia, rozwiązania instytucjonalne, udogodnienia, dodatkowe prawa, możliwości mogą wspomóc opiekunów zastępczych w ich pracy?

2.5. OPIS ZASTOSOWANYCH METOD I TECHNIK BADAWCZYCH

W badaniach dotyczących pieczy zastępczej wykorzystano technikę wywiadu narracyjnego oraz pogłębionego.

Wywiad narracyjny

Technika wywiadu narracyjnego, ze względu na swój potencjał eksploracyjny i koncentrację na subiektywnych doświadczeniach osób badanych została wykorzystana do pozyskania danych od opiekunów zastępczych (narzędzie badawcze stanowi załącznik nr 1). Wywiad narracyjny należy do szerszego grona metod biograficznych (obok pamiętników, listów, autobiografii itd.) odnoszących się do indywidualnego doświadczenia, które odśpiewają opowiedziane subiektywnym językiem przeżycia jednostki jako czynnego uczestnika życia społecznego (Hałas 1990: 197, Rokuszewska-Pawetek 2002: 12). Celem zastosowania tego typu wywiadu jest stymulacja opowieści o własnych przeżyciach u osoby badanej (Konecki, Chomczyński 2012: 329), przez stosowanie technik nie przerywających (Rosenthal 1990: 97). Najważniejszą rolę podczas wywiadu narracyjnego pełni rozmówca, który spontanicznie układa swoją opowieść. Najczęściej dotyczy ona kariery zawodowej oraz przeżyć (również tych traumatycznych), które miały istotny wpływ na życiorys rozmówcy (por. Konecki 2000: 180; por. także Rosenthal 2003). Wywiad daje sposobność poznania tych aspektów jego życia, które są często ukryte i wymagają narracji w celu wydobywania ich na zewnątrz. W literaturze przedmiotu podkreśla się doniosłą rolę techniki narracji w jakościowych badaniach odnoszących się do trudnych problemów społecznych i relacji międzyludzkich (Åstedt-Kurki, Heikkinen 1994, McKevitt 2000).

Jean Mills (2001: 286) wymienia trzy podstawowe zalety narracji, które decydują o adekwatności tej techniki badawczej do problemu realizowanego w tym projekcie czyli osobistych, codziennych doświadczeń przedstawicieli zawodowych rodzin zastępczych (ZRZ) oraz rodzinnych domów dziecka (RDD) w sprawowaniu opieki zastępczej:

- **Elastyczność (*flexibility*).** Technika ta może być zaadaptowana do konkretnego czasu i miejsca. Struktura narracji umożliwia badaczowi bądź podążać za kwestiami, które wcześniej uznał za ważne i które chce wyjaśnić w trakcie badań, bądź też poddać się wypowiedzi rozmówcy;
- **Wrażliwość (*sensitivity*).** Technika narracji pozwala uwzględnić uczucia ujawniane przez badanego i zaangażować je do interpretacji uzyskiwanych podczas wywiadu danych;
- **Delikatność (*delicacy*).** Wywiad narracyjny daje możliwość wejścia badacza w świat indywidualnych przeżyć rozmówcy, który nie jest zazwyczaj dostępny osobom trzecim.

Wywiad pogłębiony (IDI)

Wywiad pogłębiony cechuje się nieco większą strukturalizacją niż wywiad narracyjny dlatego znalazł on zastosowanie do pozyskania danych od osób posiadających wiedzę specjalistyczną (Narzędzie badawcze stanowi załącznik nr 2). Wywiad swobodny (IDI – *in depth interview*) to jedna z jakościowych technik uzyskiwania danych. Wywiad opera się na komunikacji bezpośredniej, dzięki czemu badacz jest w stanie śledzić w czasie rzeczywistym zachowanie rozmówcy. W określonych przypadkach może on również ingerować w tok wypowiedzi osoby badanej: objaśniać niezrozumiałe pytania lub podejmować próby ograniczenia narracji nie dotyczących badanych zagadnień itp. Wywiad swobodny jest przydatną techniką zwłaszcza wtedy, gdy zależy nam na wiedzy dotyczącej kontekstu wypowiedzi, zaś tematy przez nas poruszane można określić jako wrażliwe (Fielding 2005; Chomczyński 2018). Wywiady swobodne mogą mieć zróżnicowany stopień standaryzacji, choć w niniejszym badaniu przyjęto dość otwartą strukturę pozostawiającą przestrzeń i swobodę dla badacza i badanego, którą David Silverman określa jako *open-ended interview* (Silverman 2011: 162, por. Babbie 2008; Mayntz, Holm, Huber 1985). W przypadku przedstawicieli otoczenia instytucjonalnego pieczy zastępczej, mających szerokie i różnorodne doświadczenia w zakresie kontaktów zawodowych z przedstawicielami ZRZ i RDD, narzędzie zyskało bardziej otwartą formę. Tym sposobem ograniczono zakres prekonceptualizacji problemu, jednocześnie wykorzystując tzw. kontekst odkrycia (*serendipity*). Mniej ustrukturalizowane narzędzie badawcze stwarza możliwość pojawienia się nowych wątków tematycznych, które wcześniej nie były przez badacza zakładane (Glaser, Straus 1967). Ponadto bardziej otwarta struktura wywiadu pozwoliła zastosować to samo narzędzie wobec osób reprezentujących różne profesje i posiadających odmienne zakresy obowiązków oraz przygotowanie merytoryczne.

W każdej sytuacji badawczej, oprócz wywiadów swobodnych, w sposób naturalny wykorzystywana była także obserwacja (Konecki, Chomczyński 2012:

195-197) składająca się na triangulację metodologiczną (por. Denzin 1978, Blaikie 2010: 207). Dzięki niej możliwe było poznanie specyfiki terenu badawczego, a w konsekwencji ustalenie optymalnej kolejności wywiadów oraz tego, w jakich miejscach należy je przeprowadzać z poszczególnymi typami rozmówców. Technika obserwacji była szczególnie przydatna w przypadku konieczności wyboru rozmówcy spośród kilku dostępnych osób reprezentujących rodziną pieczę zastępczą.

2.6. SPOSÓB DOBORU, STRUKTURA, WIELKOŚĆ, OPERAT PRÓBY BADAWCZEJ

Technika wywiadów narracyjnych została zastosowana wobec przedstawicieli zawodowych domów dziecka (ZDD) oraz zawodowych rodzin zastępczych (ZRZ), zaś indywidualne wywiady pogłębione realizowane były z przedstawicielami wskazanych przez Zamawiającego jednostek otoczenia instytucjonalnego ZRZ i RDD. Warunkiem włączenia do próby osoby stanowiącej daną jednostkę był jej bezpośredni kontakt w ciągu ostatnich 12 miesięcy z ZRZ i/lub RDD. Wszystkie wywiady zostały zrealizowane w listopadzie i grudniu 2018 roku.

Zgodnie z przyjętymi założeniami metodologicznymi dobór próby został wykonany w oparciu o dane przekazane przez Zamawiającego zawierające podstawowe informacje na temat osób i instytucji. Do badania łącznie zrekrutowanych zostało 119 respondentów, z czego 3 osoby zrekrutowano do pilotażu (jeden wywiad narracyjny, dwa indywidualne wywiady pogłębione), a pozostałe 116 osób do badań właściwych. W ramach 61 wywiadów narracyjnych zostało przeprowadzonych:

- 25 wywiadów z udziałem osób prowadzących rodziny zastępcze zawodowe niemające charakteru pogotowia rodzinnego bądź rodziny specjalistycznej, nazwane w raporcie jako „zwykłe”,
- 9 wywiadów z udziałem osób prowadzących rodziny zastępcze specjalistyczne,
- 12 wywiadów z udziałem osób prowadzących rodziny zastępcze pełniące funkcję pogotowia rodzinnego,
- 15 wywiadów z udziałem osób prowadzących rodzinne domy dziecka.

Poniżej wskazano natomiast strukturę próby z uwzględnieniem lokalizacji badanych form rodzinnej pieczy zastępczej w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego:

- bełchatowskim – 3 wywiady,
- brzezińskim – 1 wywiad
- kutnowskim – 3 wywiady
- łaskim – 1 wywiad
- łęczyckim – 1 wywiad
- łowickim – 1 wywiad
- łódzkim wschodnim – 5 wywiadów
- m. Łódź 12 – wywiadów
- opoczyńskim – 2 wywiadów
- pabianickim – 4 wywiady
- pajęczańskim – brak wywiadów
- piotrkowskim – 2 wywiady
- m. Piotrków Trybunalski – 4 wywiady
- poddębickim – 2 wywiady
- radomszczańskim – 4 wywiady
- sieradzkim – 3 wywiady
- m. Skierniewice – 1 wywiad
- skierniewickim – 2 wywiady
- tomaszowskim – 2 wywiady
- wieruszowskim – 1 wywiad
- zduńskowolskim – 2 wywiady
- zgierskim – 5 wywiadów

Tak zróżnicowana próba badawcza stworzyła możliwość pozyskania bogatych danych empirycznych.

W ramach badania łącznie przeprowadzonych zostało 55 indywidualnych wywiadów pogłębionych z przedstawicielami otoczenia instytucjonalnego zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka (Tabela nr 2). Struktura próby uwzględniała zróżnicowanie rozmówców ze względu na klasę miejscowości, w której znajdują się poszczególne instytucje.

Tabela 2. Struktura próby IDI z przedstawicielami otoczenia instytucjonalnego ZRZ i RDD

	miejsowości do 20 tys. mieszkańców	miejsowości powyżej 20 tys. do 50 tys. mieszkańców	miejsowości powyżej 50 tys. do 100 tys. mieszkańców	Łódź
Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie - organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej	3 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę. Zamiast wywiadu w kategorii sądy rodzinne przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę. Zamiast kuratorska przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	2 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę/ brak rozmówców. Zamiast wywiadu w kategorii organizacje pozarządowe zajmujące się wspieraniem zawodowych form pieczy zastępczej przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	2 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę/ brak rozmówców. Zamiast wywiadu w kategorii organizacje pozarządowe zajmujące się wspieraniem zawodowych form pieczy zastępczej przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	2
Koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej	2 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę. Zamiast wywiadu w kategorii policja przeprowadzono wywiad z koordynatorem/-ką rodzinnej pieczy zastępczej	2 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę. Zamiast wywiadu w kategorii policja przeprowadzono wywiad z koordynatorem/-ką rodzinnej pieczy zastępczej	1	2

	miejsowości do 20 tys. mieszkańców	miejsowości powyżej 20 tys. do 50 tys. mieszkańców	miejsowości powyżej 50 tys. do 100 tys. mieszkańców	Łódź
Ośrodki Pomocy Społecznej	2 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę/ brak rozmówców. Zamiast wywiadu w kategorii organizacji pozarządowe zajmujące się wspieraniem zawodowych form pieczy zastępczej przeprowadzono wywiad z pracownikiem Ośrodka Pomocy Społecznej	1	1	3 Dodatkowy wywiad przeprowadzony ze względu na odmowę. Zamiast wywiadu w kategorii policja przeprowadzono wywiad z pracownikiem Ośrodka Pomocy Społecznej
podmioty instytucjonalnej pieczy zastępczej	1	1	1	2
ośrodki adopcyjne	1	1	0	3 Dodatkowy wywiad realizowany w Łodzi na temat rodzinnych form pieczy zastępczej zlokalizowanych w miastach od 50 do 100 tys. mieszkańców

	miejscowości do 20 tys. mieszkańców	miejscowości powyżej 20 tys. do 50 tys. mieszkańców	miejscowości powyżej 50 tys. do 100 tys. mieszkańców	Łódź
przedszkola i szkoły	1	1	1	2
lekarze rodzinni oraz lekarze innych, niż lekarz rodzinny, specjalizacji i specjaliści w zakresie leczenia zaburzeń psycho-fizycznych u dzieci/młodzieży.	1	1	1	2
policeja	0	1	0	1
	Ze względu na odmowy, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z koordynatorem/-ką rodzinnej pieczy zastępczej		Ze względu na odmowy, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	Ze względu na odmowy, zamiast jednego z planowanych wywiadów w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem MOPS - osobą zajmującą się rodzinami zastępczymi

	miejsowości do 20 tys. mieszkańców	miejsowości powyżej 20 tys. do 50 tys. mieszkańców	miejsowości powyżej 50 tys. do 100 tys. mieszkańców	Łódź
sądy rodzinne	0 Ze względu na odmowy, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR, dotyczący rodzinnych form pieczy zastępczej zlokalizowanych w miejscowości poniżej 20 tys. mieszkańców	1	1	2
służba kuratorska	0 Ze względu na odmowy, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	1	1	2
organizacje pozarządowe zajmujące się wspieraniem zawodowych form pieczy zastępczej	0 Ze względu na odmowy/ brak dostępu do rozmówców, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem MOPS - osobą zajmującą się rodzinami zastępczymi	0 Ze względu na odmowy/ brak dostępu do rozmówców, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	0 Ze względu na odmowy/ brak dostępu do rozmówców, zamiast wywiadu w tej kategorii przeprowadzono wywiad z pracownikiem PCPR	2

Źródło: opracowanie własne.

3. OPIS PRZEBIEGU REALIZACJI BADAŃ

Po przekazaniu przez Zamawiającego narzędzi badawczych na potrzeby przeprowadzenia wywiadów narracyjnych oraz indywidualnych wywiadów pogłębionych, Wykonawca projektu zorganizował szkolenie dla moderatorów wyznaczonych do realizacji badania w terenie. Uczestnicy szkolenia zapoznali się z pytaniami zawartymi w scenariuszach oraz wymogami określonymi przez Zlecniodawcę. Szczególną uwagę przywiązywano do następujących kwestii: tworzenia atmosfery zaufania, która sprzyja otwartości badanych, zapewnienia poufności badań, konieczności pogłębienia wątków kluczowych dla celów badawczych.

Wywiady pilotażowe zostały przeprowadzone w drugiej połowie listopada 2018 roku na terenie powiatu łódzkiego wschodniego. Zrealizowano następujące 3 wywiady:

- jeden wywiad narracyjny z rodziną zastępczą,
- dwa indywidualne wywiady pogłębione z udziałem przedstawicieli dwóch różnych podmiotów z otoczenia instytucjonalnego, tj. pracownikiem socjalnym i koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej.

Badania terenowe zostały zrealizowane w końcu listopada oraz na początku grudnia 2018 roku przez 11 moderatorów.

Podczas realizacji wywiadów, każdy z moderatorów posiadał pismo przewodnie oraz identyfikator uwierzytelniający. Realizacja terenowa badania poprzedzona została przesłaniem przez Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi pism zapowiednich skierowanych do dyrektorów i kierowników Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie, Ośrodków Pomocy Społecznej oraz Ośrodków Pomocy Rodzinie.

Podczas realizacji terenowej badania napotkano na następujące trudności:

- Zdarzały się odmowy udziału w badaniach – zarówno uzasadnione, jak i bez podania przyczyny.
- Niektórzy spośród rekrutowanych przedstawicieli otoczenia instytucjonalnego ZRZ oraz RDD nie dysponowali doświadczeniem zawodowym umożliwiającym udział w badaniu. W takich sytuacjach konieczna była rekrutacja rozmówców z innych kategorii.
- Niektóre spośród instytucji znajdujących się w założonej próbie przedstawicieli otoczenia instytucjonalnego ZRZ i RDD nie działały w danym powiecie

(ośrodki adopcyjne, organizacje pozarządowe zajmujące się wspieraniem zawodowych form pieczy zastępczej). Niezbędne było zatem przeprowadzenie wywiadów dotyczących rodzinnych form pieczy zastępczej funkcjonujących na wyznaczonym obszarze jednak z udziałem ekspertów reprezentujących inną kategorię miejscowości (o ile dysponowali oni odpowiednią wiedzą).

- Ze względu na specyfikę problematyki badanej, niektóre spośród wywiadów realizowane były w warunkach, które można określić jako trudne (konieczność dzielenia przez rozmówcę czasu pomiędzy obowiązkami wynikającymi z realizacji zadań opiekuna zastępczego, niemożliwa do wyeliminowania obecność osób postronnych itd.).

Ostatecznie wszelkie trudności napotkane podczas fazy terenowej badania nie wpłynęły na ogólną liczbę przeprowadzonych wywiadów.

Działania na rzecz zapewnienia jakości i rzetelności pozyskiwanych danych w ramach poszczególnych metod badawczych

W celu zapewnienia jakości i rzetelności pozyskiwanych danych empirycznych zdecydowano się na poprzedzenie realizacji badania w terenie analizą materiału zastanego, czyli dostępnych źródeł literaturowych (*desk research*). Po analizie literatury, opracowań naukowych i prawnych, zestawień statystycznych oraz raportów przystąpiono do prac nad narzędziami badawczymi. Na każdym etapie ich tworzenia kolejne wersje narzędzia były konsultowane zarówno w zespole badawczym, jak i z Zamawiającym oraz Ekspertem merytorycznym w zakresie funkcjonowania rodzinnych form pieczy zastępczej. Działanie to przyczyniło się do zwiększenia jakości i rzetelności pozyskiwanych później danych empirycznych.

Ze względu na specyfikę wybranych technik gromadzenia materiału badawczego (wywiady narracyjne i indywidualne wywiady pogłębione), duży nacisk położono na odpowiednie przygotowanie moderatorów. Kwestie poruszone w odniesieniu do poszczególnych technik opisano poniżej.

- **Wywiady narracyjne** – zwrócono uwagę na kontekst badawczy: ograniczoną dyspozycyjność rozmówców wynikającą z szerokiego zakresu ich obowiązków, przewidywaną obecność osób postronnych podczas wywiadów, możliwe trudności w zaaranżowaniu wywiadów w miejscach gwarantujących komfort badanego i moderatora: cichych, spokojnych, zapewniających intymność. Moderatorzy zostali poproszeni o szczególną uważność podczas realizacji wywiadów oraz przestrzeganie zasad właściwych omawianej technice. Zdecydowano się także na doprecyzowanie słowniczka terminów zawartych w narzędziu wywiadu narracyjnego.

- **Wywiady pogłębione** – Rozmówcy dobierani byli z uwzględnieniem ich doświadczeń zawodowych i kompetencji, umożliwiających udzielenie wyczerpujących informacji odnoszących się do pytań badawczych. Moderatorzy zostali poproszeni o szczegółowe zapoznanie się z dostępnymi materiałami poszerzającymi zakres ich wiedzy na temat rodzinnych form pieczy zastępczej. Zdecydowano się także na doprecyzowanie instrukcji dla moderatorów zawartych w narzędziu wywiadu pogłębionego.

Działania na rzecz zapewnienia anonimowości rozmówców

Prezentowane w raporcie zagadnienia należą do grupy tematów wrażliwych (*sensitive topics*). Podczas realizacji badań odnoszących się do tego typu obszarów zachodzi zintensyfikowana potrzeba ochrony źródeł informacji (Chomczyński 2018, Gobo, Molle 2017; Fielding 2005). W przypadku niniejszego projektu zdecydowano się poszerzyć procedurę standardowej anonimizacji, czyli pomijania imion i nazwisk rozmówców treści raportu. Dodatkowo ograniczono długość cytowanych fragmentów wypowiedzi do niezbędnego minimum. Zastosowano również podpisy umożliwiające identyfikację wyłącznie typu wywiadu (stosowanej techniki badawczej) oraz formy pieczy zastępczej reprezentowanej przez rozmówcę, np. NI RDD (wywiad narracyjny, rodzinny dom dziecka). W związku z tym przyjęto następujące oznaczenia stałe:

- NI – (*narrative interview*) wywiad narracyjny
- IDI – (*in-depth interview*) wywiad pogłębiony
- RDD – rodzinny dom dziecka
- ZRZ-Z – zawodowa rodzina zastępcza zwykła
- ZRZ-S – zawodowa rodzina zastępcza specjalistyczna
- ZRZ-PR – zawodowa rodzina zastępcza pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego
- M – moderator
- R – rozmówca
- R2 – drugi rozmówca (w sytuacji wywiadu z udziałem więcej niż jedną osobą)

4. OPIS WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

4.1. POCZĄTKI PODEJMOWANIA PIECZY ZASTĘPCZEJ PRZEZ OPIEKUNÓW

Próbując kształtować politykę pieczy zastępczej opierającej się na założeniu wzrostu zawodowych rodzin zastępczych warto poznać odpowiedź na pytania: „dlaczego ludzie decydują się na tę formę opieki?” oraz „jakie czynniki sprawiają, że pomysł na sprawowanie opieki w formie pieczy zastępczej zamienia się w konkretne decyzje?”.

Przeprowadzone badania pozwalają wyodrębnić wśród respondentów cztery kategorie osób, które w momencie włączenia się w system pieczy zastępczej charakteryzowały się różnym stopniem wiedzy o funkcjonowaniu ZRZ i RDD. Poczynając od „nowicjuszy”, podejmujących decyzję spontanicznie, poprzez „obserwatorów” i „pośrednio zaangażowanych”, posiadających informację o pieczy zastępczej od innych osób zaangażowanych w nią bezpośrednio lub pośrednio, na „doświadczonych” kończąc, zaznajomionych z pieczą zastępczą.

Grupa „nowicjuszy”

„Nowicjusze” to ta część respondentów, która decydując się na zostanie opiekunami zastępczymi, nigdy wcześniej nie miała ani bezpośrednich doświadczeń związanych z pieczą zastępczą ani też nie znała tej formy opieki z tak zwanej „drugiej ręki”. Niektórzy rozmówcy dopytywani o decyzję twierdzili, że od jakiegoś czasu mieli takie postanowienie, marzenie, potrzebę serca i nie do końca byli w stanie wskazać jego proveniencję.

To znaczy na sprawowanie opieki zastępczej to był w sumie spontaniczny pomysł i bo nie mamy swoich biologicznych dzieci i chcieliśmy adoptować dziecko., a no ponieważ, po poznaniu dziewczynki w Domu Dziecka, okazało się, że dziecko ma nieuregulowaną sytuację prawną, postanowiliśmy, że nie zostawimy jej i tak i w sumie to nie mamy dzieci ale mamy warunki, no więc możemy pomóc innym dzieciom i zostaniemy rodziną zastępczą. I tak zostaliśmy Rodziną Zastępczą. (NI, ZRZ-Z).

Temat pieczy zastępczej pojawiał się w rozmowach ze znajomymi lub ktoś zasugerował organizację takiej formy pomocy dzieciom.

R1: Skąd pomysł? To było 14 lat temu... Jakaś tam informacja - taka nawet od księdza...

R2: Poszukiwanie rodzin zastępczych.

R1: Poszukiwanie rodzin zastępczych...No i taka myśl żony była, bo to ona tak sobie tam kiedyś może myślała o tym, czy wymarzyła, czy tak chciała... no, a mnie tam nie trzeba było przekonywać długo. Pojechaliśmy na spotkanie takie właśnie konkursowe... (NI, ZRZ-S).

W grupie „nowicjuszy” są tacy, którzy wskazują środki masowego przekazu jako źródło informacji, a zarazem bodziec do podjęcia działania. Bardzo często była to spontaniczna decyzja, która następowała po obejrzeniu reportażu telewizyjnego, najczęściej ukazującego tragedię dzieci związaną z poszukiwaniem dla nich rodziny zastępczej. Z drugiej strony, te same osoby często podkreślały, że media ukazują pieczę zastępczą w sposób pejoratywny, wskazując na negatywne zjawiska, takie jak zaniedbania i głównie finansowe pobudki, jakimi kierują się opiekunowie. W przypadku tej grupy osób, które nie miały wcześniejszych doświadczeń z systemem pieczy zastępczej, ich brak nadrabiany był znaczną motywacją. Jednocześnie nieświadomość odnosząca się do realiów pracy często sprawiała, że rozmówcy z tej grupy twierdzili, że gdyby posiadali wiedzę, to nie byli pewni, czy ponownie podjęliby się roli rodzica zastępczego. Prawdopodobnie (tego typu respondenci nie byli badani) udział osób rezygnujących z pieczy zastępczej w tej grupie może być najwyższy.

Na początku, no to wiadomo telewizja. Nasze dzieci jeszcze były wtedy małe, stwierdziliśmy, że z telewizji, że my będziemy rodziną zastępczą. Może weźmiemy jakieś dziecko i... po prostu i mamy gotowe gospodarstwo rolne. (NI, RDD).

Znaczy się tak, my jesteśmy już rodziną zastępczą 14 lat będzie w lutym, i to się zaczęło od tego że oglądaliśmy zawsze taki program „Kochaj mnie” i no i zawsze płakaliśmy na tym programie bo no szkoda nam było tych dzieciaków, że zawsze tak właśnie cierpią, że nie mają tego takiego domu, tych uczuć i jak się tam jakieś znajdowały te rodziny adopcyjne, no to się zawsze cieszyliśmy, że te dzieci właśnie tam trafiają. (NI, ZRZ-PR).

Więc zaczęło się od tego, że zawsze marzyłam o domku na wsi i o gromadce dzieci. I jakoś później wiadomo założyłam rodzinę, urodziłam troje swoich dzieci i... czułam się jakby zrea... dopełniona tym, tym marzeniem, natomiast cały czas wpadało mi w ręce, może dlatego, że mnie to interesowało, artykuły na temat domów dziecka, na temat dzieci i jakoś tam opuszczonych, programy w telewizji i zawsze głęboko mnie to poruszało. (NI, RDD).

W niektórych przypadkach pomysł na pieczę zastępczą pojawiał się zupełnie spontanicznie, bez wcześniejszych refleksji na temat podjęcia roli rodzica zastępczego ani bez związku z dotychczas prowadzoną działalnością prywatną czy zawodową.

Wie pani co, kiedyś prowadziłam sklep, duży sklep. Byłam właścicielką i przyszedł panie z ośrodka adopcyjnego, rozwieszały plakaty. No bardzo mnie ten plakat ujął za serce: Nie chcę... Nie chcę zabawek, chcę domu. Była taka dziewczynka, blondyneczka., a ja byłam w tym czasie matką już trzech dziewczynek, tylko no moje córki były dorosłe. Bo w tej chwili jedna ma 48, druga ma 30.... 38, trzecia ma 30. Więc w tej chwili... (NI, RDD).

Grupa „obserwatorów”

„Obserwatorzy” to ta część respondentów, która choć nie miała bezpośrednich doświadczeń z systemem pieczy zastępczej, to jednak miała możliwość obserwowania, a niekiedy świadczenia drobnej, okazjonalnej pomocy na rzecz znajomych lub/i członków rodziny, którzy w różnej formie podejmowali się opieki zastępczej. Oprócz odniesienia do przykładu innych, „obserwatorzy” po podjęciu decyzji o opiece zastępczej mogli też liczyć na wsparcie i porady przyjaciół czy rodziny.

My z mężem z tą myślą, bo już skończyliśmy kurs żyliśmy rok tak. Przy każdym tam rodzinnych spotkaniach, z siostrą z ojcem zawsze była rozmowa na temat tego rodzicielstwa zastępczego, bo oni już mieli tak, bo oni już mieli my żeśmy mieli kontakt właśnie z Angeliką mamy. Do tej pory mieliśmy kontakt z dziećmi siostry, czyli z tymi dziećmi przysposobionymi. (NI, ZRZ-PR).

Członkowie grup „nowicjuszy” i „obserwatorów” są jednocześnie osobami, których początkowa motywacja nie miała oparcia w jakimkolwiek, nawet pośrednim doświadczeniu. W przypadku tych respondentów bardzo wiele zależy od pracowników instytucji pomocowych, z którymi zetkną się po raz pierwszy. W przypadku braku bezpośrednich doświadczeń bardzo ważne są pierwsze kontakty z PCPR, MOPS czy MOPR, które mogą zwiększyć bądź zmniejszyć motywację do podjęcia opieki. Niekiedy w badaniu osoby negatywnie oceniały swoje pierwsze rozmowy z przedstawicielami PCPR, którzy byli w ich regionie organizatorami pieczy. W przekonaniu niektórych rozmówców pracownicy PCPR jawnie odradzają lub straszą odpowiedzialnością wynikającą z przyjęcia na siebie roli opiekuna zastępczego. Niekiedy jest to podyktowane troską o podopiecznych, lecz w części przypadków raczej przybierała formę zniechęcania.

No i opatrzyliśmy się, chociaż na początku byliśmy tak bardzo przestraszeni, ponieważ nasza rozmowa na temat rodzicielstwa zastępczego z naszą panią dyrektor [PCPR] i obecnie do tej pory, była taka że my wyszliśmy na nie, my byliśmy tak bardzo wystraszeni po tej rozmowie, że ja do męża powiedziałam w żadnym wypadku, w żadnym wypadku nie bierzemy tych. (NI, ZRZ-PR).

Grupa „pośrednio zaangażowanych”

Osoby należące do grupy „pośrednio zaangażowanych” to ci respondenci, którzy posiadają doświadczenia profesjonalne wynikające z pełnienia ról formalnych, ale nie bezpośrednio związanych z pieczą zastępczą. Rozmówcy ci dysponowali doświadczeniem pośrednim, wynikającym np. z pracy w instytucjach świadczących pieczę zastępczą (dom dziecka) lub też z racji swojego miejsca pracy (PCPR) kontaktowali się z opiekunami zastępczymi. Osoby takie, w przeciwieństwie do pierwszej grupy, czyli opiekunów bez wcześniejszych doświadczeń („nowicjuszy”), miały z reguły większą świadomość na temat zakresu przyszłych obowiązków, były bardziej świadome potencjalnych trudności związanych z pieczą zastępczą i w większym stopniu orientowały się w sieci powiązań decydującej o skutecznym radzeniu sobie z problemami charakterystycznymi dla pieczy zastępczej.

Ja w ogóle żeby pracować w domu dziecka poszłam do liceum do studium opiekunek dziecięcych i miałam praktykę w domu małego dziecka po prostu tyle mnie to kosztowało, że stwierdziłam, że chyba nie dam rady, bo to było trudne to było bardzo. Mam dwóch dorosłych synów 23-letniego i 22-letniego, biologicznych i gdzieś tam cały czas, gdzieś mi to chodziło po głowie. Tak tylko, no to jest bardzo trudna decyzja. To się, właściwie świat tak przewróca trochę, przewraca trochę do góry nogami, a też, też muszą dzieci to zaakceptować Yyy... I mąż też musiał do tego dojrzeć. No i w końcu się zdecydowaliśmy, tak. (NI, ZRZ-Z).

Skąd pomysł? Wcześniej pracowałam w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w pieczy zastępczej, więc miałem styczność z dziećmi. Moja funkcja polegała na tym, że z postanowieniem sądu jeździłem do domów i zabierałem dzieci czy do placówek, czy właśnie takich rodzinnych domów lub pogotowia na przykład. No i tak sobie pomyślałem, że no może w życiu warto by było coś zmienić. I jestem też młody, więc uznałem, że czasem warto coś zaryzykować względem czegoś. Na ten czas nie żałuję swojej decyzji, wiadomo są wzloty i upadki jak to w życiu, no ale no trzeba przemyśleć, podnieść się i działać dalej. (NI, RDD).

Grupa „doświadczonych”

Ostatnia grupa osób to „doświadczeni”, posiadający wcześniejszą bezpośrednią praktykę w sprawowaniu opieki nad dziećmi w systemie pieczy zastępczej, natomiast zmieniający jej formę pod wpływem pojawienia się nowych okoliczności (np. rekrutacji podopiecznych wymagających specjalistycznej opieki medycznej). Jest to najbardziej świadoma grupa opiekunów, zarówno w zakresie organizacji pieczy, radzenia sobie z codziennymi problemami, jak i przepisów prawnych.

Był jeszcze taki epizod tam, jak żeśmy zrezygnowali z tego pogotowia rodzinnego, no to automatycznie rodzina zastępcza zwykła. Potem na podstawie tych ich wyników leczenia i tych dokumentacji staraliśmy się przez parę lat o rodzinę specjalistyczną. (NI, ZRZ-S).

M: a od razu Pani założyła rodzinny dom dziecka?

R: Nie, na początku to było pogotowie, wzięliśmy dwójkę dzieci i... z tak zwanej interwencji czyli dzieci przywieziono bezpośrednio z domu gdzie się tam źle działo. To był chłopiec i dziewczynka. Chłopiec miał 11 lat, dziewczynka 6. Później za jakieś tam 3 miesiące pojawiła się następna dziewczynka w wieku 5 lat. Później ta dziewczynka po kilku miesiącach wróciła jakby do rodziny, nie do tego domu, z którego wyszła, ale wróciła do rodziny zastępczej spokrewnionej, ciocia ją przygarnęła jej, a ta dwójka została i była u nas ponad rok i w tym momencie powiedziano mi, że dzieci zostaną zabrane do domu dziecka ode mnie. Chodziłam do różnych instytucji i pytałam dlaczego tak, że przecież to jest bezcelowe takie działanie, i żeby pomogli mi poszukać na przynajmniej rodziny adopcyjnej, powiedziano mi wtedy, że jeżeli chcę mogę szukać, że ja mam się tym zająć. No jakby nie nie umiałam tego zrobić i też no nie czułam, jakby to powiedzieć no... nie umiem, to mnie po prostu poraziło, nie spodziewałam się takiej sytuacji, nie spodziewałam się takiej sytuacji, że to tak będzie. I wtedy właśnie podjęliśmy z mężem decyzję, że przekwalifikujemy się na rodzinę zastępczą, żeby dzieci mogły u nas zostać dalej. (NI, RDD).

W przypadku każdej z wyróżnionych grup bardzo ważne jest wsparcie instytucjonalne, które stanowi odrębne zagadnienie w niniejszej publikacji. Dla osób bez doświadczenia uzyskiwana pomoc jest szczególnie istotna, ponieważ pozwala na utrzymanie motywacji do pozostania w systemie.

4.2. MOTYWACJE OPIEKUNÓW DO PODJĘCIA OPIEKI ZASTĘPCZEJ

Opiekunowie funkcjonujący w ramach pieczy zastępczej prezentują dość zróżnicowaną motywację do podejmowania opieki zastępczej. W dużej mierze jest ona pochodną wcześniejszych doświadczeń, głównie związanych z bezpośrednimi relacjami z dziećmi pozbawionymi należytej opieki ze strony rodziny biologicznej.

Motywacja oparta na poczuciu misji

Niektórzy respondenci wprost odnoszą się do poczucia misji jako tej „właściwej” motywacji, która powinna przyświecać osobom podejmującym się roli opiekuna zastępczego. W ich przekonaniu najważniejszym czynnikiem powinna być nieodparta chęć niesienia pomocy dzieciom w potrzebie. W trudnych chwilach to ona ma największy wpływ na trwanie w podjętej decyzji. Z drugiej jednak strony aspekt finansowy także ma bardzo duże znaczenie i nie należy marginalizować jego roli (o tym w dalszej części raportu), lecz w przekonaniu badanych nie może on stanowić czynnika decydującego o organizacji ZRZ bądź RDD.

Radzę każdemu, radzę każdemu tylko radzę każdemu żeby się nie kierował absolutnie finansami, radzę tylko od razu mówię, że to to tu... jeżeli ktoś będzie to robił dla pieniędzy, to nie będzie to jego żadną pasją i nie będzie żadną miłością jakąś tam do dziecka, przywiązaniem, tylko będzie miał oczy skierowane w kierunku tego... nie da się, ja tak sobie zawsze, tak sobie nieraz to staram przekładać i nie wyobrażam sobie, żeby robić coś dla pieniędzy, bo dzieci wychowywać się nie da dla pieniędzy, nie da absolutnie, absolutnie, to jest takie i może mi... nieraz tam się zadzieją jakieś tam te sytuacje że ten rodzic zastępczy tak się zachowa czy tak podle wobec tego dziecka i wtedy sobie właśnie myślę, gdyby się kierował jakąś tam logiką, jakąś tam miłością, nie trzeba ich aż tak bardzo kochać, tylko trzeba po prostu troszczyć się o nie, żeby się jakąś troską o to dziecko kierował to nigdy w życiu by tego nie zrobił, nigdy w życiu by nie zrobił. (NI, ZRZ-Z).

Bliskie relacje z podopiecznymi

Największy wpływ na stałą, wysoką motywację do podejmowania i kontynuowania opieki zastępczej mają bliskie, nacechowane ciepłem i serdecznością relacje z wychowankami, zwłaszcza będącymi w bardzo młodym wieku. W przypadku grupy „nowicjuszy” motywacja do podjęcia opieki zastępczej opiera się na wyobrażeniu związanym z przyszłą rodziną i dziećmi, zaś w gronie „obserwatorów” przeważają osoby, które miały okazję obserwować nawiązanie bliskich relacji u swoich znajomych lub członków rodziny angażujących się w pieczę zastępczą.

Jak takiego małego nie kochać? (NI, ZRZ-Z).

W przypadku bardziej doświadczonych opiekunów, więź stanowiąca podstawę motywacji jest bardziej dojrzała, ponieważ wynika ze wspólnego przeżywania trudnych momentów. Źródłem motywacji w takich długotrwałych relacjach należy upatrywać we wspólnym doświadczaniu nieporozumień i konfliktów, ale przede wszystkim w osiągnięciu wzajemnego kompromisu.

Ja mówię przecież mówię kochasz mamę, chodzisz z nią na spotkania mówię, rzucasz się w ramiona mówię to jest twoja mama, ona mówi ja wiem że to jest moja mama, ale już nigdy nie będę miała tak dobrze jak u ciebie. Przyszła do tego obiadu, tyżkę zjadła i mówi „nie, to nie może być prawda”. Ona taka taka była, taka taka mowna, swojska dziewczucha, z nią to się tak nagadałam normalnie więcej jak jeszcze z dorosłym, czy jakim. I tak siedzi przy tym talerzu i tak „o mój boże o mój boże gdzie ja taką drugą ciocię znajdę, co by mi wszystko kupowała, co by mi jeść dawała, o mój boże, o mój boże”. I tak normalnie że ja już tak się odwracałam, mi się płakać chciało, a ona tak walczyła. (NI, ZRZ-Z).

Bardzo często motywacja przeplata się z frustracją wynikającą z długotrwałego konfliktu z podopiecznym, zwłaszcza gdy jest on w wieku nastoletnim. Niejednokrotnie badani wskazują, że nastolatki dążą do autonomii, co przekłada się na częste pogorszenie relacji z opiekunem.

Ona już mnie zaczęła ranić, tak. Tymi różnymi i to tak, gdyby to było małe dziecko to ja bym może była bardziej wyrozumiała, ponieważ ona miała 17, 18 lat, tak. To ja już po prostu też jakby taka samoobrona, tak. Bo on już swoimi zachowaniami, swoimi, tym, co mówiła i zaczęła mnie ranić i tak. No, bo ja odd... Tak oddaje wszystko, tak., a Ty w ten sposób, więc koniec. I gdybym ja tak szybko gdzieś się tam nie zamknęła to pewnie bym jej dała czas. (NI, ZRZ-Z).

Wiek podopiecznych

Tym, co w największym stopniu motywuje nie tylko do podjęcia, ale przede wszystkim kontynuacji pieczy zastępczej, jest uczestnictwo opiekuna w rozwoju podopiecznego, który pozwala na wytworzenie bardzo silnej więzi. Z tego także względu opiekunowie pragną często opieki nad małym dzieckiem, oczekując wytworzenia obopólnej więzi emocjonalnej. Można zatem powiedzieć, że w motywacji do podjęcia opieki zastępczej, zwłaszcza wśród początkujących opiekunów, dość dużą rolę odgrywa wiek dzieci. Im dzieci są młodsze, tym ich szanse na trafienie do rodziny zastępczej są większe.

No, a tak poza tym no to no nie mówię, no daje ta praca z tymi dziećmi kupę satysfakcji, to jest nie mówię takie zawsze nowe dziecko, nowe wyzwanie i taki taki bodziec impuls. Przychodzi np. w wieku 3 lat, nie mówi, no to już jest taki bodziec, ono musi zacząć mówić, jakieś tam się z nim ćwiczenia, zabawy robi i jest radość, bo powie pierwsze słowo. (IDI, ZRZ-Z).

Brak motywacji odczuwają opiekunowie, do których już na początku ich drogi zawodowej trafił nastolatek z bagażem negatywnych doświadczeń związanych z rodziną biologiczną należącą do grupy ryzyka. Tacy rodzice zastępczy nie mają jeszcze wykształconych mechanizmów radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, w związku z czym decyzja o rezygnacji z pieczy zastępczej jest w ich przypadku bardziej prawdopodobna.

Ta druga to miałam w ogóle takie przejście że już wtedy miałam zrezygnować z tej rodziny zastępczej bo właśnie tyle co jej czasu poświęciłam, co jej tak poukładałam wszystkich wobec niej bo ona była taka nadzwyczaj sympatyczna i nadzwyczaj wybuchowa, taka taka nic jej nie pasowało, nawet ktoś się spojrzał na nią nie tak, to już jej nie pasowało, więc ja już tak wszystkich uczyłam, mówię machnijcie ręką, taka była wulgarna, przyszli to z takimi tymi przezwiska: ty szmato, ty śmieciu, ty taki, tyki cwelu, ty geju jeny te przezwiska i ona też od razu jak tam jej coś nie pasowało to cały stek tych wyzwisk. (NI, ZRZ-Z)

Sytuacja wychowanków

Bardzo istotnym czynnikiem mającym wpływ na motywację respondentów, jest także brak pierwszych, negatywnych doświadczeń w kontaktach z podopiecznymi, które rzutowałyby na postrzeganie tej formy opieki. W przypadku

osób, które rozpoczęły swoją pracę opiekunów zastępczych od dzieci wymagających bardzo intensywnych działań wychowawczych lub silnie zdemoralizowanych, nierzadko następowało stopniowe wytracenie motywacji do kontynuacji opieki zastępczej. Z kolei opiekunowie bardziej doświadczeni, którzy w ramach swojego stażu relacji z różnymi podopiecznymi mogli mentalnie umiejscowić trudnego wychowanka w spektrum możliwych zachowań, zazwyczaj nie tracili na trwałe motywacji.

Jedyna szansa na powrót dzieci do domu. Dzieci to plucie, kopalnie. Trzeba byłoby być u nas w domu żeby to wiedzieć namalowane cały dom, listy poodrywane, gdzieś szyba pęknięta. One krzyczały najstarsze do takich wulgaryzmów używał, że to się w głowie nie mieści. Próbują się. Ja już miałam doświadczenie z różnymi dziećmi, ale tak niegrzecznych to jeszcze nie spotkałam. Niczym się nie bawiły tylko były i krzyki, walki, kopanie, ,przewracanie. Coś strasznego. (IDI, ZRZ-Z)

[...] raz była [wychowanka] niedobra, tak samo i ja, raz byłam dobra, raz byłam niedobra, tak u niej to taka taka huśtawka była. Ale co najgorsze bo musiało to, co ona chciała to musiało być tak z przytupem, teraz już i koniec. Także nie mówię, na zdrowiu to straciliśmy i psychicznie i to było takie moje pierwsze wtedy załamanie bo i do tej pory już nawet nie będę tak mówić, tak uważałam że dałam jej wszystko co mogłam, a ona mi się tak po prostu odpłaciła. No i tak już na tym skończyłam, bo jednak to już chyba zostanie na długie, długie lata. Także to jest takie, ciężkie, ciężkie nieraz. Do pogodzenia się. (IDI, ZRZ-Z)

Problemy psychiczne wychowanków

Podobnie respondenci, którzy na samym początku lub też na późniejszym etapie, lecz z dużą częstotliwością, musieli podejmować się opieki nad wychowankami, u których diagnozowano silne problemy psychiczne, nie zachowywali na dłużej silnej motywacji do kontynuowania opieki zastępczej.

Pojechałam niby po leki, powiedziałam, że tego dziecka nie wezmę i byłam wezwana do PCPR-u. No i z domu dziecka: dlaczego pani tych dzieci nie weźmie? Ja mówię, ja się dopiero dowiedziałam, że te dzieci są na lekach. To pani nie wiedziała, że one są chore? Ja mówię, nie. To pan... Ja mówię tą starszą chciałam wziąć. To pani żadnego tego dziecka nie weźmie, żadnego tego rodzeństwa. Nie weźmie, bo pani... Te dzieci są chore, jak oni nie powiedzieli to nie. No i nie dostałam tych dzieci. (IDI, RDD)

Kalkulacja a motywacja

Zdarza się także, że wybór dziecka jest podejmowany na zasadzie kalkulacji. Najbardziej pożądane dzieci to te, co do których opiekun zastępczy wyraża pogląd, że nie będą sprawiały problemów, a piecza zastępcza będzie przebiegać

bezproblemowo. Część badanych z RDD i ZRZ prowadzi taką swoistą „selekcję” dzieci, oceniając ryzyko wystąpienia sytuacji trudnych na podstawie wieku i stanu zdrowotnego dziecka. W tym ujęciu najmniej pożądane dzieci to te starsze i doświadczające chorób wymagających znacznego zaangażowania i opieki.

Zorientowałam się, że adopcja polega na tym, też tam jest duży błąd w tej adopcji, ponieważ jeżeli są kandydaci do adopcji idą i mówią, że chcą adoptować dziecko. To oni powinni powiedzieć no chcą w takim i takim wieku, ale ośrodek adopcyjny im powinien powiedzieć słuchajcie państwo mamy takie dzieci, takie dzieci, takie dzieci. Mamy takie chore, to są zdrowe, to mają takie, to takie. Chcecie z tych, to sobie wybierzcie, a jak nie, to czekajcie na takie jak chcecie. Deklaracje napisać i czekać. (NI, RDD).

Zdecydowanie większą tolerancją charakteryzowali się przedstawiciele specjalistycznych zawodowych rodzin zastępczych oraz pełniący funkcję pogotowia rodzinnego. Takie osoby zazwyczaj były mentalnie przygotowane na podejmowanie opieki nad osobami, które wymagają intensywnych oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych. W tym przypadku o motywacji do podjęcia opieki decydowała w głównej mierze chęć pomocy czy ulżenia w cierpieniu i odnotowywanie niewielkiego nawet progressu w zakresie dobrego samopoczucia wychowanka.

R2: I tak jakoś mówię: "Poradzimy sobie!" Na tej zasadzie. Nasze życie nigdy nie było ustane różami, a zawsze człowiek wychodził tam jakoś z tego cało, więc... poradzimy sobie. No i tak to było.

R1: Trudności zawsze jakieś są, ale są też radości, sukcesy. Także tam widać efekty pracy i ich przywiązanie też do nas, przytulanie.

R2: Dopiero to tak, jak Krzysiu po 12 latach, ten z zespołem, nie z zespołem, tylko z autyzmem i on dopiero - widzę - po 12 latach dopiero od kilku lat empatia zaczyna., a tak to no w ogóle kontaktu nie było. Pierwsze na przykład 4 lata, jak mi ktoś powiedział, że dziecko może 4, czy 5 lat płakać noc w noc kilkanaście razy, to bym nigdy bym nie uwierzyła. Płakać? Co to? Delikatnie powiedziane. On po prostu wrzeszczał, nie dał się dotknąć. Dlatego, żeśmy szukali wszędzie pomocy, wszędzie, gdzieśmy nie byli. (NI, ZRZ-S).

Motywacja i pierwsze emocje towarzyszące spotkaniu

Mówiąc o przesłankach motywacyjnych opiekunów należy nadmienić, że bardzo często wiążą się one z ekscytacją emocjonalną. Uczucia swoistej niepewności towarzyszą zazwyczaj pierwszym spotkaniom z dziećmi, które trafiają do rodzin zastępczych. Opiekunowie nie wiedzą jakie będzie wrażenie i dalszy kontakt z podopiecznymi. Przebieg takiego spotkania i emocje jemu towarzyszące wyznaczają kształt początkowych relacji i oczekiwań wobec podopiecznych.

Z drugiej strony to jest taki lęk w oczekiwaniu, bo jakie to dziecko będzie, i tak już najgorszy to jest taki moment kulminacyjny jak już dzwonią i mówią tam że za 15 czy 20 minut będą. To już wtedy tak najbardziej przeżywam. Jak już tak wejdą, te emocje opadają i nie mówię wtedy trzeba brać się do roboty bo wiadomo te dzieciaki jakie są. No ale nie mówię, no jest taka ta motywacja, że zawsze coś tym tamtym dzieciom brakuje, że trzeba coś tu nadrobić i tak jeszcze się spieszyć że niedługo. (NI, ZRZ-PR)

Motywacja a finanse

Respondenci w swoich wypowiedziach poruszają kwestię motywacji finansowej. W żadnym ze stwierdzeń nie pada argument kierowania się w głównej mierze finansami w podejmowaniu decyzji o zostaniu opiekunem zastępczym, jednak badani przestrzegają przed kierowaniem się jedynie motywacją finansową.

[...] nie ma żadnych pieniędzy. Jest praca, praca, praca i praca i jeszcze raz praca. (niezrozumiałe słowa) niech sobie zrobią rodzinę zastępczą, niech sobie zobaczą jakie to są pieniądze. Niektórzy to myślą, że to naprawdę są duże pieniądze. (NI, ZRZ-PR).

4.3. CHARAKTERYSTYKA DZIECI TRAFIAJĄCYCH DO OPIEKI ZASTĘPCZEJ (RODZINY POCHODZENIA, STAN ZDROWOTNY, STAN EMOCJONALNY)

Rodziny pochodzenia dzieci

Na podstawie wypowiedzi opiekunów, jak również osób reprezentujących otoczenie instytucjonalne, można stwierdzić, że w znaczącej większości dzieci trafiające do pieczy zastępczej pochodzą z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym, czyli doświadczających bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, obarczonych problemami alkoholowymi, o niskim statusie społeczno-ekonomicznym, często także wchodzących w konflikt z prawem. Niektóre rodziny skupiają w sobie wszystkie te problemy, w konsekwencji czego dzieci tracą możliwość wychowywania się w rodzinie biologicznej.

No, dziecko, które jest, które się urodziło pijane, no bo Michał miał chyba 2,5 promila także, wie pani. No i to jest FAS, to jest przede wszystkim głowa, która jest niestety uszkodzona, są uszkodzone płaty mózgowe, czyli najbardziej pracuje rdzeń mózgu. Także, że są to dzieci problemowe i powiem pani, że nie wiem z czego to wynika. (NI, ZRZ-S)

Pić, bić ojciec zaczął. Ojciec z powrotem do więzienia poszedł. I dzieci wróciły do rodziny jakoś tam spokrewnionej najpierw. (NI, ZRZ-PR)

Informacje na temat rodziny pochodzenia są niekiedy ujawniane przez pracowników pomocy społecznej, zaś w przypadku demoralizacji rodziców i lub/ dziecka – także kuratorów sądowych. Zdarza się jednak, że dzieci, które nawiążą więź emocjonalną z opiekunami i pokładają w nich zaufanie, same ujawniają, jak wyglądało ich życie w rodzinie biologicznej, wskazując na dalekie, niekiedy zagrażające zdrowiu lub życiu zaniedbania, dysfunkcyjność rodziny, bezradność czy wręcz niewydolność wychowawczą jej członków.

Na przykład jak ja się położyłam na kanapie, a one się bawiły, to one odtwarzały sytuacje w domu, z domu, że gdzieś tam mama śpi pijana. Pali się dom, nie mogą jej dobudzić i tak dalej. To, co one potem po prostu w zabawach odtworzyły mi wszystko, co się działo w ich domu, no może tak nie w 100% wszystko, tak?, ale później, ja nie... ja po prostu... to był obraz tego, co tam się działo. (NI, ZRZ-Z).

Ukrywanie informacji o stanie zdrowia

W wielu przypadkach badani opiekunowie mówili o braku wiedzy na temat stanu zdrowotnego dziecka. Niektórzy respondenci sugerowali, że zostali zmanipulowani i wprowadzeni w błąd przez służby odpowiedzialne za udzielenie informacji o dziecku, ponieważ celowo ukrywano przed nimi sytuację zdrowotną dziecka, licząc na to, że w ten sposób łatwiej przyjdzie im podjąć się opieki. Należy jednak podkreślić, że same instytucje nie zawsze dysponują rzetelną informacją na temat stanu zdrowia dziecka. W przypadku dzieci zaniedbanych (pochodzących z rodzin niewydolnych wychowawczo) często brakuje odpowiedniej opieki, a zatem także zainteresowania zdrowiem dziecka. W konsekwencji dopiero rodzina zastępcza dokonuje adekwatnej diagnozy zdrowotnej.

Respondenci pod pojęciem stanu zdrowotnego podopiecznych rozumieli przede wszystkim dwa aspekty, to znaczy: choroby, włączając w to nowotwory, schorzenia genetyczne, choroby skóry i inne jednostki chorobowe wymagające intensywnych zabiegów opiekuńczo-wychowawczych oraz wszelkiego rodzaju poważne choroby psychiczne, np. schizofrenia, czy zaburzenia osobowości - np. zdiagnozowana osobowość dyssocjalna, objawiająca się niepohamowaną agresją, apatią, demolowaniem otoczenia, itd.

Opiekunowie, którzy z czasem nabywają informację na temat rzeczywistego stanu zdrowotnego dziecka obwiniają instytucję, lecz odczuwają także frustrację na innej płaszczyźnie, gdyż zawierając „kontrakt psychologiczny” z dzieckiem, inwestują w tę relację emocje i uczucia, jednak nie mają możliwości jej pogłębienia i zbudowania wzajemnego porozumienia opartego na empatii w przypadku dzieci silnie zaburzonych psychicznie. Niekiedy takie rozczarowanie staje się podstawą obwiniania się za „porażkę” wychowawczą i niesprostanie roli opiekuna zastępczego.

W tej chwili z K [pada imię wychowanka], najnowszym nabytkiem czworo, z tym, że dwoje dzieci niestety musiało od nas odejść. Dlatego, że chłopiec w piątej klasie, znaczy od początku były, przyszły w strasznym stanie praktycznie. Udało nam się je jako tako, bo to były dzieci wzięte, chłopiec miał 4 lata, natomiast jego siostra, to było rodzeństwo miała 3 latka. No i te dzieci to były po strasznych..., to dzieci, które doznały i głodu i bicia i molestowania. No i też nie mieliśmy pojęcia, że w rodzinie w wywiadzie jest choroba psychiczna, nikt nam nie powiedział. No i to takie jeżdżenie po psychologach, no udało nam się doprowadzić tego, że chłopiec w ogóle był uzdolniony bardzo jak by to nazwać, miał talent aktorski. Wygrywał nam wszystkie konkursy praktycznie recytatorskie w okolicy. Naprawdę, dzieciaki bardzo zdolne ale np. kłopoty z chłopcem, miał padaczkę. Kłopoty z zachowaniem, były praktycznie od początku tego rodzeństwa. Nic nie działało. Praktycznie dom miałam kilka razy zdemolowany całkowicie. No ale ponieważ nie wiedzieliśmy, że w wywiadzie jest choroba psychiczna no więc to było takie szukanie po omacku. Psycholodzy próbowali pomóc, psychiatry no i u chłopca w piątej klasie podstawowej, okazało się, że to jest młodociany psychopata, chciał nas i podpalić tu i był agresywny i w stosunku do nauczycieli i do pozostałych dzieciaków. (NI, ZRZ-Z)

Brak rzetelnej informacji na temat stanu zdrowotnego dziecka skutkuje obniżonym zaufaniem lub jego utratą zwłaszcza wobec organizatora pieczy zastępczej (PCPR, OPS, GOPS w województwie łódzkim). Brak zaufania pomiędzy instytucją a rodziną zastępczą pociąga za sobą dalsze konsekwencje, mające wpływ na jakość współpracy, np. brak wiary w prawdziwość przekazywanych informacji na temat kolejnych dzieci trafiających do pieczy zastępczej, itd.

Ale ja jeszcze opowiem, w tamtym roku, mamy rodzinę zastępczą zawodową, też ma dziewczynkę u siebie w wieku nie wiem 16, 17 lat. Dziewczynka zachorowała na raka. Oczywiście ta rodzina jest oddalona, bo ona jest aż zza S [pada nazwa miejscowości] i tak nie ma jej na spotkaniach. Nikt nam nic nie mówi, w końcu dowiaduję się że dziewczynka zachorowała na raka, a nam nikt nic nie powiedział, czy jakieś wsparcie dla tej matki zastępczej, cokolwiek i na grupie wsparcia poruszyliśmy ten temat, że dlaczego nikt nas nie poinformował o tym. Na co, na co nam pani dyrektor powiedziała że obowiązuje ją tajemnica, że dane osobowe coś tam, że to jest... ale jakie dane mówimy, jakieś dane osobowe. Przecież wystarczyło powiedzieć: "słuchajcie, coś jest, nie wiem M. [pada nazwa miejscowości] jest w trudnej sytuacji. Gdybyście mogli do niej zadzwonić to bardzo bym prosiła żebyście się z nią, żeby nie ujawniać jakiś danych osobowych". Ale jakie dane osobowe, jeżeli powiedziała że wasza koleżanka jest w potrzebie, zadzwonić trochę ją wesprzyjcie, to są jakieś dane osobowe? Właśnie o to chodzi. Na przykład odchodzi w tym roku, odeszła też nasza koleżanka, była dyrektorem domu dziecka. Nikt nam nie powiedział, że odeszła ta dziewczyna nie widzieliśmy i też mam, no to żal o takie proste, normalne, zwykłe rzeczy. (NI, ZRZ-PR).

Stan emocjonalny dzieci trafiających do opieki zastępczej

W odniesieniu do stanu emocjonalnego dzieci trafiających do opieki zastępczej można dostrzec pewną prawidłowość: o ile charakterystyka rodziny pochodzenia czy stanu zdrowotnego podopiecznego pozostają w zasadzie niezmiennie, to w zależności od tego czy dzieci pojawiają się w zawodowych rodzinach zastępczych w wyniku interwencji lub planowanego i zorganizowanego działania, ich stan emocjonalny zdecydowanie się różni. W wyniku interwencji dzieci trafiają najczęściej do zawodowych rodzin zastępczych pełniących funkcję pogotowia rodzinnego.

[...] do pogotowia trafiają dzieciaki z interwencji no najczęściej, czyli przewożone są przez policję i tam mogą przebywać no taki określony czas, tak?, bo to jest takie zabezpieczenie tymczasowe, czyli rodzice mogą właśnie z powrotem otrzymać te dzieciaki, sprawować nad nimi opiekę albo sąd może zdecydować docelowe jakieś umieszczenie w rodzinie zastępczej lub w placówce opiekuńczo-wychowawczej. (NI, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej)

Przejmowaniu pieczy nad dzieckiem zazwyczaj towarzyszą duże emocje, które wynikają z interwencyjnego, a zatem nagłego charakteru obejmowania opieki zastępczej. Zdarza się, że dziecko, które trafia do pogotowia rodzinnego było świadkiem sytuacji konfliktowej w rodzinie, pobicia, a nawet zabójstwa. Bardzo często dzieci umieszczane w opiece zastępczej są nadal pod wpływem traumy i wymagają wsparcia psychologa. Z wypowiedzi rozmówców wynika, że nie zawsze dzieci mogą liczyć na pomoc psychologiczną.

I na przykład, jak miałam dziecko, któremu umiera matka, bo się zapija i to dziecko było u mnie, nie wiem, kilka dni, nawet tygodnia nie był. Wtedy K. [pada nazwa wychowanka], dzwoni do mnie babcia i mówi, że ona, by chciała, żeby ten K. [pada nazwa wychowanka] na tym pogrzebie był. Boże, mówię, nie wiem co mam zrobić. Czy lepiej, żeby to dziecko pamiętało tą matkę dobrze, no bo tak mu podobno, wyglądała bardzo źle, jeszcze była uduszona nawet. Wiem, że to jakoś tragicznie się skończyło, więc dzwonię do PCPR-u i proszę o jakieś wsparcie, o odpowiedź, jak ja mam temu dziecku wytłumaczyć, co ja mam mu powiedzieć. To dostaję informację w słuchawce: „Niech mu pani jakoś tam po swojemu wytłumaczy”. (NI, ZRZ-PR).

Stan emocjonalny opiekunów w trakcie przyjmowania dziecka pod opiekę zastępczą

Bardzo często obie strony zarówno dzieci, jak i opiekunowie pogotowia rodzinnego, są w stanie silnego napięcia emocjonalnego, wynikającego z sytuacji, w ramach której podopieczny jest przejmowany z rodziny biologicznej do

zastępczej. Także opiekunowie pogotowia utrzymywani są w stanie ciągłej gotowości.

To jest duży problem, bo oni [zawodowe rodziny zastępcze pełniące funkcję pogotowia rodzinnego] 24h są dyspozycyjni. Mało tego moje pogotowie ma też swoje małe, własne dzieciaki. Bo są takie... gdzie... że dzieci własne, biologiczne opuściły dom, a w tym pogotowiu akurat są te jeszcze ich dzieciaczki. (IDI, koordynator PCPR)

Sytuacja materialna dzieci przejmowanych do opieki zastępczej w wyniku interwencji

W przypadku przejmowania dzieci w wyniku interwencji, oprócz widocznego u nich silnego wzburzenia emocjonalnego, często są one pozbawione zabezpieczenia w postaci na przykład własnego ubrania. Zdarza się, że dzieci są przejmowane w wyniku tragicznych zdarzeń w porze nocnej. W związku z tym konieczne jest zapewnienie im podczas interwencji lub zaraz po niej artykułów pierwszej potrzeby (bielizna, ubranie, buty).

W. i S. [pada nazwa wychowanka] trafili 20 sierpnia do mnie, tak jak stały, praktycznie bez butów, bez... no bo były przywiezione też interwencyjnie tak jak on z domu od mamy. (NI, ZRZ-Z)

Współdziałanie służb w procesie umieszczania dzieci w rodzinie zastępczej w trybie interwencyjnym

W sytuacji przyjmowania dzieci do pogotowia rodzinnego w trybie interwencyjnym, z racji jego dynamicznego i nierzadko dramatycznego przebiegu, bardzo często wymagana jest szczególna współpraca wszystkich członków rodziny zastępczej zaangażowanych w sprawowanie pieczy zastępczej. Natomiast często dochodzi do braku należytego współdziałania służb zaangażowanych w organizowanie opieki zastępczej. Niekiedy jest to konsekwencja formalnych ram określających współpracę, nadmiaru obowiązków (np. w przypadku asystentów rodziny, koordynatorów PCPR), inercji urzędniczej, a czasami braku dobrej woli i zaufania.

Ja jak dostałam w wyniku interwencji 6 dzieci, wtedy była szóstka dzieci. Dostałam pierwszy telefon z policji, że wiozą do mnie dwójkę, za pół godziny znowu dzwoni policja. Myślę, chyba odwołany jest alarm, na co panowie mówią, pani Małgosi policjant mówi w więzieniu, dwójkę, a szóstkę ja mówię: O matko kochana i to było od dwóch do siedmiu lat, więc dzwonię na drugi, bo bo u mnie jak są dzieciaki to co ja za kupię ja daje dzieciom. Ja sobie nie zostawiam tych rzeczy, bo po cóż mi tak, i tą pierwszą noc Sandra, która miała 2 latka spała w spodenkach mojej, moich dziewczyn, gdzie spodenki były do kostek tak. My dostajemy jednak te pieniądze na te dzieciaki dopiero za pełny miesiąc, więc dzwonię

i mówię: pani dyrektor, bo potrzebne jest mi tutaj jakieś wsparcie finansowe na już, żeby chociaż zakupić najpotrzebniejsze rzeczy typu nie wiem piżamy, bo nie ma w co tych dzieci ubrać, bo są kurtki poprzypalane papierosami, albo po jakichś tam grzejnikach. „To niech se pani pożyczy”. Właśnie o to chodzi, i że to ja do pani mówię pani dyrektor, niech mi pani pożyczy. (NI, ZRZ-PR).

Dzieci przejmowane do opieki zastępczej w trybie planowanym

W przypadku innych niż pogotowie rodzinne form pieczy zastępczej rzadziej dochodzi do przejmowania dzieci na skutek nagłej interwencji, a zatem doświadczenie przez nich traumy jest nieco mniejsze. Przy czym, sytuacja dzieci jest nadal problemowa, ponieważ pochodzą najczęściej z rodzin zagrożonych, często w trudnej sytuacji życiowej. Natomiast cały proces przychodzenia dziecka do ZRZ lub RDD jest bardziej planowany, a w związku z tym pozbawiony tak znaczącego elementu emocjonalnego, jak ma to miejsce np. w pogotowiu rodzinnym. Opisywana poniżej sytuacja dotyczy dziecka przejmowanego przez rodzinę adopcyjną zatem opuszczającego system pieczy zastępczej.

R1: *Mieliśmy chłopca, który był w trzeciej klasie. Poszedł do adopcji. Przyjechali z ośrodka adopcyjnego, mówimy że jest wspaniałe dziecko i w ogóle. No i jedna rodzina zdecydowała się, bo ona była wychowywana w rodzinie zastępczej adopcyjnej. Ona sama była wychowywana. Nie mieli dzieci, ona mówi: wiem co to jest, spróbuję wziąć starszego chłopca. No i przyjechali. Ośrodek adopcyjny przyjeżdża z tymi kandydatami. Przyjeżdża, jak przyjechali, jak ten chłopiec pokazał co on potrafi, był taki fajny. Tamci się...*

R2: *Jest do tej pory.*

R1: *No jest. Tamci się zdecydowali, a z ośrodka adopcyjnego powiedzieli tak: jeżeli ci zrezygnują to my mamy następnych kandydatów. Ale wcześniej nie było. Nie było wcześniej. Tylko dopiero jak zobaczyli jaki ten chłopiec jest. Tak że tamci adoptowali od nas tego chłopca. Później tak się zauroczyli, że to dziecko trzeba przygotować, że adoptowali dziewczynkę, ale powiedzieli że nie jest tak.. była przygotowana tak, jak przez nas tutaj. No i akurat w starszym wieku trafiło im się swoje dziecko, dziewczynka. Tak że z tego chłopca są bardzo zadowoleni. (NI, RDD).*

4.4. REALIZACJA FUNKCJI WYCHOWAWCZEJ, OPIEKUŃCZEJ I REINTEGRACYJNEJ PRZEZ OPIEKUNÓW ZASTĘPCZYCH

Jak już wspomniano w części teoretycznej raportu, rodzina realizuje następujące funkcje: opiekuńczą, wychowawczą i reintegracyjną. Ich wypełnienie jest kluczowe dla prawidłowego rozwoju dziecka. W badaniach odniesiono się do nich i sprawdzono, w jaki sposób są realizowane przez rodziców zastępczych.

Funkcja opiekuńcza⁴

Realizacja funkcji opiekuńczej zakłada czynności podejmowane przez opiekunów zastępczych celem zaspokojenia potrzeb wychowanków, działania lecznicze oraz związane z ochroną wychowanka przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w jego życie prywatne. Wyniki badań przekonują, że funkcja opiekuńcza stanowi bardzo ważny element obok dwóch pozostałych funkcji, mianowicie wychowawczej i reintegracyjnej. To od stanu zdrowotnego wychowanka i jego ogólnej kondycji psychofizycznej zależą dalsze działania skupione na progresie edukacyjnym, podejmowaniu ról społecznych czy internalizacji społecznie wartościowych norm i wartości.

Realizacja funkcji opiekuńczej przez rodziny zastępcze przejawia się w permanentnym monitoringu ich kondycji psychofizycznej, podejmowaniu działań mających na celu ochronę, a także reagowanie w przypadku zagrożenia. Opieka obejmuje także działania zapobiegawcze związane z ograniczaniem ekspozycji podopiecznych na czynniki stresujące, do których zaliczyć można choćby limitowanie lub też moderację kontaktów z rodzicami biologicznymi, gdy są one źródłem emocji negatywnych.

Kondycja psychiczna wychowanków

W realizacji funkcji opiekuńczej niezwykle istotne jest zaspokajanie potrzeb psychospołecznych wychowanka, kompensowaniu niedostatków opieki z domu biologicznego. Podopieczni bardzo często są obciążeni skutkami zaburzeń psychicznych i doświadczeń zdobytych w rodzinie biologicznej. Rozmówcy

4 W wypowiedziach opiekunów nie wszystkie wątki, o które pytano bazując na zapisach koncepcji badawczej, się pojawiły. Opis poszczególnych elementów funkcji wychowawczej, opiekuńczej i reintegracyjnej stanowi odzwierciedlenie ich wagi nadawanej przez rozmówców. Do takich wątków należą np. potrzeby religijne wychowanków, które nie pojawiły się w wypowiedziach badanych. W przypadku potrzeb bytowych także zabrakło klarownych wypowiedzi opiekunów pomimo faktu, że byli o to wyraźnie pytani. Odpowiedzi były bardzo różne i wskazywały zarówno na bardzo dobre, jak i nieodpowiedni warunki bytowe. Propozycje zmian w tej kwestii wskazywane przez opiekunów zostały zamieszczone w części rekomendacyjnej.

wskazywali, że są to dzieci obarczone FAS, depresją, nerwicami, osobowością dysocjalną i innymi zaburzeniami, które stanowią duże obciążenie dla ich normalnego funkcjonowania. W radzeniu sobie z wypełnianiem funkcji opiekuńczej duże znaczenie mają kompetencje opiekunów nabyte podczas szkoleń oraz możliwość bieżącej konsultacji w przypadku napotkania problemów dużej wagi. Bardzo dużą rolę w wypełnianiu funkcji opiekuńczej posiada także doświadczenie w roli rodzica zastępczego.

To znaczy, przechodziliśmy szkolenie, nie powiem, że nie bo na szkoleniu też dużo tam pani mówiła. O różnych sytuacjach było umówione. Było też o dzieciach z FAS. No przypuszczam, że Bartek mój właśnie też jest o takim schorzeniu więc no dużo rzeczy się po prostu zgadzało. Więc mówię no, ale tu większość rzeczy, samemu niestety, trzeba było jakoś wypracować. Jakoś wszyscy się musieliśmy dotrzeć do siebie bo na początku było ciężko. (NI, ZRZ-S)

W gimnazjum już zupełnie inaczej podeszli nauczyciele, już tak było więcej takiej współpracy między, z pedagogiem, tylko że to też tak... mam dziewczynę, która ma depresję i też tak ta ta pani pedagog za bardzo uruchomiła, ona zaczęła mi się ciąć, ona zaczęła jakieś tam próby samobójcze i ta pani pedagog za bardzo uruchomiła wszystkie koleżanki i one tak, za nią szły do ubikacji, za nią szły tam, a ona po prostu to w niej narastało. (NI, ZRZ-Z)

Stan zdrowotny wychowanków

Wypowiedzi opiekunów jasno wskazują, że dbałość o stan zdrowotny wychowanków wymaga od nich znacznej wiedzy medycznej, zwłaszcza w zakresie rozpoznawania potencjalnych niebezpieczeństw. Wiedza medyczna opiekunów jest przez nich nabywana głównie poprzez praktykę i raczej nie jest efektem szkoleń, lecz co najwyżej wzajemnych nieformalnych konsultacji. Oprócz wiedzy medycznej znaczenie ma także znajomość realiów publicznej i prywatnej opieki zdrowotnej, która jest o tyle istotna, że pozwala szybko i skutecznie reagować na pogorszenie zdrowia podopiecznego.

To był taki chłopczyk mały, on dość często mi lądował w szpitalu, przywoziłam do domu z powrotem, widzę że i on tak cierpliw, to było dziecko dwuletnie, a on był tak cierpliw. On nie płakał, nie miauczał. Jedyne co to, to to był inny zapach z ust i nosa. Ja mówię to, że Miłoszek znowu jest chory. No i temperatura zaraz zaczęła wzrastać, więc jedziemy z mężem do szpitala. Bo leżał tydzień czasu wtedy, właśnie jak, jak był pierwszym razem w tym szpitalu to on był, w małym pomieszczeniu siedział, więc ja mogłam go zostawić. (NI, ZRZ-PR).

Ale ta facetka już miała lata. I ona cały czas przy tych dzieciach. To jak ja teraz już obcuje tyle lat, to ja widzę, kiedy dziecko chore na co chore. Jak pojechałam nieraz do pediatry to

on mówi, przecież pani powinna zostać pediatrą, pani więcej wie prawie jak ja. Bo już po obserwacji ja to przechodziłam. Ja nie wiedziałam co to znaczy trzydniówka. Jak pierwsze dziecko przechodziło trzydniówkę to już wiedziałam co to znaczy trzydniówka i w ogóle. Tak samo i ten i zachowanie dzieci. Do każdego dziecka trzeba inaczej podejść. (NI, RDD).

Organizacja czasu wolnego

Funkcja opiekuńcza obejmuje także organizowanie czasu wolnego przez opiekunów pieczy zastępczej. Jest to ważny element funkcjonowania wychowanka w rodzinie, gdyż z jednej strony służy relaksacji, higienie psychicznej i integracji z rodzicami zastępczymi i innymi podopiecznymi, zaś z drugiej utrwała pozytywne wzorce związane z wypoczynkiem, utrzymywaniem relacji i więzi towarzyskich z innymi osobami, rozwijaniem hobby, pasji itd.

Tak, mamy też tak że właśnie co weekend staram się, w niedzielę to jest, niedziela można powiedzieć nagród, że zasłużyli i jedziemy na przykład czy to do kina czy to do figloraju jakiegoś, w takim mini zoo byliśmy i na gokartach byliśmy. [...] Znaczą jak dziecko ma urodziny, to wszyscy wiedzą że następnego dnia dane dziecko będzie miało urodziny i jest wyprawiana impreza urodzinowa. Akurat tutaj mamy, były 2 lata akurat mojego syna niedawno, więc no jeszcze wystrój akurat został, ale każde dziecko staramy się żeby miało ten swój dzień urodzinowy. Więc siedzimy przy stole jemy, wtedy jest na pewno bardzo dużo słodyczy. (NI, RDD).

Organizacja wolnego czasu wychowanka czasami musi być dostosowana do jego szczególnych predyspozycji zdrowotnych. Jest tak w przypadku gdy wychowankowie chcą aktywnie spędzać czas wolny, lecz posiadają ograniczenia dotyczące np. uprawiania sportu. W przypadku niżej opisanym wychowanka zaczęła od uprawiania sportu na poziomie amatorskim w ramach spędzania czasu wolnego, zaś po jakimś czasie przeszła na sport wyczynowy, który wymagał od jej opiekunów zadbania także o specjalistyczną opiekę lekarską.

Więc nie miałam może za dużych oczekiwań bo po prostu wiedziałam, że jak u lekarza było zapisane wszystko. [...] Badminton jest to w kategorii niskiego wzrostu bo wiadomo - czyli SS6. I to tak wygląda i tak to się mówi parabadminton uprawiają. Tych kategorii tam jest, ze względu na schorzenia, 6 kategorii, o i dziewczyny grają na całym boisku nie mają jakichś ulg. Siatka jest tak, jak przy normalnym, nic się nie zmienia. [...] Co prawda pierwsze wyjazd Darii to był do Hiszpanii czyli na Majorkę, w Alcudii. Czyli to był turniej bo tam sobie bo trenerka mówi, a pojedziemy. Bo to jeszcze nie była w kadrze i dzięki temu, że pojechaliliśmy to zdobyła medal i do kadry się dostała. Ale tam, to nie pojechaliliśmy, jak gdyby tak, jak trochę na innej zasadzie pół prywatnie. (ZRZ-S).

Funkcja wychowawcza

Podstawowe zadania opiekunów zastępczych wynikające z racji pełnienia funkcji wychowawczej obejmują przede wszystkim: kształtowanie wzorów zachowań i systemów wartości lub przekształcanie utrwalonych wzorów zachowań i systemu wartości, wspieranie edukacji lub wyrównywanie zaniedbań edukacyjnych, wdrażanie do obowiązków, naukę pożytecznego (zgodnego z normami społecznymi) spędzania czasu wolnego oraz wzmocnienia zachowań pożądanych.

Edukacja podopiecznych

Edukacja dzieci w zawodowych rodzinach zastępczych jest ważnym, oraz przysparzającym opiekunom zastępczym licznych wyzwań elementem funkcji wychowawczej. Na podstawie analizy wypowiedzi rodziców zastępczych sformułować można wniosek, że w zdecydowanej większości przypadków podopieczni są przeciętnymi lub słabymi uczniami. Niedostateczne wyniki w nauce, w przekonaniu opiekunów, w dużym stopniu wynikają ze wskazanych wcześniej charakterystyk rodzin biologicznych, z których wychowankowie się wywodzą. Z wypowiedzi opiekunów, a także przedstawicieli otoczenia instytucjonalnego wynika, że wartość edukacji, wykształcenia, systematyczności nie była wysoko ceniona w rodzinach biologicznych. Można tutaj mówić o reprodukcji pewnych postaw obserwowanych i doświadczanych przez nich w toku socjalizacji pierwotnej. Wychowankowie doświadczają również wielu problemów zdrowotnych, w tym kłopotów ze zdrowiem psychicznym, doświadczając problemów behawioralnych, które także mają wpływ na progres edukacyjny. Badani opiekunowie, zwłaszcza ci bardziej doświadczeni, prezentują postawę dość dużej tolerancji wobec progresu edukacyjnego swoich podopiecznych najczęściej obniżając swoje aspiracje i wymagania wobec nich. Jak już o tym wspomniano wcześniej, ukończona szkoła średnia jest przez nich postrzegana jako sukces i nie oczekują zazwyczaj kontynuacji nauki na poziomie wyższym.

No i tak bardzo marzył, żeby iść do obronnej szkoły. No, ale wiadomo... Słabo się uczył, no to ciężko będzie.. No to, więc pojechałam do tej szkoły na początku roku i poszłam do pani dyrektor i mówię tak, żeby dać mu szansę.. No, bo trafił do nas, wiadomo słabo się uczył, ale trochę tak marzył o tej szkole, to będzie go mobilizowało do tej nauki, bo jak pójdzie do innej szkoły, to już nie będzie go mobilizowało. No i mówię, trochę go postraszyć i tak dalej... Porozmawiałam z panią dyrektor. Dobrze. No i pani dyrektor go wezwała: „Słuchaj, ty nie masz szans w tej szkole, ale jeżeli chcesz, to musisz się uczyć, żeby w tej szkole być”. [...] Tak że poszedł, ale już wiedziałam, że na studia nie pójdzie, bo nie poradzi sobie. Ale mówię, „Podstawową zdaj, to będzie jako maturę masz”. (NI, RDD).

Kompensowanie braków rozwojowych

Wspieranie rozwoju edukacyjnego w ramach realizacji funkcji wychowawczej wymaga także kompensowania braków rozwojowych polegających na podejmowaniu szczególnych działań w przypadku, gdy podopieczni doświadczają problemów psychicznych przykładających się na warstwę behawioralną, np. w przypadku ADHD. Takie dzieci wymagają zwiększonej cierpliwości, kontroli oraz zwielokrotnionego nakładu pracy ukierunkowanego na progres edukacyjny.

R1: *Piotrek ma stwierdzony ADHD, że on musi być też pod stałą kontrolą. Że jemu nie można pozwolić na wszystko. Musi być kontrolowany. On właściwie jak odrabia lekcje to często potrafi mi powiedzieć, że nie ma nic zadane, albo jak odrabi sam, bez mojej wiedzy, to jest chaotycznie, niedokładnie. Chociaż zdarza się różnie. Ale staram się, ile mogę, tyle staram się. Dzieci właśnie z ADHD często nie mówią prawdę. Nie mówią, mówią że nic nie mają zadane.*

R2: *uciekają od obowiązku.*

R1: *właśnie, uciekają od obowiązku. Jak ci nie powie, to ciocia już nie przypilnuje, no po co odrabiać, może się uda. I właściwie staram się, żeby Piotrek bardzo dużo czytał. Że jeśli jest przyroda, to musi te 2, 3,4 razy tą każdą lekcję musi przeczytać. Jemu się nie chce uczyć. Tak jak czasami dziecko powinno się nauczyć tych najważniejszych wiadomości. I jemu się nie chce. Ale czytać, czyta. Jeśli sprawdzian to z tego czytania wynosi jakies, zapamiętuje dużo. Czy z historii czy coś to potrafi czwórkę dostać. I trójkę. Nie powiem, że jest piątkowym uczniem, bo nie jest. Te dzieci tak nie mają. (NI, ZRZ-Z).*

Problemy wychowawcze doświadczane przez opiekunów w relacjach z podopiecznymi obciążonymi deficytami rozwojowymi przekładają się także na zachowanie w szkole. Podopieczni sprawiający problemy nauczycielom zazwyczaj nie osiągają wysokich wyników w nauce i ograniczają swoje dalsze szanse na zdobycie kolejnych szczebli wykształcenia. Innymi słowy nauczyciele oceniają uczniów także pod kątem ich zachowania w szkole.

No i ta S. [pada nazwa wychowanka] i K., S. jest starsza, K. jest młodsza. Yyyy... No K... Z S. też nie miałam jakichś takich większych problemów, tak. S. była... no nie było tam... Chociaż mówię dzieci tam z nauką może z matematyką problemy były. S. była pilna, na przykład może K. była zdolniejsza, ale była.. Bardziej trzeba było, bardziej taki leń no. Trzeba było tam ją bardziej przypilnować, ale z S. też tak takich wychowawczych, większych z S. nie było żadnych, natomiast K. sprawiała problemy. (NI, ZRZ-Z).

Nie wszyscy podopieczni mają problemy w nauce. Czasami w wywiadach z opiekunami pojawia się bardziej optymistyczny wątek dzieci, które mają motywację do nauki lub sportu wyczynowego, zaś opiekunowie wspierają ich poprzez przypilnowanie odrobienia lekcji, pomoc w nauce do sprawdzianu.

Odrabiają później lekcje, czasem jest z moją pomocą, czasem bez. No na przykład, to chłopaki, to nie powiem, bo dobrze sobie radzą sami. Ja tylko ich odpytuje, albo tam pomagam w niektórych przedmiotach, na przykład z matematyki. (NI, ZRZ-PR).

Wsparcie emocjonalne podopiecznych

Istotną składową funkcji wychowawczej rodziny zastępczej jest dbanie o rozwój emocjonalny podopiecznego. Wsparcie emocjonalne podopiecznych jest w dużej części przypadków bardzo trudne z racji bagażu negatywnych doświadczeń wyniesionych przez dziecko z rodziny pochodzenia. Dzieci trafiające do pieczy zastępczej z rodzin biologicznych prezentują postawę zamkniętą przepełnioną brakiem zaufania wobec dorosłych. Jak już wspomniano, podopieczni byli niejednokrotnie świadkami przemocy, a niekiedy nawet pobicia, również ze skutkiem śmiertelnym. Często bezpośrednia eskpozycja na tego rodzaju doświadczenia, zwłaszcza w bardzo młodym wieku pozostawia trwałe urazy, co przekłada się na nieprawidłowy rozwój emocjonalny (Sikorska 2014). W konsekwencji, w wielu przypadkach dzieci wymagają intensywnego wsparcia ze strony opiekunów. Zdarza się także, że opiekunowie sami nie radzą sobie z problemem i wymagają profesjonalnej pomocy psychologicznej.

Dziecko było świadkiem, jak bardzo głośno było na ten temat, jak mu zabili trzymiesięczną siostrzyczkę, ojciec. Było chyba pokazywane w telewizji i powiem pani, że nie miałam wsparcia żadnego. Ani to dziecko, ani ja. (NI, ZRZ-PR).

Kreowanie atmosfery wsparcia emocjonalnego

Realizacja funkcji wychowawczej i wsparcie emocjonalne możliwe jest dopiero wtedy, gdy opiekunom udaje się wykreować odpowiednią atmosferę służącą wzajemnej bliskości. Taka atmosfera służy otwieraniu się dziecka i przejmowaniu przez nie inicjatywy w relacjach z opiekunami.

Dopiero jak ruszyliśmy tą sprawę to się jakoś rozwinęła ta sprawa. Mnie to tylko to boli. Bo dziecko do nas się przywiązuje, a my do dziecka. Już się przyzwyczailiśmy, także wiemy, że idzie do rodziny, będzie miało swoją rodzinę, a dziecko, no niestety to przywiązuję się, jak jest taki maluch, i jak przychodzi do nas (NI, ZRZ-PR).

W kreowaniu atmosfery wsparcia emocjonalnego istotne jest także zaufanie oraz indywidualne podejście. Z wypowiedzi opiekunów wynika, że budowanie bliskości wiąże się także z powściągliwością z wydawaniem ocen wobec podopiecznych, co sprawia, że chętnie przychodzą oni ze swoimi problemami do rodziców zastępczych, dzielą się troskami i radzą ich w podejmowaniu decyzji. Jak wyjaśnia jeden z opiekunów kluczowym czynnikiem na drodze do budowa-

nia pozytywnej atmosfery jest indywidualny stosunek do każdego z wychowanków, który opiera się na braniu pod uwagę jednostkowych uwarunkowań.

Z najstarszą mam naprawdę bardzo dobry kontakt, możemy sobie o wszystkim pogadać bez żadnych konsekwencji z mojej strony. Ja jestem też tolerancyjny do pewnego momentu. Ale tak jest z każdym dzieckiem jest inny ten kontakt. Ja czekam na ruch można powiedzieć dziecka, nie tak że , znaczy żeby mnie dobrze zrozumieć, nie narzucam się, ale na przykład potrafię podejść, porozmawiać, zapytać co się dzieje, ale jeżeli mi dziecko samo z siebie nie mówi to staram się (NI, RDD).

Reintegracja ze społeczeństwem

W badaniach postanowiono dokonać także odrębnej analizy funkcji wychowawczej i oprócz relacji dziecko-rodzina biologiczna uwzględnić także silnie reprezentowaną w wypowiedziach badanych opiekunów zastępczych reintegrację ze społeczeństwem. Opiera się ona na podejmowaniu ról społecznych (żony, pracownika, ojca, itp.), które pozwalają na włączenie wychowanka do życia społecznego na etapie usamodzielniania. Uważa się, że jest to miernik „sukcesu” rodziny zastępczej, która należycie przygotowała podopiecznego do samodzielnego funkcjonowania w oparciu o normy społeczne.

Realizacji funkcji reintegracyjnej często towarzyszy podtrzymywanie relacji pomiędzy opiekunami i wychowankami już po osiągnięciu przez nich wieku dorosłego. Bliskie relacje nie kończą się wraz ze zmianą miejsca zamieszkania wychowanka, lecz trwają dalej. Często opiekunowie mają możliwość naocznie przekonywać się o efektach wychowawczych patrząc w jaki sposób podopieczni wchodzą w dorosłe role, a czasami nawet są proszeni o udzielenie porad.

Człowiek się złości czasami, ale widać, że zostaje pewne rzeczy może. Może kiedyś – na pewno nie uzdrowię wszystkich, nie, bo to są dzieci inne zupełnie – ale widać, że tutaj wyszła 2 lata temu moja podopieczna wyszła za mąż tu i tak czasami tam na kawę, to widać – moje. Widać, że musi być tam obrusik, czy coś, czy serweteczka, czy tego. Widać wychowanie tej swojej córeczki, która ma 2 latka. Bo ona pytała „Ciociu, czy Ty tak wychowujesz nas, jak swoich synów?” – „No, a jak inaczej? Bo ja nie wiem, inaczej nie można wychowywać”. Także na pewno ta nauka nie idzie w las i coś tam zostanie w niektórych. (NI, ZRZ-Z)

R: *Siedemnaście miała lat. Teraz się z tego śmieje, ale to nie było śmieszne. No, ale zdecydowała się, miała, mieliśmy lokal zamówiony, miała mieć osiemnaste urodziny, no i zdecydowali się z tym chłopakiem, że no chcą się pobrać, tak. Że wyjdzie za niego za mąż, chociaż ja do końca też tak nie byłam, bo młoda, tak. Ja mówię, czy na pewno jesteś, chcesz ten, czy, czy, czy, no, bo to też jest, to jest na całe życie decyzja, tak. Ale twierdziła, że no stwierdziła, że tak. No i w te osiemnaste urodziny, tak jak miała być osiemnastka był ślub.*

M: Czyli impreza i tak była.

R: Impreza i tak była. I chrzest był jeszcze, bo Antoś się urodził, jak jeszcze była u nas. Też byłam przy porodzie, też byłam przy porodzie.

M: No to ciocia-babcia.

R: Tak, ciocia-babcia, właśnie, właśnie też, bo Kasia urodziła w kwietniu, a w sierpniu miała ślub i... No i po ślubie już się wyprowadziła. Tak tutaj mieszkała do ślubu, mieszkała tutaj u mnie i też jej pomagałam, no, chociaż ona bardzo dobrze sobie radziła. Ona też miała tutaj trochę wprawy, bo ja miałam małe dzieci to ona mi też, one mi pomagały, to bardzo się angażowały w pracę, czy nad dziećmi. (NI, ZRZ-Z)

Oczywiście nie w każdym przypadku można mówić o pełnej reintegracji społecznej. Należy pamiętać o czym wspomniano wcześniej, mianowicie wychowankowie pochodzą w przeważającej części z rodzin obarczonych różnorodnymi problemami społecznymi, gdzie nie mieli możliwości internalizowania społecznie akceptowanych norm i wartości. Eksperti biorący udział w badaniu podkreślają relatywność sukcesu realizacji funkcji integracyjnej rodziny zastępczej polegającą na tym, że akceptacja przez wychowanka już podstawowych zasad społecznych jest powodem do zadowolenia biorąc pod uwagę jego doświadczenia biograficzne.

Natomiast no jakby tutaj, ja uważam że takie trudy należy podejmować, bo jakby w perspektywie jeżeli to dziecko skończy szkołę, będzie samodzielne, to to już jest sukces. I jeżeli nie będzie popełniało czynów karalnych, jeżeli nie będzie aresztowane, nie będzie, nie zejdzie na tą złą stronę mocy, nie będzie popełniało po prostu przestępstw tak, będzie żyło normalnie zgodnie z normami społecznymi, to to jest sukces, to to już jest sukces. I my tutaj nie oczekujemy, i uważam, że ani Rodziny zastępcze, wiadomo że każda ma duże aspiracje wobec własnych dzieci, natomiast jak już dziecko skończy szkołę i ono funkcjonuje już w społeczeństwie w sposób taki normalny, nie kradnie, nie piję nie narkotyzuję się, nie lata z nożem po ulicy, to to są już takie przesłanki świadczące o tym, że udało się, że się udało. I to można pocytywać za sukces. (IDI, kurator sądowy).

Wdrażanie wychowanków w społecznie pożądane normy i wartości

Realizacja funkcji wychowawczej opiera się także na uczeniu dzieci prostych czynności, np. dbanie o higienę osobistą, utrzymywanie porządku czy spożywanie i przyrządzanie posiłków. Są to nieodłączne elementy codziennej rutyny rodzin zastępczych, które wyznaczają rytm porządku dnia, relacji międzyludzkich w gospodarstwie domowym, szacunku dla czyjejś pracy oraz własnego zaangażowania. Podejmowane przez opiekunów działania socjalizacyjne stanowią przygotowanie do dalszego funkcjonowania wychowanków w dorosłym życiu.

Przy czym ja tam jej mówiłam: słuchaj no tutaj służących nie ma. Jeżeli masz ochotę na herbatę, kanapkę, czy... Zrób sobie sama, no nie możesz się nimi wysługiwać. No miała takie wyobrażenie, że ona nie, nie będzie nic, że ona nie będzie nic robiła, że mąż, mąż będzie się stołował, bo na przykład, No chciałam ją nauczyć. No nie jakiś tam wyczynowych rzeczy, tak. Tylko podstawowych, co kobieta powinna umieć. No nie wiem ugotować ziemniaki, makaron, cokolwiek, tak, czy... czy... No to nie, nigdy, nigdy nie chciała, powiedziała, że ona będzie się stołowała, tak mówiła, w restauracjach, a mąż będzie gotował Jak już będzie trzeba. (NI, ZRZ-Z).

No to więc stwierdziłam, mówię słuchajcie dzieci: co dwa dni ubranie dwa dni do szkoły, ubranie wszystko zmieniamy nosicie do prania, ja wam daje nowe ubrania co dwa dni. Jeden dzień idziecie, drugi dzień przychodzicie, składacie ubrania do prania ja następne daję. (NI, RDD).

Internalizacji norm i związanych z nimi wartości sprzyja ustalony porządek dnia, który wyznacza także pewną stałość i przewidywalność w życiu podopiecznych. Taki przyjęty i stosowany harmonogram jest także podstawą poczucia bezpieczeństwa i przejrzystości reguł dla podopiecznych. Ustalone wcześniej zadania i zakresy obowiązków są wychowankom dobrze znane co sprzyja także unikaniu konfliktów odnoszących się do prac domowych.

Zaczynamy od pobudki. U nas w domu mamy ustalone dyżury, w każdy dzień tygodnia dyżur pełni dwójka dzieci, jest to mieszanka starszy z młodszym, w sobotę mamy ustalony dyżur my, tak żeby nie być poza obiegiem. Czyli jest śniadanie dla dzieci z rana, oczywiście poranna toaleta wcześniej. (NI, RDD).

W procesie wychowawczym bardzo ważną zasadą, tak jak podobne traktowanie dzieci z pieczy zastępczej i własnych jest sprawiedliwe traktowanie. Jest to kluczowa umiejętność przekładająca się na efektywność oddziaływania wychowawczego, redukująca ryzyko konfliktów, nieporozumień i poczucia niesprawiedliwości, która zwłaszcza w bardzo młodym wieku może być przez podopiecznych definiowana jako coś bardzo dokuczliwego. Równe traktowanie pozwala także opiekunom zastępczym szeroko korzystać z autorytetu i kapitału zaufania w relacjach z podopiecznymi.

Dajemy sobie radę., a jak dzieci takie starsze... Ja mówię, te dzieci, które są u nas my traktujemy jakby były nasze. Uczymy tego, co swoje dzieci uczyliśmy. My mieliśmy swoich czworo. (NI, ZRZ-PR)

R1: *Wie pani co, wydaje mi się że mieć serce i lubić robić to co się robi. To znaczy lubić dzieci, bo mówię nie sztuka jest dziecko zagłaskać, nie bo dla mnie dziecko to ma wyznaczone od-tąd dotąd ci wolno i ani w te ani we w te. Broń Boże, ale to ja wy pracowałam na własnych dzieciach, na własnych wnukach i teraz na tych tylko, że właśnie te dzieci, które u mnie*

mieszkają, one wiedzą że przyjdzie mój wnuczek i on nie będzie traktowany inaczej jak oni

M: No właśnie

R1: Nie nie nie

R2: Będzie traktowany tak samo.

R1: Dokładnie. Jak zasłuży to dostanie w ucho i jeszcze go skrzyczę tak ?

R2: Tak. (NI, RDD).

Funkcja wychowawcza jest bardzo złożona, gdyż obejmuje zarówno działania dotyczące edukacji podopiecznych, kompensacji braków rozwojowych, jak również rozwoju emocjonalnego, a także uczenia społecznie pożądanych norm i wartości. Wychowanie wymaga bliskiej relacji, zaufania i respektowania godności podopiecznych w duchu podejścia indywidualnego do każdego z wychowanków.

Funkcja reintegracyjna

Reintegrację rodziny należy ujmować jako planowy proces odbudowywania więzi w rodzinach, w których na skutek kryzysu więzi te zostały zerwane lub nadwyrężone – od udzielania informacji, nawiązywania i podtrzymania kontaktu do powrotu dziecka do rodziny biologicznej (Badora 2002, 2006). Funkcja reintegracyjna należy do celów pieczy zastępczej i jest realizowana przez opiekunów, którzy organizują, regulują i nadzorują kontakt pomiędzy dzieckiem i jego rodziną biologiczną kierując się intencją ponownej integracji obydwu stron.

Kontakty z rodzicami

Ustawa o pieczy zastępczej nakłada na opiekunów obowiązek umożliwienia kontaktu dziecka z jego rodzicami biologicznymi, poza przypadkami określonymi przez sąd. Celem stawianym przed pieczą zastępczą, w ramach realizowanej przez nią funkcji reintegracyjnej, jest praca z rodziną biologiczną tak aby odbudować więź rodzinną i umożliwić dziecku powrót do niej. Zgodnie z teorią przywiązania (ang. *attachment theory*) Bowlby'ego (1951) więź, która łączy dziecko i rodzica stanowi fundament zdrowia psychicznego dziecka warunkowany jakością tej więzi. Jej osłabienie lub zerwanie ma istotny wpływ na pogorszenie kondycji psychicznej dziecka. Zadaniem opiekunów zastępczych jest nie tylko restauracja dobrych relacji pomiędzy dzieckiem a rodziną biologiczną, lecz także nauczenie rodziców biologicznych realizowania funkcji opiekuńczo-wychowawczej.

My mieliśmy taką rodzinę z Płocka, no to co przyjadą na przykład w piątek, pojadą do domu, w sobotę przyjadą... Więc my syna wyrzucamy z pokoju, oni tam nocują, dostają

łóżeczko z dzieckiem, i się opiekują. Niech zobaczą jak to jest. To nie jest lalka, że położy dziecko spać i koniec, prawda... Trzeba w nocy wstać, dać jeść, przewinąć. Jak ja mówię, z daleka to rodziny często nocowały. Dostawały dziecko do pokoju, opiekowały się. I tak sobota i niedziela cały czas z dzieckiem byli, i to co trzeba z dzieckiem robić to robili i kąpali, i wszystko. Nieraz są takie rodziny, które w ogóle styczności z dzieckiem nie miały i nie wiedziały jak dziecko wziąć do ręki. No to my ich uczymy od samego początku. Czy tak czy tak. Jak przewijać, jak kąpać. U nas się wszystkiego uczą. W sumie chyba 15 czy 16 dzieci daliśmy do adopcji, a część wróciła do rodzin biologicznych, to do tej pory ze wszystkimi mamy kontakt. (ZRZ-PR).

Niekiedy realizacja funkcji opiekuńczej wymaga śledzenia na bieżąco relacji podopiecznego z jego rodziną biologiczną. Jest to istotne zwłaszcza w przypadku, kiedy członkowie rodziny biologicznej mają pejoratywny wpływ na funkcjonowanie podopiecznego. Z wypowiedzi rodziców zastępczych wynika, że podopieczni są eksponowani na negatywne wzorce poprzez ekspozycję na kulturowane w rodzinie biologicznej zachowania, np. spożywanie alkoholu, środków odurzających, udział w przestępstwach, itd.

Ja już matka przyprowadzała w wieku 14 lat mówi naćpaną tutaj bo nie wiedziała co się z nią dzieje, czy pijaną. Tam matka pije, brat pije, ona pije, mówi tam wszyscy piją, jak ona po 8 tygodniach mówi się odzwyczai. Ja takie w ogóle odnoszę takie moje wrażenie jest, nie mówię nikomu bo z mamą tak sobie nieraz rozmawiamy, że te dzieci to bardziej zeszyły na drugi plan, teraz to jest tak bardziej jest ważny ten rodzin, ten rodzic, bo rodzic chce to jest tak samo tak dziecko zawieźć co tydzień na przykład na spotkanie bo rodzic chce. Ale czy się ktoś zastanowi jak potem to dziecko przez 2-3 dni funkcjonuje po tej wizycie? Ono jest takie rozbite, ono jest takie rozbite, trudno się pozbierać i tak tak w koło naokoło. I to samo z takim tym, jest 3-4 miesiące na przykład u mnie, odchodzi, a za 3-4 miesiące znów wraca. To to moim zdaniem to jest bardziej tak wokół rodzica teraz to wszystko się toczy, ta ta z tych wożę do mamy. (NI, ZRZ-Z).

Zdarza się także, że dzieci na skutek odwiedzin członków rodzin lub też u rodzin biologicznych są w złym stanie emocjonalnym. Kontakt z rodziną biologiczną jest dla nich źródłem stresu i ma wpływ na ich późniejsze funkcjonowanie w pieczy zastępczej. Należy podkreślić za Bowlby (1951), że źródłem stresu u dzieci może być także rozłąka z rodzicami biologicznymi, która rodzi trudne do zagospodarowania emocje negatywne.

No i ten chłopiec się spotykał z mamą i się strasznie drapał. No i yyy... Stwierdzi.. Byłam u dermatologa, dermatolog stwierdziła, że to jest atopowe zapalenie skóry. Calutki był tak, że dzieci nie chciały wziąć. Nawet już w intymnych miejscach, wszędzie był calutki zdrapany. No i ja wreszcie mówię do tego, do pani dermatolog, czy to nie będzie na tle

nerwowym jak się spotyka z mamą. Nie proszę panią to jest atopowe zapalenie i to trzeba leczyć. Mówię ale to nie pomaga. Zmieniała maści, kąpiele cuda nie widy. No i tak trwało to przez cały rok szkolny, można powiedzieć. Wakacji przyszły mama z Kutna, więc ja nie jeżdżę do Kutna. Więc mama przestała spotkać się z dzieckiem. No i to pomalutku ustąpiło. Ustąpiło to do takiego momentu, że przestał się drapać. Bez dermatologa wszystko znikło bez niczego, a no to fajnie. No i, a ona ta pani doktor powiedziała, że to trzeba cały czas leczyć, to się nie wyleczy tak szybko i w ogóle... [...] Koniec, pod koniec yyy... No tak na Boże Ciało mama się odzywa, bo dziecko może do komunii będzie szło, więc chciała się spotykać z dzieckiem. No kontakt ja nie zabraniałam żadnego kontaktu, no dobrze. Jak zaczęła mama przyjeżdżać odwiedzać go to zaczął być agresywny. Tak agresja w nim wystąpiła duża, silna, że po prostu wszystkich bił i rozładowywał to wszystkie emocje. (NI, RDD).

Czasami rodzice biologiczni nastawiają swoje dzieci przeciwko opiekunom zastępczym obniżając w ten sposób ich autorytet, a tym samym także spowalniają proces wychowawczy. Ma to wpływ na pogorszenie relacji pomiędzy opiekunem a wychowankiem.

No właśnie z tą piątką, ta dwójka co została to jest sama przez te wszystkie 12 lat to jest tak, mama się tak albo uaktywnia i jest jej aż za dużo, bo 3 razy na dzień dzwoni, potem jej nie ma 2 miesiące, trzy, na początku to było 9 miesięcy, 10, 11, oni czekali, czekali, albo zadzwoniła i powiedziała - o, w sobotę przyjadę, tam o tej i o tej będę. Stoją w tym oknie, stoją od południa do wieczora no i nieraz łzy w oczach też, no bo tak szkoda mi ich, mama już kontakt urwany, nie odzywa się ze 3-4 miesiące. No, zadzwoniła, o nagadała tam im bo chora była, bo to, bo tamto, a potem w starszym wieku to zaczęła się tak, w sumie tak wyhodowała sobie to co chciała, bo zaczęła tak ich instruować - a co ci ta stara k** nie da, albo co ci ta stara k** tego, i oni tak zaczęli się troszkę burzyć. (NI, ZRZ-Z).

4.5. RELACJE OPIEKUNÓW ZASTĘPCZYCH I WYCHOWANKÓW (EMOCJE WYCHOWANKÓW, SPOSOBY RADZENIA SOBIE Z EMOCJAMI WYCHOWANKÓW, KSZTAŁTOWANIE SIĘ WIĘZI EMOCJONALNYCH)

Relacje opiekunów zastępczych i wychowanków są bardzo zróżnicowane i trudno tutaj szukać prawidłowości w oparciu o staż opiekunów, miejsce ich zamieszkania, płeć czy typ rodziny zastępczej. W wielu przypadkach relacje można określić jako „zwykłe”, to jest typowe dla codziennego życia rodzinnego. Jak już podkreślaliśmy, wielu opiekunów stara się traktować dzieci z pieczy zastępczej na równi z własnymi dziećmi. Ważne wydaje się tutaj podejście empatyczne, pozwalające opiekunowi wczuć się w rolę dziecka, co sprzyja budowaniu więzi i bliskości, a także spełnianiu jego potrzeb, czyli np. bezpieczeństwa, stabilizacji, kontaktu z innymi, bycia zauważonym.

Z mężem się zawsze śmiejemy, że wszystkie te dzieciaki, co przychodzą nie umią mówić, to pierwsze słowo to jest „obiad” bo jak, bo dla nich, ja zawsze nigdy tak nie robię, żeby tak jak przychodzą ze szkoły że jemy o drugiej, o piętnastej czy tam o szesnastej, każde z osobna tylko już zawsze robię na jedną godzinę i zawsze dla tych świeżo nawet tych dzieciaków przychodzących, to jest takie święto bo to jest ten obiad, wspólny, wszyscy siedzą i pierwsze słowo to jest zawsze „obiad”. No i nie mówię, no no wiadomo taką różną historię mają te dzieciaki, już z domu wyniesioną, to tak nieraz to trzeba się zamienić w tego dzieciaka po prostu, tak mentalnie, wczuć w tą jego sytuację, żeby wiedzieć co będzie dla niego dobre, czym go się rozrusza, czym go się rozweseli, no no nie mówię no takich różnych sytuacji jest ale to człowieka mobilizuje. (NI, ZWZ-Z).

Często relacje opiekun-wychowanek są przepełnione emocjami. Niekiedy wynika to ze wzajemnych konfliktów, które prowokują obie strony do zachowań emocjonalnych. Emocje powstają w przypadku odczuwania więzi z wychowankiem, kiedy na skutek szczerej rozmowy udaje się wyjaśnić pewne konflikty i poprawić relacje.

No i później też, też pamiętam jak ją zawiozłam tam do tego pokoju to no tam jej kupiłam różne takie pods... No rzeczy takie wyposażenie. No to się strasznie rozplakałyśmy, tak. (NI, ZRZ-W)

Zdarza się, że opiekunowie nie radzą sobie z emocjami powstałymi w relacji z podopiecznymi i przeżywają frustrację, rozgoryczenie, a nawet rozważają rezygnację z pieczy zastępczej. Materiał empiryczny pokazuje, że opiekunowie często są pozostawieni sami sobie obarczeni odczuwanymi emocjami nie mogą liczyć na profesjonalną pomoc.

Tak że nie mówię, na zdrowiu to straciliśmy i psychicznie i to było takie moje pierwsze wtedy załamanie bo i do tej pory już nawet nie będę tak mówić, tak uważałam że dałam jej wszystko co mogłam, a ona mi się tak po prostu odpłaciła. No i tak już na tym skończyłam, bo jednak to już chyba zostanie na długie, długie lata. Tak że to jest takie, ciężkie, ciężkie nieraz. Do pogodzenia się. (NI, ZRZ-PR)

Najcięższe przypadki trudności radzenia sobie z własnymi emocjami dotyczą tych opiekunów, którzy zajmują się dziećmi z problemami psychicznymi. Najbardziej doświadczeni opiekunowie, zamiast przeżywać frustrację z tytułu braku odczuwalnego postępu w rozwoju emocjonalnym podopiecznych i zdecydowanie wolniejszym progresie więzi emocjonalnej, potrafią przystosować się i kontynuując opiekę cieszenie się z „małych” sukcesów.

[...] taką ma bardzo niską tą granicę że czasami nawet proste rzeczy wyprowadzają go z równowagi. I czasami trudno jest nad tym zapanować. Jeżeli widzę, że on jakoś niszczy czy, czy... no to muszę go przytrzymać tak wtedy, kiedy się złości. Czasami pomaga że, że usiądę i mówię do niego, staram się dużo mówić, a on nieraz krzyczy: „nie, nie, nie chcę cię słuchać, jesteś głupia, idź stąd”. Ale czasami po takim dłuższym moim gadaniu trafię na coś, co go zainteresuje, tak? Czyli np. mówię mu „słuchaj, później, później... na pewno... jakiś... podejmijmy jakiś plan, co będziemy robić później, może zrobimy sobie coś dobrego do jedzenia, co byś chciał zjeść?”, no to on tam nieraz krzyczy: „nie chcę, nie chcę”, a nieraz tam coś tam, „a może gofry? - No może gofry”. I to się czasami udaje takim zagadaniem, tak? a czasami: „no daj Cię przytulę - Nie chcę żebyś mnie przytulała - No daj chociaż troszeczkę - Nie chcę, nie lubię cię... - Daj buziaczka - Nie chcę - No to co, no to przytulamy się, no za rączkę chociaż daj - Nie, tylko bez buziaków. - No dobrze, bez buziaków”. No to przytuli się tam troszeczkę, to już widzę że jesteśmy na dobrej drodze. No różnymi sposobami trzeba. (NI, RDD)

W opinii niektórych ekspertów, w tym przypadku koordynatora PCPR, niektórzy opiekunowie nie posiadają dostatecznych kompetencji w zakresie zrozumienia emocji swoich podopiecznych, a w konsekwencji budowania z nimi więzi emocjonalnej.

Nawet dzisiaj tak jak sobie rozmawiałam z panią psycholog, niekiedy jestem taka zła na tych rodziców, że nie rozumieją tych swoich podopiecznych. Ja mówię matko, bardziej się skoncentruj. (IDI, koordynator PCPR).

Problem relacji opiekunów i podopiecznych jest zarówno złożony, jak i zróżnicowany. W toku analiz wypowiedzi rodziców zastępczych wyodrębniono zarówno silne więzi emocjonalne, które pojawiły się od pierwszych kontaktów, poprzez więzi mozolnie budowane przez długi czas przez obydwie strony, jak również brak więzi mimo prób podejmowanych przez opiekunów zastępczych.

Z pewnością natomiast można ponad wszelką wątpliwość stwierdzić, że relacje pomiędzy rodzicami zastępczymi a dziećmi w rodzinach są w dużej mierze oparte na emocjach, tak pozytywnych jak i negatywnych.

4.6. WSPÓŁPRACA OPIEKUNÓW ZASTĘPCZYCH Z OTOCZENIEM INSTYTUCJONALNYM (RCPS, PCPR, PRZYCHODNIE, PORADNIE PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE, SĄDY, KURATORZY, POLICJA) ORAZ POZAINSTYTUCJONALNYM (WOLONTARIUSZE, NGO-SY, RODZICE BIOLOGICZNI)

Współpraca opiekunów zastępczych z otoczeniem instytucjonalnym

Współpraca opiekunów zastępczych z instytucjami ma istotne znaczenie, gdyż wyznacza poziom funkcjonowania zawodowych rodzin zastępczych. Od jakości kontaktów, bliskich relacji i wzajemnego zaufania rodzin zawodowych i ich otoczenia instytucjonalnego zależy bowiem, jak szybko podejmowana jest reakcja na zaistniałe potrzeby oraz jak szybko rozwiązywane są bieżące problemy.

Współpraca z Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie

Powiatowe centra pomocy rodzinie to faktyczni organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej. Współpraca pomiędzy PCPR i zawodowymi rodzinami zastępczymi oraz rodzinnymi domami dziecka ma charakter stały, częsty, związany z codziennym funkcjonowaniem opiekunów i wychowanków w ramach pieczy zastępczej.

Zawodowi opiekunowie zastępczy, z reguły dobrze oceniają współpracę z powiatowym centrum pomocy rodzinie i, poza pewnymi wyjątkami, uważają, że jest ona pomocna i konieczna dla wypełniania codziennych obowiązków w ramach pieczy zastępczej. W rozmowach z opiekunami, PCPR jawi się jako zwyczajny element ich rzeczywistości, a kontakty z pracownikami tej instytucji mają charakter regularny i dotyczą bieżących spraw. Jest to tak zwany „pierwszy kontakt” w razie potrzeby.

Jeżeli chodzi o tą pomoc, bo ja teraz nawiązę do tej pomocy, że na przykład ja, ja tutaj czuję się, jeżeli chodzi o PCPR to bardzo zaopiekowana. I zawsze, kiedy potrzebowałam, bo ja naprawdę, ja często korzystałam, najbardziej to wtedy, jak była J. [tutaj pada imię], bo ja, no były takie sytuacje, że naprawdę, no ja nie wiedziałam jak mam się zachować, że ja zaraz za telefon i poradę do pani. To ja naprawdę do tej pory mogę liczyć, tak. Jak są

jakieś problemy, to ja czuję się naprawdę bardzo zaopiekowana i mogę zawsze liczyć na pomoc. (NI, ZRZ-Z).

Bo tak jest wszystko w porządku. I współpraca z PCPRem i z ośrodkiem adopcyjnym też. Jest w porządku. Tylko te sprawy w sądzie... Długo trwają. /Przerwa/ Myślę, że my nie mamy z ze strony PCPRu czy ze strony ośrodka adopcyjnego jakiś tam bolączek. Zawsze jeśli o coś tam proszę, to jest to przychylnie rozpatrzone. (NI, ZRZ-PR).

R1: *No jak mamy brać urlop, to miesiąc wcześniej mamy dać znać, ale ja wcześniej dogaduję się z, a [tutaj pada imię]. Bo najwięcej mam zaufanie do A. [tutaj pada imię]. Więc jeżeli A. powie, że tak... Mówię w PCPR, że idę na urlop od tego do tego, to trzeba jakąś rodzinę znaleźć. Ja nie Pani E. [tutaj pada imię] ja już mam rodzinę. I piszę podanie I bez problemu. Miesiąc wcześniej.*

R2: *Powiatowe Centrum zawsze te dzieci gdzieś umieści. (NI, ZRZ-PR).*

Także po stronie pracowników PCPR dominuje pogląd o dobrej współpracy z rodzinami zastępczymi, choć jest to także zależne od stopnia ich otwartości i wzajemnego zaufania.

Mi się dobrze współpracuje z rodzinami zastępczymi zawodowymi, ja zdaję sobie sprawę z tego trudu jak dzieci przychodzą, odchodzą, tak, jakie są trudności. Staramy się być wtedy w każdej instytucji, czy koordynator czy ja. W poradni, w szkole, wszędzie dopytywać o te dzieci. Współpracować z ośrodkiem adopcyjnym. Nasze rodziny są otwarte na nowe wyzwania, na nowe dzieci, bywają też zmęczone, wypalone zawodowo, zwłaszcza jak są dzieci trudne w swoich zachowaniach, bo nie dzieci są trudne tylko ich zachowania są trudne. (IDI, koordynator PCPR).

Zakres obowiązków PCPR wymaga w dużej mierze kontrolowania sytuacji związanej z pieczą zastępczą i wymaga dobrych relacji z opiekunami, które pozwalają na szczerze omówienie bieżących problemów.

[...] jako organizator, tak, robi te rzeczy których ja, mówiłam, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej z takich bieżącym kontakcie z rodzinami w różnych sytuacjach, gdy dziecko jest chore, gdy potrzebna wizyta u lekarza, gdy jest kontakt z rodziną biologiczną... wymaga wsparcia rodzina zastępcza, w ich sytuacjach nie wiem różnych, trudnych bo też się zdarzają między dziećmi biologicznymi, tak, także wtedy wchodzi koordynator. Ja jestem teraz troszkę z innej pozycji, co nie znaczy, że nie znam wszystkich rodzin zastępczych. (IDI, koordynator PCPR).

Współpraca z koordynatorami rodzinnej pieczy zastępczej

Koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej mają najbardziej bliski, a także bezpośredni kontakt z rodzinami zastępczymi i w jeszcze większym stopniu niż pracownicy PCPR znają ich codzienne bolączki. Koordynatorzy są dostępni cały

czas i świetnie orientują się w problemach poszczególnych rodzin, które znają bardzo dobrze.

Ja się z panią koordynator bardzo dobrze znam, ona zna moje problemy, mojej rodziny, znamy się od lat. (NI, RDD).

Czy z moją koordyn.. Panią koordynator, czy z psychologiem, czy tutaj już nawet jest teraz trzeci, bo gdzieś było napisane. Najbardziej to byłam taka z Panią A. [tutaj pada imię] [koordynator], bo to były te problemy, to ja wtedy najbardziej potrzebowałam. Kiedy była J. [tutaj pada imię] u mnie, to ja po prostu nie wiem ile razy i często telefoniczne różne porady i w ogóle. To wtedy bardzo, ale później też, także ja, zresztą ja nawet, nawet... Mmmm. Nawet, nawet tak czasami jak nie mam problemu to bez problemu lubię sobie pojechać i porozmawiać o tym w ogóle o tym, co się dzieje. (NI, ZRZ-Z).

W ramach współpracy pomiędzy opiekunami zastępczymi a koordynatorami rodzinnej pieczy zastępczej, opracowywany jest plan działania ukierunkowany na rozwiązywania problemów wynikających z codziennych sytuacji opiekuńczo-wychowawczych w środowisku zastępczym (np. problemy zdrowotne, emocjonalne w połączeniu z problemami edukacyjnymi podopiecznych). Koordynatorzy wspierają opiekunów także poprzez reprezentowanie ich interesów w kontaktach z innymi instytucjami (np. szkoła, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, podstawowa opieka zdrowotna, opieka specjalistyczna itd.).

No to z takimi rodzinami też mam kontakt, jeździmy w środowisko. No to są takie wizyty, wizyty są tak, takie obligatoryjne są co miesiąc, co miesiąc w rodzinie, ewentualnie jak się coś zadzieje, gdy rodzina poprosi o pomoc i np. z dzieckiem są jakieś trudności szkolne, albo są trudności z rodzicami biologicznymi, albo zdrowotnie jeszcze jak coś. [...] tutaj kierujemy do poradni psychologiczno-pedagogicznych. Jeździmy w środowisko szkolne. Czyli rozmawiamy z pedagogiem, wychowawcą. No i wspólnie opracowujemy daną pomoc. No i rozmowy przede wszystkim, są to tak wszelakie rozmowy. Zapraszamy tutaj też do nas do psychologa do gabinetu. I tak w zależności, no nie raz są np. same rodziny najpierw, później jest dziecko, później razem ustalamy, no mówię no, zależy na jaki temat jest problem. (IDI, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej).

Współpraca ze szkołą

Opiekunowie z racji nałożonych na nich obowiązków i realizowania funkcji wychowawczej i opiekuńczej współpracują także z instytucjami edukacyjnymi. Jakość współpracy w dużej mierze zależy od nastawienia kierownictwa szkoły. Gdy jest ono przychylne, dzieci z rodzin zastępczych mogą łatwiej integrować się z innymi uczniami, a także mogą liczyć na dużą pomoc personelu szkolnego.

Poza tym w tej chwili bardzo mi pomaga też współpraca z dyrektorem i z nauczycielami w szkole u W. [tutaj pada imię] i S.[tutaj pada imię].Naprawdę są to osoby, które, szczególnie Pani Dyrektor, która wreszcie jest, współpracuję z kimś kto wie o czym mówię, że to nie jest tak, że ja mam czarodziejską różdżkę i moje dzieci będą grzeczne bo je dotknę „, bo one są już u Pani 4 lata”. No i co z tego? Jest coś takiego jak pamięć komórkowa, są różne inne rzeczy, które wracają do dzieci w snach, są wywalacze, które wystarczy, że jedna osoba jest podobna do kogoś z przeszłości i wystarczy. I głowa mówi, i ja wiem, że powinienem siedzieć grzecznie, ale ręce i nogi robią zupełnie co innego. (NI, ZRZ-Z).

W przypadku kiedy zarządzający szkołą kierują się uprzedzeniami, stereotypami lub zwykłym brakiem zrozumienia wobec opiekunów zastępczych, taka postawa natychmiast przekłada się na złą współpracę rodziców zastępczych z pedagogami i pozostałą kadrami nauczycielską.

Kilka razy wypowiedziałam tym wychowawcom. I ta jedna wychowawczyni została panią dyrektor. Ja jej powiedziałam, że ta pani dyrektor powiedziała, że mnie zniszczy, a my jednak zostaliśmy. No i się zaczęła walka ze szkołą wtedy. Wam nie darujemy i zobaczycie, że koniec z wami będzie. (NI, RDD)

[...] no były takie i akceptacji nie było długo, długo. Nawet powiem, że w szkole podstawowej to nie było w ogóle tej akceptacji. Ja ciągle o coś tam musiałam się wywalczać dla nich. W gimnazjum już zupełnie inaczej podeszli nauczyciele, już tak było więcej takiej współpracy między, z pedagogiem. (NI, ZRZ-W).

Zdarzają się takie sytuacje, w ramach których dochodzi do stygmatyzacji uczniów umieszczonych w rodzinach zastępczych, co ma wpływ na ich funkcjonowanie w środowisku szkolnym. Brak akceptacji ze strony kierownictwa szkoły i kadry pedagogicznej pociąga za sobą dalsze konsekwencje. W relacjach badanych pojawiły się wzmianki o tym, że uczniowie i ich rodzice stosują działania wykluczające wobec dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej, osłabiając możliwość integracji wychowanków z rówieśnikami w szkole i poza nią.

[...] mi tych dzieciaków było żal, bo było tak, że pierwszy dzień na przykład w szkole jak przyszedł do mnie, komuś tam woda jakaś mineralna zginęła, no to na pewno co tam cokolwiek się działo, dzieciaki przychodziły do domu, mówiły „to nie ja, to na pewno nie ja”, rozmawialiśmy i takie też były ze strony nauczycieli takie... to nawet mnie to bolało, to już się nie dziwię dzieciakowi bo... jak to tam było, „ty taki tam nie taki”, z jakimś tam wywiskiem, „za państwowe pieniądze, chleb żresz, matka chla po kątach” czy jak, no, no były takie... Nawet miałam też taką sytuację, że jedna z dziewczynek chodziła do klasy tej tacy bogaci ludzie, co mają hurtownię i mama przysłała i wprost powiedziała, że ona sobie nie życzy, bo żeby O. [tutaj pada imię] się zadawała z jej córką bo ona swoje córki na księżniczki chowa, ona są tak delikatne, tak tego, no, a ta O. [tutaj pada imię] no była

akurat taka taka chwilami delikatna, chwilami wulgarna i już to nie pasowało. No, to nawet miałam taką wizytę w domu. Także no ciężko jest o taką tą akceptację. (NI, ZRZ-Z).

Współpraca ze służbą zdrowia

Współpraca zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka ze służbą zdrowia układa się bardzo różnie, choć można zauważyć pewne prawidłowości. W przypadku lekarza pierwszego kontaktu, zazwyczaj dostęp do usługi jest dość szybki, zaś lekarz doskonale zna opiekuna i rodzinę zastępczą, co zdecydowanie usprawnia uzyskiwanie szybkiej pomocy medycznej.

Z lekarzem pierwszego kontaktu no to wiadomo, sprawę załatwia się szybko, dobrze się znamy. (NI, RDD).

Odnośnie do pomocy specjalistycznej to o jakości współpracy decydują w zasadzie dwa ważne czynniki, efektywna sieć kontaktów oraz miejsce zamieszkania.

Efektywna sieć kontaktów

Sieć kontaktów, jakie rodzice zastępczy wypracowali po latach podejmowania się zadań opiekuna w ramach systemu pieczy zastępczej przekłada się na względną łatwość, z jaką udaje im się umówić wizytę u specjalisty. Doświadczeni opiekunowie znają poszczególnych lekarzy, co pozwala im łatwiej zadbać o podopiecznych i znacząco skrócić czas oczekiwania na przyjęcia. Mniej doświadczeni opiekunowie często radzą się podczas szkoleń bardziej doświadczonych kolegów lub też proszą o pomoc organizatorów pieczy zastępczej.

Pojechaliśmy do ortopedy, oczywiście też mamy znajomego ortopedę, i ja mówię Panie J. [tutaj pada imię], Nie podoba mi się jak A. [tutaj pada imię] chodzi. Zrobił jej USG. Mówi, macie to skierowanie na prześwietlenie idźcie na prześwietlenie i przyjdźcie z powrotem. To było w S. [tutaj pada nazwa miasta]. Pojechaliśmy szybko na prześwietlenie, okazało się, że ona ma wrodzone zwichnięcie stawu biodrowego. Więc do Matki Polki. Dzwonię na drugi dzień do Matki Polki. Mówię, że pogotowie rodzinne, że to, że tamto, no dobrze jakoś nas szybko przyjęli i okazało się, że A. [tutaj pada imię] musi mieć operację, ale jak skończy 2 latka. (ZRZ-PR).

W przypadku badanych opiekunów pieczy zastępczej dość wyraźnie wybrzmiewa problem dostępu do specjalistycznej opieki zdrowotnej. Opiekunowie skarżą się na długi czas oczekiwania, który w przypadku większej liczby podopiecznych staje się prawdziwym problemem i przeszkodą w normalnym funkcjonowaniu rodziny.

Wydaje mi się, że rodziny zastępcze takie długoterminowe, dostają starsze dzieci, ale w pogotowiu, gdzie my mamy takie maluszki, to powinniśmy mieć dostęp do specjalistów i służ-

by zdrowia. Jak pogotowie. Natychmiastowo. Bo jednak dzieci tam w kolejkach... Wiadomo, Wszystkie dzieci są chore, czy w Matce Polce czy gdziekolwiek, w różnych instytucjach Zdrowia Publicznego i powinniśmy mieć takie wejście od kuchni. Bo jednak jak mieliśmy kilkoro dzieci w domu, tam dwójka czy trójka, i z kimś tam musiała zostać, a my musieliśmy jechać z jednym dzieckiem i dobrze by było, żeby to wszystko było tak szybko załatwione., a my czekamy, ludzi pełno, i tak prosiliśmy czasem w gabinecie, że jesteśmy z pogotowia, że mamy jeszcze dzieci w domu, no to no wpuszczono nas pozna kolejką. (NI, ZRZ-PR).

Miejsce zamieszkania

Innym czynnikiem odgrywającym istotną rolę w dostępie do specjalistycznej opieki zdrowotnej (i nie tylko) jest miejsce zamieszkania. Rodziny zamieszkałe na terenach wiejskich lub w małych miastach mają zdecydowanie bardziej utrudniony dostęp do specjalistów niż mieszkające w dużym mieście, także z powodów logistycznych (znacznie większe odległości sprawiają, że dotarcie do specjalisty jest bardziej czasochłonne). Z reguły by uzyskać pomoc muszą odbywać podróż do większego miasta.

Teraz jest w takim stanie, że wymaga opieki. Tym bardziej jak się mieszka na wsi. Jak się mieszka w mieście to jeszcze jest jakiś dostęp do logopedy i tak dalej. (NI, ZRZ-Z).

Współpraca z sądami

Współpraca z sądem jest dla opiekunów pieczy zastępczej bardzo ważna. Najczęściej układa się ona dobrze, a opiekunowie mogą liczyć na zrozumienie, które wynika w dużej mierze z faktu, że sędziowie znają rodziny i są na bieżąco z ich funkcjonowaniem. Sporadycznie pojawia się wątek opieszałości sądów, wynikający raczej z przeciążenia dużą liczbą spraw niż ze złej woli.

I takie było jakieś tam szkolenie, zebranie w starostwie, była przerwa, to tam byli i sędziowie i stoimy na tej przerwie tam rozmawiam z tą panią właśnie, co odeszła na emeryturę o tych dzieciach, no bo tam było dzieci takie po prostu dzieci całkowicie na nie, takie, takie dzieci całkowicie na nie, to było „a co się k nie podoba, a co ci się to to”. W ogóle to taki był bezsens pracy, bo to była żadna praca, postawić jeść i nie mówię... I tak stała pani sędzina, która nie dawała nam ich, ale która była przewodniczącą sądu. I słyszała tą rozmowę naszą i pyta się od ilu lat, a ja mówię o rodzeństwie takim i takim i ona mówi tak: a gdzie te dzieci są? Ja mówię ja je dostałam w rodzinę zastępczą, ale ja nie chcę po prostu, bo ja sobie nie poradzę z nimi. a ona dopiero mówi tak do tej pani, tak już przy wszystkich kto tam stał, mówi: jak wy mogliście mówić tym ludziom dać te dzieci, te dzieci miały 4 razy rodzinę zastępczą zmieniane, 4 razy dwie placówki i domy dziecka, jakiś rodzinny dom dziecka. (NI, ZRZ-Z).*

Nic z tych rzeczy. O o psychologa poprosiłam swoją panią sędzinę, którą mamy w wydziale rodzinnym. W tym roku dostała nagrodę od rodzin zastępczych, na dniach rodzicielstwa

zastępczego, za to że [...] To jest osoba, na którą możemy liczyć, która nam wiele rzeczy, która nam pomoże, wiele rzeczy wytłumaczy, podpowie. Dzięki niej dostałam tego psychologa, po dwóch albo trzech tygodniach, nie pamiętam. (NI, ZRZ-PR).

Współpraca z kuratelą sądową

Współpraca na linii zawodowa rodzina zastępcza – kuratela sądowa, choć bardzo ważna, to potrzeba jej nawiązania zachodzi w wyjątkowych sytuacjach - np. wtedy gdy zostaną wypełnione znamiona szeroko pojętej demoralizacji dotyczącej wychowanka. Innymi słowy, dopiero wówczas, gdy wychowanek popełnia czyny karalne, zostaje ustanowiony dozór kuratorski, w ramach którego ustalane są wizyty kuratora w miejscu zamieszkania wychowanka.

No jest to związane jakby z tym, że kuratorzy jakby z racji przepisów tutaj są bardziej osobami wspierającymi zawodowe rodziny zastępcze, ewentualnie, jeżeli dziecko jest umieszczone w rodzinnym domu dziecka, czy w rodzinie zastępczej zawodowej i sprawia problemy wychowawcze bardziej pod kątem demoralizacji, popełniania czynów karalnych, no to wtedy ma zastosowany środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora sądowego tak. I wtedy taki kurator jest taką osobą wspierającą i prowadzącą takie czynności no resocjalizacyjne wobec konkretnego dziecka. Natomiast, co do stricte samych rodzin zastępczych, no to wiadomo nie mamy takiego umocowania, bo gdyby tak było to straciłoby status rodziny zastępczej. (IDI, kurator sądowy).

Dobra współpraca kuratora sądowego z opiekunem zastępczym rozgrywa się także na płaszczyźnie ustalania i zapoznawania się z historią - doświadczeniami wychowanka, sięgającymi jego funkcjonowania w rodzinie pierwotnej przed trafieniem do systemu pieczy zastępczej. W przypadku, gdy dziecko pochodzi z rodziny doświadczającej wielu problemów społecznych (np. alkoholizm, popełnianie przestępstw, przemoc członków rodziny itd.) kurator może ustalić okoliczności odnoszące się do środowiska, w jakim ono dorastało. W ten sposób opiekun może nie tylko zdobyć podstawowe informacje na temat podopiecznego, lecz także zrozumieć problemy wychowawcze, edukacyjne i emocjonalne z jakimi się boryka. Dzięki tym informacjom łatwiej jest dobrać właściwe środki, służące realizacji funkcji wychowawczej, opiekuńczej i reintegracyjnej. Właściwa współpraca z kuratorem sądowym jest ważnym elementem, zwłaszcza w kontekście sprawowania opieki nad dziećmi zagrożonymi wykluczeniem społecznym.

Ona tak zbyt dużo może przeszła, bo to miałam jeszcze dłuższy czas kontakt z panią kurator, to są dzieciaki z W. [tutaj pada nazwa miasta] i mi tak naświetliła tą ich sytuację i szczególnie jej, no to tak było, że ona w sumie zostawała na te kilka godzin dzieciaki no to te szły do szkoły, ale szły nie z tego względu żeby się uczyć, tylko że miały wykupione

obiady i coś tam zjadły, coś tam jej przyniosły, a ona tak zostawała na te kilka godzin sama w tym tym domu mówi pod tą pierzyną i tak mówi - meliny tam były jedna obok drugiej, tak pewnie mówi się zrobiła taka załężniona, bo tam gdzieś ktoś stuknęła, tam gdzieś ktoś krzyknęła, i mówi ona taka była od początku taka taka załężniona, wypłoszona. (NI, ZRZ-Z).

Współpraca z ośrodkami pomocy społecznej

W województwie łódzkim w trzech powiatach organizatorami pieczy zastępczej są miejskie ośrodki pomocy społecznej (MOPR) lub Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie (MOPR). Analizując współpracę rodzin z ośrodkami pomocy społecznej (OPS) pominięto tę płaszczyznę kooperacji z tego względu, że powiatowe centra pomocy rodzinie (PCPR) dominują liczebnie jako organizatorzy pieczy.

W odróżnieniu od ścisłej współpracy opiekunów z organizatorami rodzinnej pieczy zastępczej czy koordynatorami, współpraca z ośrodkami pomocy społecznej, podobnie jak w przypadku kurateli sądowej, inicjowana jest dopiero wtedy, gdy zajdzie taka potrzeba (np. zgłaszanie sprawy do ośrodków adopcyjnych, kwestię wychowawcze itd.).

R: *Ja współpracuję przede wszystkim z rodzinami zawodowymi. Jest to kontakt, który polega na tym, że odwiedzamy rodzinę, rozmawiam z nimi o ich problemach. Reprezentuję też czasami dziecko poprzez pisanie różnego rodzaju wniosków, dokumentów do innych instytucji. Zgłaszam do ośrodków adopcyjnych dzieci. I tyle.*

M: *a jakie sprawy rozwiązujecie? Interesują mnie wszelkie doświadczenia dotyczące współpracy.*

R: *sprawy przede wszystkim wychowawcze, jeżeli pojawiają się jakieś problemy to staram się dzielić z własnej jakiejś wiedzy zawodowej... Jakieś informacje, ewentualnie kontaktuję rodziny zastępcze ze specjalistami tutaj z PCPRu, czyli z psychologiem, pedagogiem lub też szukam jakiś rozwiązań na zewnątrz. Podaję kontakt do innych specjalistów, psychiatrów, lekarzy specjalistów, innych psychologów czy jakąś inną pomoc na przykład prawną. (IDI, pracownik ośrodka pomocy społecznej).*

Współpraca pomiędzy opiekunami a ośrodkami pomocy społecznej powinna być inicjowana *ad hoc*, czyli w momencie gdy nadchodzi taka potrzeba. Rozmówcy z otoczenia instytucjonalnego wyrażają przekonanie, że ewentualna nadmierna regulacja tej formy współpracy, może mieć negatywny wpływ na jej przebieg i zakres.

Myślę że to, myślę że to to zależy od, indywidualnie od danej rodziny. Czy ta rodzina potrzebuje tego kontaktu. Myślę że nie ma co aż tak bardzo narzucać tego kontaktu przez pracownika socjalnego, bo myślę że tam są zainteresowani taką rodziną i pracownicy PCPRu i pracownicy może i sądu może no nie wiem, jakichś innych instytucji, żeby nie

przesadzić i nie przedobrzyć że tak powiem i nie no jakoś tak tej rodziny nie przestraszyć tymi wszystkimi kontrolami, nadzorem i chęciami wsparcia. (IDI, pracownik ośrodka pomocy społecznej).

Także w narracjach opiekunów zastępczych ośrodek pomocy społecznej pojawia się sporadycznie, jedynie wtedy, gdy zachodzi taka potrzeba. Czasami pracownicy MOPS zajmują się rodziną biologiczną podopiecznego, reprezentując jej interesy w relacjach także z rodziną zastępczą.

M: *a z ośrodkami pomocy społecznej jakoś pan współpracuje, jakoś kontaktuje się?*

R: *Z MOPS, ale to tylko w danych sytuacjach jeżeli chodzi o rodzinę biologiczną dziecka, bo MOPS zajmuje się rodziną biologiczną.*

M: *I jak wtedy to wygląda ta współpraca?*

R: *Różnie, czasami, przeważnie bronią spraw swoich klientów. (NI, RDD).*

Współpraca z Policją

Badani opiekunowie raczej rzadko wypowiadali się na temat współpracy z Policją, z którą mają stosunkowo sporadyczne kontakty. Współpraca z Policją najczęściej pojawia się w przypadku popełnienia przez wychowanków czynów karalnych lub/i w przypadku umieszczenia wychowanka w rodzinie zastępczej w trybie interwencji, w wyniku której dziecko jest odbierane rodzicom biologicznym i przenoszone do zawodowej rodziny zastępczej lub w sprawach związanych z ustaleniem np. numeru PESEL.

R2: *To znaczy takich, że Ci gdzie nie pójdziesz to ci pomogą. W ogóle, jeśli mogę pochwalić Policję, jeśli chodzi o moment pogotowania. Cokolwiek, jak np. przywozili dziecko, potrzebne były tam PESELE, takie rzeczy, wszystko dzwoniło się na Policję, oni to... Najlepsze nasze doświadczenie to było z Policją.*

R1: *Z sądem też.*

R2: *Z sądem też, ale ja na przykład sobie chwale Policję, bo ten Pan – nie wiem już teraz, jak się nazywa już teraz, ale co dziecko było, to tego samego dnia, bo to najczęściej tego samego dnia do lekarza, bo coś tam, bo coś tam i trzeba było PESEL, to gdzie? Sobota, niedziela, no gdzie? No to Policja. Oni mają tam dane i zaraz przestali, czy tam coś. To sobie chwalimy. (NI, ZRZ-S).*

Współpraca opiekunów zastępczych z otoczeniem pozainstytucjonalnym

Pomimo faktu, że współpraca opiekunów pieczy zastępczej z partnerami pozainstytucjonalnymi może wydawać się mniej istotna, to w rzeczywistości stanowi ona bardzo ważny element funkcjonowania rodzin i ma zdecydowany wpływ na komfort pracy zarówno opiekunów, jak i podopiecznych. Relacje rodzin z otoczeniem pozainstytucjonalnym są bardziej spontaniczne i mniej regulowane.

Współpraca z rodzicami biologicznymi

Ten aspekt współpracy pozainstytucjonalnej zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka jest bardzo ważny nie tylko dla opiekunów zastępczych, lecz także dla ich podopiecznych. Bardzo często w wypowiedziach opiekunów pojawia się wątek negatywnego wpływu rodziców biologicznych na ich dzieci pozostające w systemie pieczy zastępczej. W opinii rodziców zastępczych wpływ ten jest dość często pejoratywny, zaś podopieczni doświadczają emocji negatywnych, które także przekładają się na ich relacje z opiekunami.

No i było tak, że..., a ten chłopiec, dzwonią z domu dziecka tam z F. [tutaj pada nazwa] i proszę panią mamy taki problem, ten chłopiec tak się drapi, a ja mówię jak wam dawałam tego chłopca, to ja mówiłam musi się spotykać z mamą. No tak, bo mama wyszła z więzienia i teraz się zaczął spotykać z mamą. I mówię, że będzie u niego albo drapanie albo agresja albo lęki. Z tych trzech rzeczy będzie coś się działo. No i też pracowali, te dziecko wróciło do mamy. (NI, RDD).

Ten rodzic, bo rodzic chce to jest tak samo tak dziecko zawieźć co tydzień na przykład na spotkanie, bo rodzic chce. Ale czy się ktoś zastanowi jak potem to dziecko przez 2-3 dni funkcjonuje po tej wizycie? Ono jest takie rozbite, ono jest takie rozbite, trudno się pozbierać i tak, tak w koło naokoło. I to samo z takim tym, jest 3-4 miesiące na przykład u mnie, odchodzi, a za 3-4 miesiące znów wraca. To to moim zdaniem to jest bardziej tak wokół rodzica teraz to wszystko się toczy. (NI, ZRZ-Z).

Wątek częstego negatywnego wpływu nieograniczonych kontaktów pomiędzy rodzicami biologicznymi a ich dziećmi umieszczonymi w pieczy zastępczej pojawia się także w wypowiedziach pracowników PCPR i organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej.

Współpracujemy (...) z gminnymi ośrodkami pomocy społecznej i też są dziewczyny jako asystenci rodziny, i jak się poprosi ich o pomoc, żeby coś tam w sprawie tych rodziców biologicznych zadziałali, czy odnośnie o kontaktach, bo to też najczęściej są kontakty, że rodzice jakby nagminnie wciskają się tak jakby w życie tych rodzin zastępczych. Tam dochodzi do różnych kłótni, no niestety, no i na tym też cierpią dzieciaki. I wtedy musimy to interweniować i tak jakoś to uzgodnić, określić jakieś zasady, żeby ci rodzice wiedzieli co mogą, czego nie mogą. Na tej zasadzie. (IDI, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej).

Jak mamy jakieś trudności z rodzinami biologicznymi, czyli dochodzi do jakiś nieprzyjemnych sytuacji, to muszą powiedzieć, że to chyba najbardziej dotyka rodziców. (IDI, koordynator PCPR).

Należy jednak podkreślić, że nie wszystkie kontakty wychowanków i ich opiekunów zastępczych z rodzicami biologicznymi mają wydźwięk pejoratywny. Często dochodzi do współpracy pomiędzy rodziną zastępczą a biologiczną,

która ma szansę odbudować relację z dzieckiem. Niektórzy rodzice biologiczni nabywają na nowo kompetencji opieki nad dzieckiem i budowania więzi emocjonalnej z nim, niejako „pod opieką” rodziców zastępczych.

[...] natomiast K. [tutaj pada imię] sprawiała problemy. Ale też miałam, tutaj muszę powiedzieć, że miałam bardzo dobrze mi się układała współpraca z ojcem biologicznym. Bo naprawdę raz była taka niefajna sytuacja, ale po rozmowie później, przez ty.. Przez tyle lat, no, bo... To trwało osiem lat, tak. Naprawdę tutaj zawsze mogłam na niego liczyć, bo on pewnie, no tak, ja tak go oceniam, bo pewnie nie do końca tak, no, bo gdyby był taki naprawdę ojciec z prawdziwego zdarzenia to by wychowywał dzieci, tak. No, ale, no, ale gdzieś tam też, też myślę, że gdyby miał inną partnerkę, bo jak ona była z nim, to był alkohol i w ogóle. Ale później ona go zostawiła i wyjechała do B. [tutaj pada nazwa kraju], to już nie będę, bo to jest taka już długo, też długa historia z nią. (NI, ZWZ-Z).

Znaczy się, ja później rozmawiałam z babcią, to babcia wydaje mi się że dość mądrą kobietą. (NI, ZRZ-PR).

Współpraca z NGO i wolontariuszami

Także współpraca zawodowych rodzin zastępczych z organizacjami pozarządowymi oraz wolontariuszami jest istotna, choć nie jest powszechna. Z wypowiedzi opiekunów zastępczych wynika, że gdy taka relacja zostaje nawiązana, to z reguły ma ona charakter nieformalny. Cechą tej relacji jest przede wszystkim brak formalizacji, co przekłada się na efektywność, doręczność i spontaniczność.

Natomiast spotykam się też z rodzinami zastępczymi jako wolontariusz, gdzie w fundacji, gdzie prowadzimy tak zwane działania profilaktyczne właśnie wspierające rodziny w im takim statusowych zadaniach wychowawczo-opiekuńczych, gdzie pojawiają się problemy, które dzieci właśnie wyniosły z rodzin biologicznych. I pod tym kątem my tutaj czy uczestniczymy w różnego rodzaju wyjazdach, czy wspieramy te dzieci. Przeprowadzamy różnego rodzaju akcje edukacyjne wychowawcze, czy to współorganizujemy choinki, czy, czy, czy spotkania wielkanocne, tutaj bardziej pokazując dzieciom, że można żyć inaczej, można żyć zupełnie inaczej niż żyją ich rodzice. Więc tutaj, tutaj to nie można mieć... Ja mam bardzo pozytywne, z resztą tak na prawdę ten mój wolontariat jest skupiony na tym, że ja też wybrałam sobie trochę taka działkę tak, ponieważ tyle ile my dzieci umieszczamy, wrywamy z rodzin biologicznych, gdzie rodzice są w trakcie postępowania sądowego o pozbawienie władzy rodzicielskiej i jak te maluchy tak naprawdę są porzucone same sobie, to my tutaj jakby te rodziny wspieramy i dzięki temu my chcemy, żeby tych rodzin było jak najwięcej. (IDI, kurator sądowy, wolontariusz).

R: *Też nie. Jeśli bardziej o jakąś fundację by mogło chodzić to miałem kontakt z fundacją z P. [tutaj pada nazwa miasta], bo jak pełnię funkcję rok czasu dokładnie, bo 1 grudnia*

zeszłego roku tutaj podjęliśmy działania, z zaprzyjaźnioną taką fundacją z P. [tutaj pada nazwa miasta] nawiązałem kontakt i na święta właśnie dali nam, znaczy przysłali nam paczki z ubraniami.

M: Tak, no i oni?

R: Przysłali nam właśnie paczkę, paczki. To były ubrania, plecaki też jakieś, więc to była jedyna taka współpraca z taką fundacją. (NI, RDD).

Podobnie, jak w przypadku współpracy z organizacjami pozarządowymi, tak i przy wolontariacie, taka nieformalna pomoc jest mile widziana, gdyż wolontariusze zauważalnie odciążają opiekunów w ich codziennej pracy z wychowanymi, jak również uatrakcyjniają codzienne ich funkcjonowanie w pieczy zastępczej. W czasie wolnym opiekunowie mogą poświęcić czas na swoje sprawy lub też chwilę odpocząć i się zrelaksować.

R1: Wie pani co, ja powiem pani, ja miałam taki okres w życiu że przychodziły do mnie wolontariuszki studentki i one odrabiały lekcje z tymi moimi dziećmi. Dla mnie to był miód na moje serce, bo ja jak one przyszły na godzinę, czy dwie to ja mogłam iść włączyć telewizor i posłuchać wiadomości.

M: Zresetować się.

R1: Bo przy ósemce dzieci, czy przy jakiejś tam w większej liczbie dzieci, jak człowiek jeszcze ma na głowie, że musi z nimi odrobić lekcje, a musiałam bo nie wszystkie były orłami tak? To dla mnie jak takie studentki 2 przyszły, jedna zrobiła z jednym lekcję, druga z drugim było super. Bardzo tego potrzebujemy. (NI, RDD).

4.7. CZYNNIKI UŁATWIAJĄCE I UTRUDNIAJĄCE REALIZOWANIE ZADAŃ WYNIKAJĄCYCH Z FUNKCJI RODZICA ZASTĘPCZEGO WRAZ Z OCZEKIWANIAM I OPIEKUNÓW ZASTĘPCZYCH DOTYCZĄCYMI ZASPOKOJENIA POTRZEB SŁUŻĄCYCH REALIZACJI ICH ZADAŃ I FUNKCJI

Analiza wypowiedzi opiekunów pozwoliła na wyodrębnienie kilku istotnych czynników, które przesądzają o komfortowym realizowaniu zadań i funkcji rodzica zastępczego. Prezentowane omówienie nie jest kompletne, gdyż każdy z opiekunów może podejmować specyficzne wątki dopasowane do konkretnej sytuacji, natomiast dyskutowane przez nas czynniki były przez naszych rozmówców wymieniane najczęściej i to im przypisywano największą wagę.

Rola osobistych relacji z partnerami instytucjonalnymi

W grupie czynników, które zdecydowanie wpływają na wypełnianie zadań przez opiekunów pieczy zastępczej, znajdują się osobiste relacje z partnerami instytucjonalnymi. Przedstawiciele instytucji wspierających lub/i współpracujących, choć w działaniu zobowiązani są przestrzegać procedur przewidzianych przepisami prawa, to jednak znajomość rodziny i jej problemów wpływa pozytywnie m.in. na szybkość i adekwatność podejmowanych decyzji.

Przede wszystkim bardzo dobra współpraca z PCPR-u i w naszym przypadku to się udaje, ale ze względu na szczerłość z obydwu stron. Ja np. jestem osobą, która nigdy nie ukrywa jakichkolwiek problemów, które pojawiają się z dziećmi. I z dziećmi, bądź to z urzędami czy tam z instytucjami, z którymi mamy do czynienia. Ja jestem osobą, która mówi od razu, bo są osoby, które np., u których zawsze jest dobrze. Nie, bo to nie jest tak i nie wierzę, że u kogoś jest dobrze. (NI, ZRZ-Z).

W opinii opiekunów zastępczych, współpraca z partnerami instytucjonalnymi, w przypadku braku osobistych relacji, nie jest tak efektywna, jak w momencie istniejących relacji osobistych, gdyż problemy rodziny nie są znane pracownikom instytucji wspierających.

[...] natomiast koordynatorów to i miałam z pięciu albo z sześciu jakbym zliczyła. To byli ludzie, którzy się ciągle zmieniali i ciągle każdemu od nowa opowiadałam historię swojego życia. (NI, RDD).

Sieć prywatnych kontaktów przyjacielskich i rodzinnych

Oprócz wspomnianych dobrych, osobistych kontaktów instytucjonalnych, w codziennym funkcjonowaniu zawodowych rodzin zastępczych ważną rolę pełnią także kontakty przyjacielskie, rodzinne i sąsiedzkie. Siłą tych relacji jest to, że są one nieformalne i spontaniczne, w związku z tym opiekunowie mogą liczyć na bieżącą i doraźną pomoc (np. zajęcie się dziećmi, uatrakcyjnienie im spędzania czasu wolnego, itd.).

Że sąsiedzi... Ja o wsparcie i sąsiadów moich, i rodziny, to jakby coś się zadziało to mogę zostawić dziecko. Mam rodzinę najbliższą, na którą mogę liczyć. To też jest ważne. Różnie to bywa. Mam fajnie. Mogę liczyć na bardzo dużo osób. Znajomych i przyjaciół i rodzinę. Kiedy potrzebuję. Też staram nie obarczać. Nie dam dziecka na weekend. Czasami gdzieś jadę w sobotę, jechać to na parę godzin. (NI, ZRZ-Z).

Czynnikiem, który zdecydowanie utrudnia realizację zadań przez zawodowe rodziny zastępcze jest nie tyle brak nieformalnej współpracy z otoczeniem społecznym (sąsiedzi, rodzina), co wręcz stygmatyzacja rodzin zastępczych prowadząca do wykluczenia ich z życia towarzyskiego. Piętnowane

rodziny funkcjonują niejako na uboczu życia towarzyskiego społeczności sąsiedzkiej.

R: Jeszcze... jeszcze dookoła no... jeszcze trzeba, o nawet tak o, z tej strony znów mam sąsiadkę to tak... ale tak odżyłam to miałam takie dziewczynki w wieku jej córki, ta jej córka, nie ma rzeczywiście się tu z kim bawić, bo tu nie ma tak dzieciaków... no żeby chociaż kiedykolwiek... to tam, moje dzieciaki jak byliśmy, tu mam drugą działkę tak obok boisko tam mam... i to te moje dzieciaki jak wyszły i te... podchodziły te dziewczynki, to druga by, tamta tak: mamusiu pójdę do nich się pobawię ... nie, nie możesz. Przez całe dwa lata, żeby chociaż raz pozwoliła tej dziewczynce przyjść się pobawić... nie, nie...I to tak, nie trzeba ludzi prostych, zwykłych bo... nie mówię bo, to jest akurat osoba wykształcona, i nie mówię, ta co powiedziała, że na księżniczki chowa. (NI, ZRZ-S).

Rola zaufania we współpracy z otoczeniem instytucjonalnym

Zaufanie związane jest nie tylko z osobistą relacją, lecz także nastawieniem pracowników instytucji pomocowych i koordynujących do rodzin zastępczych. Zaufanie nie wyklucza kontroli, lecz powstaje najczęściej na bazie długoletniej relacji i opiera się na indywidualnym nastawieniu pracowników wsparcia instytucjonalnego. W sytuacji, gdy obie strony sobie ufają, podejmowane działanie jest bardziej efektywne i jest inicjowane szybciej niż w przypadku jego braku. Jak przekonuje Francis Fukuyama (1997) obniża także mierzalne i niemierzalne koszty transakcji.

M: Tak, czy na przykład jest coś, żeby pan chciał, żeby było w tej współpracy, a nie ma ewentualnie?

R: Więcej swobody i zaufania działania, bo skora ja tak mówię, skoro potrafię pojechać, porozmawiać czy to z kierowniczką, czy z koordynatorką, czy nawet z psychologami. Pracowałem też wcześniej w PCPR, więc ci ludzie nie są dla mnie obcy mi. Jakies też zaufanie do nich mam, no ale to powinno działać troszkę w dwie strony. (NI, RDD).

Pomoc domowa

Możliwość zatrudnienia osób do pomocy przy sprawowaniu opieki (Art. 671a ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2018 r. poz. 998 z późn. zmianami) na rzecz rodzin zastępczych leży po stronie czynników ułatwiających realizację zadań związanych z pełnieniem roli opiekuna zastępczego. W toku rozlicznych obowiązków związanych ze sprawowaniem bieżącej opieki nad podopiecznymi, reprezentacją ich interesów na zewnątrz oraz współpracą z otoczeniem instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym odciążenie od codziennych prac wydają się nie do przecenienia.

Rano, kiedy mamy dzieci, to jest zatrudniona u nas ta dziewczyna, bo sama bym sobie nie poradziła. Do logopedy, do ortodenty trzeba zawieźć. (ZRZ-Z).

No właśnie pomoc domowa, która nam przysługuje. Wiadomo, że pomoc przysługuje powyżej 4 osób i to już jest na prawdę bardzo duża pomoc. Właśnie, czy podczas choroby, czy dziecko kończy wcześniej, tak jak u nas ta najstarsza dziewczyna, czasami chce wrócić wcześniej do domu, to zawsze ta pani, która nam pomaga jest w domu. My mamy do niej pełne zaufanie i wiemy, że w razie, gdyby się coś stało, ona jest. Czy na przykład właśnie dziecko wcześniej wróci ze szkoły, czy ja muszę pilnie gdzieś wyjechać, a ktoś choruje, to też już jest naprawdę duża pomoc. (NI, RDD).

Brak wsparcia instytucjonalnego

Do czynników utrudniających rodzinom zastępczym realizację powierzonych im funkcji, należy m.in. brak należytego wsparcia ze strony instytucji, z którymi rodzina współpracuje.

Przypadków, takich jak opisane niżej, jest zdecydowanie za mało, by stwierdzić, że jest to reguła, natomiast należy pamiętać, że każdą instytucję reprezentuje człowiek, który poprzez swoje osobiste nastawienie i zaangażowanie utrudnia lub ułatwia opiekunom pieczy zastępczej wypełnianie zadań.

Że ja zaczynam diagnozować, po czym zabierają mi dziecko albo zaczynam diagnozować, a PCPR zabiera dziecko po prostu, albo mi zabiera dokumenty, gdzie ja mam, mówię w PCPR, że jadę bo mam dziecko, gdzie jest zapisane do, bo było wcześniakiem, do Ł. [tutaj pada nazwa miejscowości] do [nazwa centrum zdrowia]. To się, to się jeździ do roku czasu na takie różne badania słuchu, wzroku, czegoś tam, po czym na przykład pracownik socjalny do mnie dzwonił z PCPR'u i mówi: pani M. [tutaj pada imię], potrzebna jest dokumentacja tego i tego dziecka tak, czy mogłaby nam pani przywieźć, więc ja wiozę tą dokumentację w dobrej wierze, a pracownik PCPR zabiera mi tą dokumentację, a ja mówię: Proszę pana, ja mam jutro wizytę w [nazwa centrum zdrowia], mnie bez karty wypisu nie przyjmie, mnie tam lekarz. Ale ona mi nie odda i jeszcze chce mi zabierać książeczkę, ja mówię książeczki to ja pani nie oddam, ja byłam prawnym opiekunem tego dziecka, pojechałam do tego, do Ł. [tutaj pada nazwa miejscowości] z tym dzieckiem, na to badanie. Oczywiście pani doktor mówi: jak ja mogę panią przyjąć, ja mówię opisałam jak to wszystko to miało miejsce, ona mówi dobrze wkleję, że ona ma dobry słuch, że już nie trzeba badać, ale jeszcze tutaj notkę wstawię. No ale tak się nie robi. Albo na przykład zabrała mi kartę szczepień, pracownica PCPR'u, oryginalną. Ja na przykład nie mogłam dziecka zaszczepić, bo nikt nie wiedział, gdzie jest karta. (NI, ZRZ-PR).

Wolontariat

Wolontariat stanowi ten rodzaj wsparcia, który bardzo ułatwiłby opiekunom zastępczym borykanie się z codziennymi problemami. Wolontariuszami zazwyczaj zostają osoby, które oprócz czasu wolnego mają także silną motywację do niesienia pomocy, która w tym obszarze jest wręcz niezbędna.

Może jakiś wolontariat. Albo jakieś praktyki byśmy bardzo chętnie przyjęli. Bo wtedy... I my byśmy przekazali wiedzę tutaj zyskali oni by tutaj zyskali. Przecież, czy jakieś uczelnię, czy pielęgniarki, czy cokolwiek. Uczą się, to kontakt z dziećmi jest. Poznaje się dzieci od noworodka tutaj. (NI, ZRZ-PR).

4.8. OCENA UWARUNKOWAŃ PRAWNO-ORGANIZACYJNYCH

Współpraca międzyinstytucjonalna i kompleksowość wsparcia dla zawodowych rodzin zastępczych

Zarówno opiekunowie zastępczy, jak i specjaliści, oceniając uwarunkowania organizacyjne podkreślają konieczność nie tylko sprawnej współpracy na linii zawodowe rodziny zastępcze – instytucje, lecz także rolę współpracy pomiędzy instytucjami, które stanowią środowisko wsparcia dla rodzin. Współpraca międzyinstytucjonalna stwarza możliwość dostarczenia koherentnej i kompleksowej pomocy podmiotom pieczy zastępczej. Przykładem może być tutaj wspomniana niżej współpraca pomiędzy PCPR i szkołą, w ramach której dochodzi do wymiany informacji mającej na celu np. wszechstronną pomoc uczniowi.

Bardzo często jest tak, że dziecko przychodzi, u nas jest 3 lata, w szkole, i nawet nie wiem, dopóki się nic nie dzieje, że dziecko jest w rodzinie zastępczej. Nie mamy takiej informacji. I chyba dopiero od jakiś 3 lat PCPR zaprasza nas na takie spotkania raz w semestrze, i wtedy dostaję zaproszenie, ja czytam, wychowawca, i jest taka informacja, że PCPR zaprasza nas na spotkanie w sprawie oceny sytuacji wychowawczej dziecka, które znajduje się pod opieką. I mi się wtedy światelko zapala, aha, to to dziecko jest. Więc z innego źródła nie mamy takiej informacji. (IDI, pedagog szkolny).

Kompleksowość pomocy i współpraca międzyinstytucjonalna polega na realizacji działań wspierających rodzinę zastępczą z zakresu prawa, pomocy psychologicznej czy też dostarczania informacji na temat instytucji pomocowych działających na najbliższym terenie. Taka pomoc ma charakter koordynujący różne działania związane z funkcjonowaniem zawodowych rodzin zastępczych.

Na pewno świadczenia. Następnie też elementem zespołu świadczeń są alimenty, czyli wnioskowanie do sądu o alimenty dla dzieci, które są ponad rok w pieczy zastępczej. Również pomoc, realizowanie pomocy prawnej dla rodzin, głównie to dotyczy sytuacji dzieci. No i pomoc też psychologiczna, pedagoga, no i taka też koordynująca, czyli takie wsparcie dla rodzin. Czasami udzielenie informacji też jest dużym wsparciem, bo może ktoś się nie orientuje tutaj na lokalnym rynku tak. Gdzie można pójść na przykład. No to my wtedy pomagamy. (IDI, ośrodek pomocy społecznej).

Przepisy prawne w zakresie kierowania dzieci do zawodowych rodzin zastępczych

W trakcie spotkania panelu ekspertów podjęty został problem większej regulacji prawnej w zakresie umieszczania dzieci w zawodowych rodzinach zastępczych. Obecne ramy prawne w zasadzie regulują ten proces dość precyzyjnie, lecz zdaniem organizatorów pieczy zastępczej oraz koordynatorów panuje pewna dowolność w sferze interpretacyjnej.

Uważam, że niekiedy rodziny otrzymują zbyt wiele małych dzieci, z którymi nie dają sobie rady, i nikt nie ma nad tym kontroli. Uważam, że przepisy powinny tutaj bardziej regulować tę kwestię, także w zakresie ewaluacji rodzin zastępczych pod kątem radzenia sobie z dziećmi już przyznanymi, gdyż ich ilość i wiek mają znaczenie dla realizacji nałożonych na nie zadań. (wypowiedź koordynatora pieczy zastępczej podczas panelu ekspertów).

Szkolenia

Pomimo faktu, że organizowane są zarówno szkolenia dla kandydatów na opiekunów zastępczych, jak i szkolenia okresowe dla rodziców zastępczych, to poziom ich trudności jest silnie zróżnicowany, w związku z czym uczestnicy znacznie różnią się poziomem uzyskiwanej wiedzy. Organizatorzy pieczy zastępczej, a także przedstawiciele zawodowych rodzin zastępczych wskazali także na to, że w ich przekonaniu system doboru osób szkolących nie jest doskonały, gdyż prowadzący prezentują różny poziom posiadanego doświadczenia i kompetencji, co przekłada się na jakość prowadzonych szkoleń. Ponadto wśród opiekunów pieczy zastępczej pojawiają się także argumenty, że treści realizowane podczas szkolenia nie zawsze są tak samo przydatne, gdyż niekiedy wątek praktyczny nie jest rozwinięty w sposób dostateczny. Tego zaś oczekują opiekunowie.

Superwizje

Jednym z wniosków dotyczących uwarunkowań organizacyjnych, jaki został sformułowany przez przedstawicieli zawodowych rodzin zastępczych podczas spotkania panelu ekspertów, był brak profesjonalnej superwizji, która pozwoliła-

by opiekunom radzić sobie z doświadczanymi przez nimi emocjami oraz ułatwić podejmowanie decyzji w ramach pełnienia funkcji opiekuna zastępczego.

Oceniając obecny stan zdecydowanie brakuje mi superwizji, która dałaby mi możliwość zapytania o różne sprawy i uzyskania takiej pogłębionej analizy moich relacji z podopiecznymi. Uważam, że takie spotkanie w gronie maksymalnie 2-3 innych opiekunów i doświadczonego superwizora, który wie o czym mówi, bardzo by mi pomogło w mojej pracy. (NI, RDD).

Opieka specjalistyczna

Zarówno opiekunowie w ramach pieczy zastępczej, jak i środowiska eksperckie dość negatywnie oceniają dostęp rodzin zastępczych do specjalistycznej opieki medycznej. W przekonaniu obu grup bieżące rozwiązania prawne i organizacyjne nie zapewniają takiej opieki w dostatecznym stopniu, co przekłada się na wypełnianie zadań opiekuńczych wobec podopiecznych przez rodziców zastępczych.

Więc opieka psychologa, opieka psychiatry, opieka terapeuty, który mógłby jakoś tak na stałe współpracować w ramach NFZ, na stałe z taką rodziną, gdzie będzie miało pierwszeństwo do jakiś terminów konsultacji, gdzie będzie szybszy czas oczekiwania na diagnostykę, gdzie będzie może szybsza możliwość umieszczenia dziecka na hospitalizacji czy w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, czy dostępności do placówek, do leczenia, do poradnictwa prawnego. (IDI, kurator sądowy).

Oprócz negatywnej opinii na temat dostępu do specjalistycznej opieki zdrowotnej, opiekunowie źle oceniają także jej jakość. Z wypowiedzi rozmówców można wywnioskować, że niejednokrotnie stawiane są błędne diagnozy albo leczenie prowadzone jest w nieprawidłowy sposób. Wiąże się to z koniecznością poszukiwania pomocy u kolejnych specjalistów, co wymaga od opiekunów dużego zaangażowania.

Też teraz nam się udało fajnie dostać Ł. [pada nazwa miejsca] dostać. No bo, byliśmy miesiąc w szpitalu w S. [pada nazwa miejsca], oczywiście go nie wyleczyli. Ja po trzech tygodniach to już zaczęłam w tym szpitalu tak płakać. Ja mówię, dziecko jest w szpitalu, no niby już jest dobrze, no wyjść przed, ale następnego dnia znowu gorączka. Zapalenie płuc. I w końcu zaczęłam płakać, Ja mówię, czy wy nie możecie temu dziecku zrobić jeszcze jakiś dodatkowych badań. Dlaczego on bez przerwy choruje na to zapalenie płuc. No to dopiero za to dziecko się wzięli... Dopiero zaczęli badania robić. No i się okazało, że miał krztusiec, chlamydie i jeszcze trzy inne choroby, które mam w papierach. Wypuszczono nas, niby zdrowy, po tygodniu K. [pada imię] znowu dostał zapalenie płuc. (ZRZ-PR).

4.9. OCENA UWARUNKOWAŃ EKONOMICZNYCH I MATERIALNYCH PRZEZ OPIEKUNÓW

Wydatki bieżące

Opiekunowie z reguły dość krytycznie oceniają poziom finansowania zawodowych rodzin zastępczych. Przedmiotami krytyki są zarówno niedostateczne środki przeznaczane na finansowanie pieczy zastępczej, jak również silnie zbiurokratyzowany sposób rozliczania wydatków poniesionych przez rodziców zastępczych na rzecz podopiecznych.

Znaczy ja jestem osobą taka, która żyje skromnie. Też uczę dzieci, że nie warto wydawać na jakieś tam, no wiadomo, wygórowane rzeczy czy cokolwiek. Staramy się też właśnie czy oszczędzać, i światło gasimy, znaczy uczymy się gasić w tej chwili, więc uważam, wiadomo, zawsze mogłoby by być więcej pieniędzy, nikt nie będzie narzekał na nadmiar, ale mnie jest odpowiednio. Mnie jest odpowiednio. Chociaż wiadomo, tak jakby zliczyć życie codzienne, nawet dojazdy, zachcianki, i jeszcze jak chodzi o odkładanie pieniędzy dla dzieci, no to tu może brakować, tu jednak mogłoby być troszkę więcej. (NI, RDD)

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na „budżetowy” system finansowania rodzin w pieczy zastępczej, który wymaga szczegółowego planowania wydatków. Jest to szczególnie problematyczne w sytuacjach wymagających nagłych wydatków, np. zakupu odzieży dla dziecka umieszczonego w rodzinie w trybie nieplanowanym / interwencyjnym, nagłej choroby wychowanka czy sytuacjach wymagających pilnej wizyty u specjalisty. Niezaplanowane wydatki nie zawsze są rekompensowane – jeśli tak się dzieje, proces uzyskania zwrotu finansowego jest obwarowany skomplikowanymi procedurami uzasadniającymi i uwierzytelniającymi poczyniony zakup. Rytm „budżetowy” przyznawania środków finansowych sprzyja opóźnieniom w przyznawaniu środków. Co więcej, jak sugerują badani rodzice zastępczy, środki wykraczające poza ramy „standardowych” wydatków rodzin zastępczych bywają przyznawane niechętnie, w kwotach nieadekwatnych do zapotrzebowania lub w ogóle.

[...] ja to mam tylko taki żal trochę do swojego PCPR-u, bo jednak jestem tą rodziną 16 lat, przeszło przez mój dom prawie 100 dzieci i jak 5 lat temu napisałam o remont pokoju dzieci, to oni dali 500 zł, w czym wyliczyli mi jeszcze ile ma kosztować farba, a ile wykładzina. Więc ja mówię: słuchajcie państwo, ja wszystko rozumiem, tyle tylko, że to nie jest tak, że te dzieciaki przychodzą i zamyka się je w tym, w tym ich pokoju jednym pokojem. I tam mają siedzieć, bo to nie na tym wszystko polega. Dzieci mają dom praktycznie do całej dyspozycji i wchodzą i do salonu, i do kuchni, i do łazienki, korzystają, i to ma być rodzina. To nie ma być tak, że jakieś dzielenie. Napisałam w tym roku ponownie o remont

[...]. Chciałam zaadaptować całą dół tutaj dla dzieciaków, oczywiście łącznie ze mną, bo to miała być duża kuchnia. Dopiero na drugi rok będzie to dalej remont tych dwóch tutaj pomieszczeń. No ale niestety, też nie otrzymałam środków, ponieważ pani z PCPR-u powiedziała, że ja mieszkam w piwnicy, że to jest piwnica, że to się nie nadaje na mieszkanie, gdzie miałyby zamieszkać dzieci. (NI, RDD)

Wynagrodzenie opiekunów w perspektywie bieżącej i długookresowej

W rozmowach z zawodowymi rodzicami zastępczymi pojawił się wątek nieadekwatności wynagrodzeń do wykonywanej pracy. Abstrahując od motywacji do podjęcia się roli opiekuna zastępczego, wśród których często wymieniano poczucie misji, altruizm, chęć wykorzystania zdobytego doświadczenia w pomocy potrzebującym dzieciom i młodzieży, opiekunowie zastępczy uświadamiają sobie trudności związane z wykonywaną przez nich pracą, która trwa całą dobę i przez siedem dni w tygodniu.

[...] mnie kiedyś uświadomili, że ta pensja to jest nieadekwatna, bo 24 godziny. Mnie to koleżanka uświadomiła chyba po trzech latach pracy. Jak się też zaczęła zastanawiać. Ile ty zarabiasz? Ja jej mówię, a ona mi mówi: „Żartujesz, ty 24 na dobę pracujesz i tyle zarabiasz? , To ja wolę te 10 godzin szyc”. Ja dopiero zaczęłam myśleć. Ja w ogóle chyba tego nie traktowałam jako pracę. Mnie po prostu tak dobrze było. No czy siedziałam w domu? Siedziało się w domu, ale rehabilitacje, wszyscy specjaliści z każdym dzieckiem, wszystko po kolei jest przerobione. Nieważne z jakim akurat. S. [pada imię] jest drugim rehabilitującym się dzieckiem. U nas wcześniej nie było potrzeb. Ale była dziewczynka, do logopedy trzeba było jeździć co tydzień. Nie ma problemu. Nie ma kłopotu. No takie potrzeby przy małych dzieciach, wszyscy mówią, o takie małe to się nic nie robi. Siedzisz sobie w domu, wypoczywasz. No to gratuluję, niech sobie wezmą dwóch niemowlaków i sobie wszyscy wychodzą z domu, i tak mamy dwie ręce do tych dwóch niemowlaków. I wyjście na spacer. No niech każdy ubierze te dzieci tak. No i noce nieprzespane. (NI, ZRZ-PR)

W rozmowach z opiekunami rzadko pojawiały się refleksje na temat funkcjonowania w dalszej perspektywie. Należy to wiązać m.in. ze specyfiką wykonywanego zawodu, zaabsorbowaniem opieką i związanymi z nią sprawami bieżącymi. Ci spośród rozmówców, którzy poruszali w swych wypowiedziach kwestie funkcjonowania np. po przejściu na emeryturę, wyrażali obawy odnośnie swego zabezpieczenia finansowego w przyszłości. Refleksja ta łączy się ze wspomnianą nieadekwatnością wynagrodzenia wiążącą się niekiedy z poszukiwaniem dodatkowych odpłatnych zajęć poza prowadzeniem rodziny lub przynajmniej rozważaniem takiej możliwości.

R: To znaczy wydają mi się, że my powinniśmy mieć jako rodziny większe wynagrodzenie. Mamy tą taką najniższą...

M: Krajową?

R: Najniższą krajową. I to na umowy zlecenia. To takie troszkę jest, takie... ojej, ojej, ojej. Powinniśmy mieć godniejsze wynagrodzenia, uważam. I dlatego tych rodzin jest tak mało.

M: Mało. Bardzo mało.

R: Powinno być więcej. I ja zastanawiam się – teraz dzieci są już większe, czy nie wiem, będę się pytała Pana starosty, czy nie będę mogła sobie gdzieś dopracować, dorobić. Bo obawiam się, że później...

M: Czyli głównie ekonomia...

R: Tak, ekonomia. Że później na starość mimo to, że wychowałam siedmioro dzieci, ja nie będę mogła godnie żyć. (NI, ZRZ-Z)

Choć wynagrodzenie rodziców zastępczych jest w ich własnej ocenie stosunkowo niskie, z tytułu wykonywanej pracy mają możliwość skorzystania ze świadczeń finansowych lub materialnych wspierających rodziny, w tym ze świadczenia wychowawczego w ramach programu Rodzina 500+ na dzieci przyjęte pod opiekę czy z ulg i zniżek w ramach Karty dużej rodziny. Te możliwości, choć bez wątplenia podnoszą jakość funkcjonowania rodziny, okazują się jednak często niewystarczające w kontekście bieżących potrzeb wychowanków i opiekunów.

R: Mamy Kartę dużej rodziny. To też jest duży plus.

M: To też jest dużą pomocą...

R: Tak. Dużą pomocą. Są zniżki na basen czy np. na pociąg i np. zakupy robię Kauflandzie, czy gdzieś, to też jest fajnie, bo tam mam zniżkę, więc tego, to jest taki duży plus, i właśnie jakby były jakieś takie dodatkowe wsparcia, to na pewno jest to pozytywne, bo wiadomo, te zakupy trzeba robić, trzeba gotować, trzeba jeść (...) Ubierać dzieci. To jest nieuniknione, ale z tych środków, co dostajemy na dzieci... staramy się, żeby to wystarczyło. Tak. No i niestety mąż pracuje, haruje, żeby było to godne, żeby dzieci miały godne warunki itd. No własnymi środkami, własnymi. No mąż ma działalność i po prostu (...) ja tak powiedziałam, żeby na starość, to było godne (...) bo się mówi o emeryturach takich niskich, że tego... ja się tego troszkę tak obawiam, że człowieka nie będzie nawet stać, nie wiem, zapłacić energię itd. Tego się boję, ale największe moje obawy, to w tym kierunku dzieci. Jak one sobie poradzą? Czy ja ich na pewno przygotowałam? Ale też bym chciała od innych instytucji, żeby też na pewno zapewnić im jakieś lokum. U nas jest tragicznie, tragicznie, bo my zapewniamy dzieciom środki jakieś tam i tego i na pewno dzieci mogą na nas liczyć. (NI, ZRZ-Z)

Wynagrodzenie rodzin zastępczych w kontekście ich społecznego postrzegania

Wypowiedzi opiekunów na temat dochodów prowadzonych przez nich gospodarstw domowych pozwalają zauważyć pewną niepokojącą tendencję. O ile polityka prorodzinna w Polsce jest niejednokrotnie znaczącym, choć nadal niewystarczającym wsparciem dla rodzin zastępczych, ich postrzeganie przez społeczne audytorium bywa zupełnie odmienne. Świadczą o tym sytuacje życia codziennego, w których ujawniają się negatywne postawy znajomych, dalszej rodziny czy postronnych obserwatorów wobec rodzin wielodzietnych.

Zawsze znajomi się pytają: „Nie macie już dosyć?” Bo to ciągle wstajesz. Bo do swoich dzieci, to wyrośniesz z pieluch, ze wstawania w nocy, ze wszystkiego. No ja zawsze mówię, że na razie nie mam. Że jak będę miała dosyć to na pewno zrezygnuję. Że jak będę patrzyła przedmiotowo, to tak jak niektórzy twierdzą, że to jest bardzo dobry biznes, że można zarobić, to ja zawsze mówię, załóż, zobacz jaki dobry to jest biznes i czy tak naprawdę. No tutaj też sąsiedzi, często mówią, że „O, dorabiają się na dzieciach”. Ja nikomu nie bronię, załóżcie, proszę, nawet zachęcam, dzieci jest dużo. Przynajmniej było no. Nie wiem jak teraz dzieci jest chętnych dużo. Tylko, że to też naprawdę jak idziemy gdzieś z nimi [nazwa miejsca], tutaj mamy blisko czy coś, no to też jak szliśmy, no np. z piątką dzieci, to też od razu „O, 500 plus, patologia”. Już były takie komentarze, bo ludzie takie po prostu: „O, widzę że obrodziło”. No teraz jak po prostu weszło to 500 plus, no to teraz notorycznie po prostu różne są komentarze. Że: „O, patologia, bo piątką dzieci”. Staramy się na to po prostu nie reagować. Jak idziemy z dwójką niemowlaków, też nie chce tam się tłumaczyć, mówimy że to bliźniaki albo coś. Bo czasami jest tak, że jest mała różnica pomiędzy nimi, tak? Więc też już: „O, jakie bliźniaki”. Tak bliźniaki, bo nam się nie chce każdemu już tam tłumaczyć, jaka jest po prostu sytuacja. (NI, ZRZ-PR)

Postawy takie, jak opisane w powyższym przykładzie świadczą z jednej strony o negatywnym postrzeganiu rodzin wielodzietnych w Polsce, z drugiej zaś o niewielkiej świadomości społeczeństwa na temat opieki zastępczej, a być może nawet braku zrozumienia społecznej roli rodzin zastępczych. Postrzeganie zawodowych rodzin zastępczych czy rodzinnych domów dziecka w kategoriach „biznesu” i „opłacalności” ekonomicznej jest z pewnością tendencją negatywną. Nie tylko krzywdzącą i stygmatyzującą dla opiekunów, ale też, jak można przypuszczać, niekorzystnie motywującą osoby rozważające i podejmujące pracę w tym zawodzie.

4.10. OCENA UWARUNKOWAŃ KULTUROWYCH WYCHOWANKÓW PRZEZ OPIEKUNÓW

Ocena uwarunkowań kulturowych wychowanków ma w świetle analizowanego materiału zróżnicowany charakter. W trakcie wywiadów wielu opiekunów chwaliło się osiągnięciami społecznymi swoich podopiecznych, rozpatrując je często nie tylko w kategoriach ich indywidualnych sukcesów, ale też własnego sukcesu wychowawczego. W ich opinii, pozytywne wyniki w nauce czy pozytywna ocena zachowań i postaw społecznych wychowanków stanowią niejako legitymizację dla pełnionej funkcji i nadają sens ich misji społecznej. Rodzice zastępczy dążą do ukształtowania w dzieciach postaw prospołecznych, niejednokrotnie w odróżnieniu od ich naturalnego środowiska.

Oczywiście dzieci wiedzą, bo są nauczone, że nie co chcecie (...) już tak fajnie w ich głowkach funkcjonuje, że jednak pracujemy, uczymy się, bo z tego coś mamy, to dziecko jest po pierwsze ułożone i nawet nie wie kiedy i już jest grzeczne, i ma tą satysfakcję że zarobiło, bo ja powtarzam dzieciakom, że wasza praca to jest nauka, bo często dzieci w rodzinach patologicznych z trudnościami, no nie miały takiego poczucia, matka albo nie dawała. (NI, RDD)

Zarysowywana przez rodziców zastępczych różnica między tym, co „tu i teraz” i tym, co „wcześniej”, jest granicą dotyczącą norm i wartości. Przebiega równoległe z granicą między kategoriami tego, co „normalne” i tego co (było) „dysfunkcyjne”.

W [pada nazwa miejscowości] jest więcej tych patologicznych rodzin, tak, i to jest zupełnie też problem, dużo jest takich domów, np. wie pani co, gdyby np. nasza K. [pada imię] z P. [pada imię] nie były wyjęte z rodziny biologicznej, nie byłoby dobrze., a to są zupełnie dwie takie fantastyczne dziewczyny, które, z których jedna chce iść do filmówki, tak. Do liceum filmowego, więc, także to jest bardzo ważne tak, żeby tym dzieciakom, no właśnie może te rodziny zastępcze, które powinny powstawać faktycznie powinny wiedzieć, ale powinny znać i złe i dobre strony tego tak. np. my się bardzo cieszymy z tego, że np. jeżeli którekolwiek dziecko, które od nas wychodzi, założy sobie coś takiego, że w momencie kiedy przychodzi dziecko to robimy wszystko, żeby to dziecko wyszło na tzw. ludzi tak, czyli normalnie zaczęło funkcjonować w społeczeństwie, nie jak rodzice czy wcześniejsze pokolenie, tylko normalnie, i że zakładamy sobie taki plan długoterminowy, jeżeli uda się jakimkolwiek dzieckiem to zorganizować, to jest wielkie wow i to jest coś fajnego. (NI, RDD)

Nietypowe też się zdarzają. Chodzi o to przede wszystkim, jak przyjdzie, gdy dzieci trafią do nas na początku, starsze dzieci, powiedzmy to 8-9 czy 10-atek trafi, i on jest już tak zakorzeniony w swoim środowisku patologicznym, że jest zamknięty w sobie i nie da sobie

nic powiedzieć. Nie przyjmuje żadnych poleceń, próśb z naszej strony. Żadnego kontaktu nie przyjmuje. I to są właśnie te pierwsze dni takie najgorsze. I to stwarza nam najgorszy problem. Rzadko to się zdarza, ale kilkanaście razy się zdarzyło. (NI, ZRZ-PR)

Stworzenie w rodzinie zastępczej odpowiednich warunków dla dorastania wychowanków nie jest zadaniem łatwym. Łączy się ze znaczną odpowiedzialnością, koniecznością posiadania odpowiedniego doświadczenia, umiejętności, wiedzy, a także różnorodnych zasobów, w tym niejednokrotnie wsparcia społecznego. Jego źródłem mogą być zarówno instytucje czy organizacje społeczne, jak i osoby bliskie: własne dzieci, sąsiedzi, znajomi. Zwłaszcza możliwość funkcjonowania dzieci w relacjach z osobami niezwiązanymi profesjonalnie z pieczą zastępczą wydaje się – w świetle zebranego materiału – przynosić pozytywne efekty socjalizacyjne, a także wspierać w dzieciach rozwój umiejętności radzenia sobie w sytuacji umieszczenia w rodzinie zastępczej.

Moi synowie go ładnie nauczyli, bo kiedyś tak tam słyszeli na stadionie, jak tam jakieś w trakcie [nazwa lokalnego wydarzenia] jakieś uwagi, to nauczyli go mówić, że jak będą mówili, jak będą się z ciebie wyśmiewać, że jesteś mały, bo moje dzieci są karłowate, tak, to powiedz, że nie ważne, że jestem mały, ale jestem mądry. I jak będą mówić, że to nie są twoi rodzice, bo myśmy nie oszukujemy dzieci, od razu mówimy, że tak, mówi, że jak ktoś ci powie, że, i tak, i Kacper tak się bronił., a teraz to już (...) mówi Pan Bóg przygotował dla każdego człowieka podwójnych rodziców, jak się z moimi coś stało to mam zastępczych rodziców, i mówi, i mnie bardzo kochają, bardziej niż ciebie, bo mnie kultury uczą, a ciebie nie. Tak tym małym, tak odpowiadał. Bo mnie uczą i kultury, a ciebie twoi rodzice mają, mało cię kochają bo ciebie nie uczą kultury, bo jakbyś widział, to byś wiedział jak się zachować. I, a starszym też (...) wiem o tym, że to są moi zastępczy rodzice, ale tak na nich mówię, bo tak chcę. Bo te dzieci mają silną potrzebę mówienia. (NI, ZRZ-S)

Praca rodziców zastępczych z dzieckiem trafiającym do pieczy przypomina niekiedy zderzenie dwóch odmiennych kulturowych rzeczywistości. Relacje opiekunów, którzy mają doświadczenie wychowywania dzieci z zaburzeniami zachowań rysują obraz pracy szczególnie ciężkiej, nieustającej i niekiedy nie przynoszącej wyczekiwanych efektów. W innych przypadkach w miejsce wyeliminowanych negatywnych zachowań pojawiają się inne. Zawodowi opiekunowie nieraz pozostają w tych sytuacjach bezradni. Wówczas środkiem służącym stabilizacji sytuacji rodzinnej jest zwrócenie się z prośbą o wsparcie do specjalistów.

R1: *Zerówkę powtarzał, więc rocznikiem powinien w pierwszej klasie iść, jako rocznikiem do komunii. Koniec, pod koniec yyy... No tak na Boże Ciało mama się odzywa, bo dziecko może do komunii będzie szło, więc chciała się spotykać z dzieckiem. No kontakt, ja nie zabraniałam żadnego kontaktu, no dobrze. Jak zaczęła mama przyjeżdżać, odwiedzać go,*

to zaczął być agresywny. Tak agresja w nim wystąpiła duża, silna, że po prostu wszystkich bił i rozładowywał to wszystkie emocje. No i w szkole stwierdzili, że coś nie tak się dzieje u nas w domu, że te dziecko takie agresywne jest, ta dziewczynka psuje wszystko gryzie, niszczy. Ten chłopiec znowu agresywny jest. No i pani porozmawiała, no bo jak mama przyjeżdżała, ktoś tam przyjeżdżał do dzieci, no to przywoził słodycze, to, tamto. No i wychowawczynie powiedziały, że ona ma prawo przyjechać i odwiedzić nas jako wychowawczynie, co tu się w domu dzieje. No my się zgodziliśmy, dlaczego nie. No i ta pani przyjechała wychowawczynie. No i tak, a no mówię mają to, każdy ma swój pokój, proszę zobaczyć, a one takie bałaganiarze były i nie posprzątały tego dnia, bo czekały na tą panią, bo pani do nich przyjedzie. No i pani przyjechała, no i ale słuchaj no nie można tak, no musisz sprzątać. Masz fajne tutaj. Ale ta pani nie przywiezła słodyczy. Nie bawiła się tylko z nim, tylko przyjechała ogólnie porozmawiała ze mną, z wujem. Tak ogólnie z tymi wszystkimi dziećmi. No i pani wyszła. No i ja wyszłam odprowadzić do drzwi. No i mąż został sam, słyszy, że krzyczy jego brat, ten młodszy. Mąż wpada do pokoju, a ten złapał długopis i mu wbijał w szyję ten długopis. No i co, złapaliśmy ten długopis. No i skrzyczeliśmy go. Na drugi dzień pojechałam do szkoły, bo on liczył, że pani przywiezie słodycze i przyjdzie tylko do niego, a nie, że przyjechała do nas tu wszystkich. Nie przywiezła słodyczy, nie przywiezła nic. Tak nie powinno być, ta pani powiedziała, że do mnie przyjedzie, moja wychowawczynie, a nie przyjechała do wszystkich dzieci i ze wszystkimi dziećmi porozmawiała ogólnie i wami. Miał takie pretensje, żal. No i chciał wyładować na tym bracie. No i pojechałam do szkoły. Ja mówię, że proszę panią pani przyjechała odwiedzić. Pani zapyta się co się stało w domu po pani wizycie. Mówię on chciał zabić brata, mówię wbijał mu długopis w szyję. No i pani go wzięła na rozmowę, rzeczywiście. No i ta dziewcz... Później było tak, że powiedziałam mamie, że jednak nie będzie komunii w pierwszej klasie. Ja puszczam z klasą. Nie rocznikowo, tylko z klasą puszczam dzieci do komunii. No to mama urwała kontakt. No to się wszystko wyciszyło, wszystko okej, było bardzo dobrze.

M: I z tym zachowaniem też się poprawiło.

R1: Też. Było wszystko bardzo dobrze, pięknie. Nie ma agresji, Nie ma nic. Mama zaczęła odwiedzać w drugiej klasie, no bo już komunია będzie w drugiej klasie. Mama zaczęła odwiedzać, no to zaczęły się lęki. (NI, RDD)

W kontekście uwarunkowań kulturowych sprawowania pieczy zastępczej zarysował się również interesujący wątek dotyczący utożsamiania niepożądanых zachowań wychowanków nie tylko (lub nie tyle) z ich pochodzeniem społecznym, ale też uwarunkowaniami biologicznymi.

R2: No z tych rodzin to nie są takie dzieci, żeby tam osiągać studia, można powiedzieć. Oni ledwo kończą zawodówkę czy cośkolwiek.

M: Tak? Nie mają większych ambicji?

R2: Nie, to są genetycznie...

R1: *Może ja powiem...*

R2: *To jest inaczej, inaczej można przystosować to dziecko, może nie pić tego alkoholu, może nie być agresywnym do innych ludzi, ale z tych dzieci to nie wyrastają doktorzy, czy super coś tam...*

R1: *Wcale się z tym nie zgadzam. Bo są dzieci, które chcą się uczyć, i są dzieci, które chcą mieć duże wykształcenie. Jest to mała grupka, tak. Ale są. (NI, ZRZ-Z)*

Mieszanie wątków „obciążeń” genetycznych z przyswojonymi normami, wartościami, wzorami zachowań czy modelami osobowymi jest dla części opiekunów sposobem na usprawiedliwienie problemów wychowawczych ich podopiecznych, zwłaszcza gdy mają one charakter cykliczny lub długotrwały. Jednocześnie dziedzictwo genetyczne bywa rozpatrywane jako zgeneralizowana, główna przyczyna niepowodzeń podopiecznych: w szkole, w relacjach interpersonalnych z rówieśnikami i dorosłymi, czy wreszcie braku sukcesów w życiu dorosłym. Jest to niestety konstrukt logiczny sprzyjający negatywnemu postrzeganiu dzieci trafiających do pieczy zastępczej, której przyczyną są najprawdopodobniej niedobory wiedzy i umiejętności, a więc również niedostatki szkoleniowe w zakresie pracy z dziećmi z zaburzeniami zachowań. Jest to bez wątpienia jeden z obszarów wymagających szczególnej uwagi zarówno pod kątem właściwego kierowania wychowanków do rodzin zastępczych, jak i treści kształcenia przekazywanych opiekunom w ramach szkoleń. Należy podkreślić, że przedrostek „zawodowa” nie oznacza, że każda rodzina zastępcza posiada wiedzę i kompetencje odpowiednie do pracy z każdym podopiecznym. Świadomość tych ograniczeń podkreślali niekiedy sami rozmówcy.

No, a tutaj jest tak, że no ruchomo tak, że te dzieci przychodzą, odchodzą. I może to jest z korzyścią w niektórych przypadkach oczywiście. Tzn. psychologicznie, tak sobie myślę, że do pewnego momentu pewnie dałabym sobie radę ale np. jak bym miała chłopca, który ma np. 13, 14 lat. Nastolatek tak, i byłby np. no wiadomo, jakie są dzieci w tym wieku. To raz., a po drugie z takiego środowiska też tak, z którego wychodzą. Najczęściej jest to patologia, więc jakieś tam bluźnierstwa. Człowiek, próbuje tak, żeby go wyprostować. No miałam chłopca, który kradł, tak w szkole. No ale powiem szczerze, że postępy były dosyć duże. Współpracowałam, ze szkołą, z psychologiem, z wychowawcą. I postępy były duże. Jakby był taki bardzo duży chuligan, no nie wiem, jakieś papierosy, jakieś coś. Nie wiem czy bym sobie poradziła. No, no bo jak by się nie dał zresocjalizować, że tak powiem. (NI, ZRZ-PR)

Dlatego, że jeżeli jest problem patologiczny w rodzinie, gdzie są dzieci 11, 12, 13, 17-letnie, ja sobie nie wyobrażam wziąć takie dziecko do siebie. Bo ono robi piekło w całej rodzinie. Wtedy takie... Jeżeli nie ma rodziny, bo rozumiem, że to jest rodzina patologiczna, jeśli nie będzie patologiczna to zawsze ktoś z rodziny, babcia, ciocia, kuzynka, sąsiadka,

ale weźmie na wychowanie, tak? a jeżeli to jest patologia, to tam nie ma nikogo, kto by mógł wziąć. Tam albo są alkoholicy, albo ktoś kogo to nie interesuje, nie? Więc te placówki powinny istnieć dla tych dzieci. Ale takie dziecko, które się urodzi, które jest malutkie, które jest takie do 10 roku życia, one powinny być dawane do domów. Normalnych domów. Bo ja sobie nie wyobrażam, żeby dzieci były w placówkach. (NI, RDD)

Szczególną sytuacją jest sprawowanie opieki (zwłaszcza w następstwie umieszczenia w trybie interwencyjnym) nad dzieckiem pochodzącym z mniejszości etnicznej. Są to przypadki stosunkowo rzadkie, jednak w świetle wypowiedzi wąskiej grupy badanych mających takie doświadczenia, rodziny zastępcze nie są przygotowywane na ewentualność sprawowania opieki nad dzieckiem innokulturowym.

M: Wspominała pani, że te dzieci przychodzą i odchodzą, i że to są różne dzieci kulturowo, z różnych kultur...

R: Tak, no raz nam się zdarzył cyganek.

M: I jak sobie Państwo radziliście z tym.

R: To też był mały chłopiec, więc on też tam za dozo nie mówił, porozumiewaliśmy się jak małymi, z każdymi maluchami, gestami, ale nie był długo, bo od razu był przekazany do ojca biologicznego, bo to od matki było dziecko zabrane, a od razu odzyskał je ojciec biologiczny.

M: Nie wiecie państwo, co się z nim działo później?

R: Nie, mieliśmy też dzieciątko, gdzie matka była Polka, a ojciec Filipińczyk, ale to też była taka sytuacja, że panie z PCPR-u przywiozły nam dziecko, też malutkie, kilka miesięcy miały. (NI, ZRZ-PR)

4.11. PROCES WYCHOWAWCZY W OPIECE ZASTĘPCZEJ (PROBLEMY WYCHOWAWCZE, PROBLEMY EDUKACYJNE, PROBLEMY PSYCHICZNE, DEMORALIZACJA)

Problemy wychowawcze

Problemy wychowawcze doświadczane przez opiekunów najczęściej wynikają z pewnych wzorów, które zostały przyswojone przez podopiecznych w ich rodzinach biologicznych. Najczęściej za brak posłuszeństwa i brak szacunku dla autorytetu starszych osób opiekunowie winią rodziców biologicznych podopiecznego.

R1: To znaczy raz mieliśmy przez tydzień trójka albo czwórka z S. [pada nazwa miejscowości]. O Boże.

R2: No, były strasznie rozpuszczone i w cudzysłowie po ścianach chodziły. Bezstresowo wychowane były.

R1: To była ta trójka, ale jeszcze wtedy mieliśmy jakieś dzieci, już nie pamiętam.

R2: Nasz K. [pada imię] był.

R1: a nasz K. [pada imię], no on był 2 lata, a wtedy mieliśmy troje K. [pada imię], jak nasz K. [pada imię], duży K. [pada imię] i zawiada K. [w tym miejscu pada imię] i tak wołaliśmy. No to wtedy o Jezu, co to za dzieci były, naprawdę. Był chłopaczek, on do pierwszej klasy chodził, to był koniec maja, początek czerwca, u nas byli. Ja mówię tak, nie chodzisz do szkoły, no to będziemy pisać czy to trochę czytać, więc on wypisywał list do mamy, że ja go to gnębię. Że ja go przymuszam do nauki ciągle, a mi w oczy powiedział, że w ogóle dziećmi nie powinnam się zajmować. Bo ja nie umiem się zajmować dziećmi. Bo ja mu kazałam poukładać ołówki, kredki, czy kartki jak ma pomalować. On żeby układał? To ja powinnam zrobić.

R2: Komputer i ze starszą młodzieżą się zadawał.

R1: Wracał do domu koło 23:00. (NI, ZRZ-PR).

Niekiedy opiekunowie zastępczy kłopoty wychowawcze wiążą z wiekiem podopiecznego. Część opiekunów twierdziła, że kilkunastoletni wychowankowie dostarczają o wiele więcej problemów wychowawczych niż dzieci kilkuletnie. W ich przekonaniu okres dorastania sprzyja problemom wychowawczym, choć nie są one specyficzne jedynie dla dzieci objętych pieczą zastępczą.

Jakim dużym wyzwaniem dla mnie była w ogóle opieka nad tą 17-latką. Bardzo trudne, trudne dziecko, poranione, z przeszłością. Yyy i no nie wiem, tak mogę opowiadać o tym, tak, tak? [...] To znaczy ja już wiedziałam, że to jest strasznie problemowe dziecko. Nawet pani psycholog z PCPRu, to już później ona, bo były różne takie, różne były problemy z nią, powiedziała mi, że ona nawet nie była mi w stanie pomóc. Jak ja miałam jakiś problem i dzwoniłam, to ona powiedziała, że ona nie czuje się na siłach, bo ona już tak długo pracowała z tą dziewczyną wcześniej, że ona, że ona mi nie pomoże, więc tutaj mówi jest potrzebny bardzo dobry psychoterapeuta, żeby w ogóle... yyy... no, ale ona też nie, też nie yyy... nie chciała też tej pomocy tak. (NI, ZRZ-Z).

Problemy edukacyjne

Problemy edukacyjne w zdecydowanej większości współwystępują z problemami wychowawczymi. Wychowankowie, którzy nie respektują poleceń swoich opiekunów, nie zgadzają się z ich decyzjami i metodami wychowawczymi jednocześnie nie realizują w pełni obowiązku edukacyjnego, opuszczają zajęcia szkolne, nie odrabiają prac domowych i mają kłopoty w nauce.

No i na początku było wszystko OK, a teraz zaczął się problem i zaczęło się z powrotem. No i do szkoły. Najpierw uciekła, patrz nieodrobione lekcje. Dziewczyno, było to do odrobienia (...) Było to do odrobienia, ona nie wiedziała. Wpadła, mówię, no to teraz odrobisz. Nie odrobisz, bo nie zdążę do szkoły. Zdążysz. Nie. I się zaczęło. No mówię, jak ty pójdziesz z nieodrobionymi lekcjami do szkoły. Odrobimy to. Jak wpadnie w taki szal, to później już koniec. Nie dociera nic, w innym świecie jest. No i czekałam, żeby ją puściło. Autobus pojechał już. No mówię, to najwyżej nie chodź. Wzięła mi uciekła do tej szkoły. (NI, RDD)

Demoralizacja wychowanków

Jednym z problemów doświadczanych podczas codziennego funkcjonowania rodziny zastępczej jest demoralizacja wychowanków. Głównymi przejawami demoralizacji były: brak szacunku dla opiekunów pieczy zastępczej, wulgarny język, niespektowanie zasad, a czasami także łamanie prawa.

[...] nadzwyczaj wybuchowa, taka, taka, nic jej nie pasowało, nawet ktoś się spojrzął na nią nie tak, to już jej nie pasowało, więc ja już tak wszystkich uczulałam, mówię machnijcie ręką, taka była wulgarna. Przyszli to z takimi tymi przezwiska: „ty szmato”, „ty śmieciu”, „ty taki, taki cwelu”, „ty geju”, jeny, te przezwiska, i ona też od razu jak tam jej coś nie pasowało, to cały stek tych wyzwisk. (NI, ZWZ-Z).

Z wypowiedzi pracowników kurateli sądowej, a także z wypowiedzi opiekunów wynika, że w celu ochrony pozostałych wychowanków czasami należy podjąć decyzję o przeniesieniu zdemoralizowanego podopiecznego do wyspecjalizowanej instytucji, np. młodzieżowego ośrodka terapii.

Dla dziecka zdemoralizowanego znajdzie się miejsce w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, ponieważ takie dziecko wpływa demoralizująco na inne dzieci, które zaczynają, nie wiem, bluźnić, popalają papierosy. I trzeba to dziecko chwilowo odizolować od reszty. Żeby móc rozpocząć proces terapeutyczny. (IDI, kurator sądowy).

4.12. CODZIENNE FUNKCJONOWANIE RODZIN ZASTĘPCZYCH (PROBLEMY DNIA CODZIENNEGO)

Porządek dnia

Codziennie funkcjonowanie rodzin zastępczych, w momencie kiedy najważniejsze problemy udaje się rozwiązać, w zasadzie w dużej mierze przypomina schemat dnia rodzin biologicznych. Opiekunowie starają się wprowadzić pewien stały harmonogram, który z jednej strony jest dla podopiecznych źródłem

bezpieczeństwa, stabilizacji i przewidywalności sekwencji zdarzeń, zaś z drugiej uczy pewnej regularności zachowań związanych z funkcjonowaniem w rodzinie.

Zaczynamy od pobudki. U nas w domu mamy ustalone dyżury , w każdy dzień tygodnia dyżur pełni dwójka dzieci, jest to mieszanka starszy z młodszym, w sobotę mamy ustalony dyżur my, tak żeby nie być poza obiegiem. Czyli jest śniadanie dla dzieci z rana, oczywiście poranna toaleta wcześniej. (NI, RDD).

Zaufanie

Codziennie funkcjonowanie rodzin opiera się w dużej mierze na budowaniu i przejawianiu zaufania, które jest źródłem poprawnych, bliskich relacji pomiędzy opiekunami a podopiecznymi. Ci ostatni w momencie kiedy więź z rodzicami zastępczymi jest silna, często zwracają się o rady w codziennych sprawach ufając udzielanym podpowiedziom. Gotowość do dzielenia się swoimi problemami wskazuje na „poprawne” funkcjonowanie dzieci w rodzinach zastępczych.

[...] chociaż też taką sobie pozycję wyrobiłam że oni też przychodzą też z takich pierwszych miłości, zerwać to ich pocieszam na wszystkie strony, mamy taki taki otwarty dialog, że oni przychodzą do mnie i mi się tak zwierniają i wiedzą że ja tego nie powiem, już nawet na początku to „chodź ciocia bym ci coś powiedział czy powiedziała, tylko nie powiesz nikomu” ja mówię że nie powiem, to oni już teraz nawet nie używają tego słowa, przychodzą i opowiadają. (NI, ZRZ-Z)

Relacje pomiędzy dziećmi w rodzinie zastępczej

W codziennym funkcjonowaniu rodziny zastępczej istotne pozostają nie tylko relacje pomiędzy opiekunami a podopiecznymi, lecz także kontakty pomiędzy dziećmi, w tym także dziećmi biologicznymi i tymi z pieczy zastępczej. Jest to bardzo ważny element budowania relacji w systemie jaki tworzy rodzina. Nie zawsze już od początku te relacje są poprawne. Bywa, że dzieci biologiczne nie akceptują lub trudno im się pogodzić z obecnością dzieci z pieczy zastępczej, którym rodzice poświęcają czas i uwagę.

Zaczynaliśmy pogotowie, no to mieliśmy własnego syna 10-letniego. On później też zaczął pomagać. Dzieci na kolana, zabierał do siebie do komputera. Fajnie, bo miały taki kontakt ze starszymi. Naśladowały go, czasem ich przypilnował. (NI, ZRZ-PR)

Więc te dzieci starsze, - dobrze, no mamó jeśli masz ochotę, jeśli chcesz, to tak. Ale jak przyszedł pierwsze dzieci, w pokoju zamykał się, był taki bardzo obrażony. Więc ja musiałam iść do niego do pokoju, wziąć go na kolana, przytulić, powiedzieć, że go kocham mówiłam, - zobacz Adasiu, masz mamę, masz tatę, masz rodzeństwo, a te dzieci nie mają ani mamy, ani taty, są głodne... Widziałeś jak mamusia przywiozła te dzieci, jak wyglądały.

No tak widziałem. Mówię, one nie miały co w domu jeść, musimy im pomóc. I tak przez tydzień, a później już było dobrze. I do tej pory z Kacprem... Co on wyprawia, matko. Jest w domu, to znaczy pracuje, ale mieszka jeszcze z nami. Także później już było, super, bawił się z tymi dziećmi. No fajnie, fajnie. Zresztą jak u nas są święta czy Wielkanoc czy Boże Narodzenie, zwłaszcza na Boże Narodzenie jak robimy paczki, to nie ma tak, że wszyscy paczki dostaną, a dziecko nie. Mały drobiazg, ale prezent jest. Jak mieliśmy piątkę to też każdy dostawał, bo każdy (niezrozumiałe słowa) także dla każdego dziecka był prezent. Dziecko traktują, jakby to był siostra czy brat. Teraz ostatnio jak do mnie dzwonili to pytają mamę przybył nam jakiś brat czy siostra? Także spokojnie, fajnie, fajnie. (NI, ZRZ-PR)

4.13. OPIS DOBRYCH PRAKTYK

Przeprowadzone w ramach badań rozmowy z ekspertami pozwoliły na identyfikację sprawdzonych dobrych praktyk w zakresie wspierania zawodowej pieczy zastępczej. Na terenie województwa łódzkiego realizowane były i są działania na rzecz osób prowadzących zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka, jak również na rzecz wsparcia dzieci i młodzieży z tych rodzin, w tym pozostających w procesie usamodzielnienia. Należy jednak podkreślić, że sami zainteresowani, potencjalni beneficjenci, często nie mają wiedzy na temat tych praktyk. Opiekunowie zastępczy najczęściej nie byli w stanie wskazać projektów czy działań wspierających ich funkcjonowanie, poza świadczeniami pieniężnymi czy wsparciem koordynatora pieczy zastępczej. Wskazywane przez ekspertów dobre praktyki tylko sporadycznie pojawiały się w wywiadach indywidualnych z opiekunami, mimo że zinstytucjonalizowane formy wsparcia były przedmiotem pytań. Oznacza to, że nie są one należycie nagłośnione lub (z różnych przyczyn, w tym niedoborów finansowych) obejmują swoimi działaniami tylko mały odsetek zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Warto jednak przywołać niektóre z nich jako przykłady sprawdzonych i efektywnych działań oraz inicjatyw wspierających te podmioty.

Projekt „Szansa w rodzinie zastępczej”⁵

Projekt „Szansa w rodzinie zastępczej” był realizowany w latach 2016-2017 przez Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Radomsku. Projekt był współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020. W jego ramach realizowane były zadania wspierające rozwój takich usług, jak:

5 Źródło: <http://pcprradomsko.pl/images/EFS/Info.pdf> (dostęp: 17.03.2019).

specjalistyczne poradnictwo, koordynacja pieczy zastępczej, sprawowanie opieki nad dziećmi, szkolenia dla opiekunów zastępczych w zakresie wzmacniania ich kompetencji opiekuńczo-wychowawczych, organizacji grup wsparcia dla rodzin zastępczych, wspieranie sprawowania opieki nad dziećmi i przy pracach gospodarskich (zatrudnienie osób do pomocy w rodzinnych domach dziecka), profilaktyka zachowań ryzykownych dla dzieci i młodzieży z pieczy zastępczej (organizacja wyjazdowego obozu profilaktyczno-terapeutycznego oraz stacjonarne grupowe zajęcia profilaktyczno-terapeutyczne). Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że jednym z kluczowych działań realizowanych przez „Szansę...” była usługa superwizji dla koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej. Superwizja odbywała się dwa razy w miesiącu. Zadaniem spotkań superwizyjnych było wsparcie koordynatorów w rozwiązywaniu trudności merytorycznych i emocjonalnych pojawiających się w ich pracy. Dodatkowym atutem projektu była możliwość częstego kontaktu z superwizorami. Projekt jest oceniany przez ekspertów jako szczególnie efektywny, znacząco podnoszący jakość pracy i współpracy w ramach rodzinnej pieczy zastępczej ze względu na swoje holistyczne podejście do problematyki.

Stowarzyszenie Zastępczego Rodzicielstwa⁶

Stowarzyszenie Zastępczego Rodzicielstwa jest organizacją pozarządową powstałą z inicjatywy rodziców zastępczych poszukujących wsparcia w opiece i wychowywaniu podopiecznych. Stowarzyszenie realizuje szereg szkoleń i warsztatów skierowanych do rodzin zastępczych, w tym według autorskich systemów szkoleniowych. Prowadzi również własny ośrodek szkoleniowy. W ramach Stowarzyszenia prowadzone są również cykliczne spotkania grup wsparcia, w zgodzie z ideą samopomocy. Stowarzyszenie oferuje wsparcie emocjonalne opiekunom w realizacji funkcji rodziny zastępczej, a także dzieciom i młodzieży z rodzin zastępczych. Jego działania obejmują również propagowanie programu współpracy rodzin zastępczych i instytucji, które z założenia mają im służyć – mikrosystemy wsparcia. Ma 19 oddziałów na terenie całego kraju, w tym liczący 142 członków SZR Oddział w Łodzi, obejmujący okręg łódzki, łódzki wschodni, zgierski, poddębiczański, pabianicki, łaski, łowicki, tomaszowski, pajęczański⁷.

W kontekście organizacji współpracy i wzajemnego wsparcia między rodzinami zastępczymi warto nadmienić, że taką działalność na terenie województwa łódzkiego prowadzi również **Fundacja „Ja i mój dom”**. Organizacja zajmuje się m.in. wspieraniem grup samopomocowych oraz promocją wolontariatu na rzecz rodzinnej pieczy zastępczej.

6 Źródło: <http://www.jasky.pl/rodzinyzastepczelodz/> (dostęp: 17.03.2019).

7 Źródło: <http://www.sierczynek.org.pl/dokumenty/oddzialy%20SZR.pdf> (dostęp: 17.03.2019).

Wehikuł usamodzielnienia⁸

Wehikuł usamodzielnienia to program realizowany przez Fundację Robinson w kilkunastu miastach na terenie Polski. Program obejmuje co roku ponad 200 młodych ludzi z pieczy zastępczej wchodzących w etap usamodzielniania. W jego ramach otrzymują oni regularne, długoterminowe wsparcie w tym procesie, poprzez przekazywanie praktycznej wiedzy i umiejętności oraz kształtowanie postaw sprzyjających zaradności i odpowiedzialności w samodzielnym dorosłym życiu. Program obejmuje zarówno podopiecznych wywodzących się z rodzinnych form pieczy zastępczej, jak i z pieczy instytucjonalnej. Wehikuł to lokalna grupa usamodzielnienia, licząca od 12 do 20 osób w wieku od 16 do 24 lat, które spotykają się co dwa tygodnie przez okres trwania roku szkolnego, by uczyć się wspólnie praktycznych umiejętności potrzebnych w dorosłym życiu, zapewniając jednocześnie uczestnikom możliwość dzielenia się doświadczeniami i zapewniając wsparcie emocjonalne. Tym samym obok nauki praktycznej Wehikuły pełnią również funkcję grup samopomocowych, obejmując osoby o podobnej historii, doświadczeniach i celach. Zajęcia są prowadzone przez lokalną wykwalifikowaną kadrę, pozostającą pod opieką superwizora. Oferta obejmuje m.in. warsztaty z zakresu konstruktywnej komunikacji, zarządzania budżetem domowym, funkcjonowania na rynku pracy, przedsiębiorczości, dbania o zdrowie i prowadzenia zdrowego stylu życia czy wiedzy prawnej przydatnej w procesie usamodzielnienia. Obok zajęć grupowych Wehikuł zapewnia również wsparcie indywidualne, dzięki możliwości indywidualnej pracy metodą *mentoringu* w wybranych obszarach: relacje, edukacja, praca, finanse, zdrowie, prawo.

4.14. WNIOSKI I POWIĄZANE Z NIMI REKOMENDACJE

Analiza materiału empirycznego – wywiadów narracyjnych i indywidualnych wywiadów pogłębionych – pozwoliła na sformułowanie rekomendacji dla lokalnej polityki społecznej, odnoszących się do zidentyfikowanych problemów oraz wynikających z nich potrzeb zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Wnioski i rekomendacje uporządkowano według obszarów tematycznych, których dotyczą: Przygotowanie rodzin do podjęcia roli ZRZ, Organizacja wsparcia społecznego ZRZ, Organizacja wsparcia psychologicznego ZRZ, Współpraca ZRZ z innymi podmiotami. Sformułowano również rekomendacje o charakterze badawczym.

8 Źródło: <https://www.fundacjarobinson.org.pl/wehiku-usamodzielnienia> (dostęp: 17.03.2019).

PRZYGOTOWANIE RODZIN DO PODJĘCIA ROLI RODZINY ZASTĘPCZEJ

1. Młodzi stażem opiekunowie pieczy zastępczej, którzy obejmują opieką jako pierwsze lub jedno z pierwszych dziecko wymagające dużego zaangażowania, na przykład z powodu uciążliwej choroby lub silnego stopnia demoralizacji, dość szybko wytracają motywację do pełnienia roli rodzica zastępczego.

Rekomendacje:

- Istnieje konieczność uważnego doboru rodziny zastępczej do dziecka pod kątem posiadanych przez nią kompetencji – tak, aby sprostać sytuacji i objąć należytą opieką wychowanków.
- W ramach szkoleń skierowanych do kandydatów na rodziców zastępczych, a także osób „wchodzących w system pieczy zastępczej” istnieje konieczność uwzględnienia problematyki metod radzenia sobie w sytuacjach przejawiania przez dzieci zachowań dysfunkcyjnych, demoralizacji, a także różnego typu zaburzeń.

2. Realizacja funkcji opiekuńczej wymaga od opiekunów m.in. posiadania wiedzy medycznej z zakresu rozpoznawania złego stanu zdrowia dzieci czy młodzieży. Opiekunowie deklarują brak tego typu zagadnień podczas przeznaczonych dla nich szkoleń. Wiedzę w tym zakresie muszą nabywać głównie poprzez doświadczenie.

Rekomendacje:

- Publikacja poradnika obejmującego podstawowe treści z zakresu wiedzy medycznej.
- Stworzenie możliwości konsultacji medycznej (np. telefonicznie) dla zawodowych rodzin zastępczych.

ORGANIZACJA WSPARCIA SPOŁECZNEGO ZAWODOWYCH RODZIN ZASTĘPCZYCH

3. Część zawodowych rodzin zastępczych skarży się na niewielkie wsparcie, na jakie mogą liczyć w ramach swych społeczności lokalnych. W wywiadach z opiekunami pojawił się w tym kontekście ciekawy wątek powołania stowarzyszenia rodzin zastępczych. W ramach stowarzyszenia opiekunowie mogliby wymieniać się swoimi doświadczeniami i praktycznymi poradami związanymi z wychowaniem, lecz także rozwiązywaniem bieżących problemów (np. prawnych, organizacyjnych, związanych z dostępem do specjalistycznej opieki medycz-

nej, psychologicznej i psychiatrycznej). Z rozmów z ekspertami wynika, że takie stowarzyszenie działa na terenie województwa łódzkiego (zob. *Dobre praktyki*). Należy wobec tego rozważyć działania mające na celu podniesienie poziomu nie tylko wiedzy i rozszerzenie umiejętności z zakresu samoorganizacji i samopomocy rodzin zastępczych, ale również popularyzację już działających grup i stowarzyszeń samopomocowych i innych podmiotów pozarządowych świadczących wsparcie rodzinom zastępczym. Społeczność rodzin zastępczych to potencjał, który nie jest, jak dotąd, w pełni wykorzystywany. Eksperci, z którymi rozmawiano wskazują, że zasoby wsparcia emocjonalnego, instrumentalnego, informacyjnego, a nawet materialnego tkwią w samym środowisku rodzin zastępczych. Również w tym środowisku można odnaleźć potencjalnych trenerów dla innych rodzin zastępczych. Jest to propozycja rozwiązania, którego efektywność już sprawdzono (np. projekt „Szansa”) i potwierdzono. Znajomość trenera w społeczności, możliwość utrzymywania z nim stałego kontaktu (we wspomnianym projekcie jego dostępność „wręcz na telefon”) sprzyja dobrym relacjom między podmiotami systemu pieczy zastępczej (np. na linii koordynator-rodzina), co jest widoczne np. w miejscowościach mniej zurbanizowanych, gdzie relacje te układają się znacznie lepiej.

Rekomendacje:

- Inspirowanie/wspieranie rodzin zastępczych w tworzeniu struktur typu stowarzyszenia, grupy samopomocowe, grupy wsparcia, prowadzone zgodnie z zasadami *empowerment* i *auto-advocacy*:
 - Przygotowanie przez organizatora pieczy zastępczej broszury informacyjnej skierowanej do rodzin zastępczych na temat podmiotów pozarządowych działających na rzecz wspierania rodzinnej pieczy zastępczej (w tym organizacji samopomocowych).
 - Uwzględnienie treści z zakresu samoorganizacji i samo-rzecznictwa w ofercie szkoleniowej skierowanej do rodzin zastępczych. Rzecznictwo (*advocacy*) polega na wspieraniu klientów w dążeniu do zdobycia tego, co im się należy lub powinno im się należeć (Beckett 2010: 136). Występuje w różnych formach, jedną z nich jest wspieranie klientów (np. poprzez informowanie ich o przysługujących prawach), by byli rzecznikami we własnej sprawie, tj. by potrafili samodzielnie negocjować z instytucjami publicznymi, reprezentować własny interes w sądach, urzędach, instytucjach wsparcia etc. Samo-rzecznictwo zawodowych rodzin zastępczych, występujących indywidualnie lub np. w formie stowarzyszeń jest niezbędnym elementem sprawnie działającego systemu pieczy zastępczej, gdyż zapewnia, że ich głos jest dobrze słyszalny (zob. Kacprzak, Kudlińska 2014: 115).

- Uwzględnienie możliwości specjalizacji w zakresie szkolenia rodzin zastępczych przez doświadczonych opiekunów zastępczych.
 - Przeprowadzenie cyklicznych informacyjnych kampanii społecznych na rzecz wspierania zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, w celu zwiększenia świadomości społecznej na temat ich funkcjonowania i zachęcenia do wspierania osób prowadzących rodziny zastępcze.
4. Kwestią, która pojawiła się w wypowiedziach osób prowadzących zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka było niewystarczające wsparcie ze strony organizatorów pieczy zastępczej. Na terenie województwa łódzkiego organizatorem pieczy zastępczej są Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, Miejskie Ośrodki Pomocy Rodzinie i Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Ekspertki wskazują na dopuszczoną przez ustawodawcę możliwość pełnienia roli organizatora rodzinnej pieczy zastępczej nie tylko przez jednostkę organizacyjną powiatu ale też przez podmiot, któremu powiat zleciłby realizację tego zadania na podstawie **art. 190** *zlecenie realizacji zadań jednostek samorządu terytorialnego*.

Rekomendacja:

- Należy rozważyć możliwość realizacji zadania własnego powiatu z zakresu wspierania rodziny, a dotyczącego pełnienia roli organizatora pieczy zastępczej poprzez jego zlecenie podmiotom sektora pozarządowego.

ORGANIZACJA WSPARCIA PSYCHOLOGICZNEGO ZAWODOWYCH RODZIN ZASTĘPCZYCH

5. Niezwykle ważnym ustaleniem wynikającym zarówno z wywiadów z osobami realizującymi funkcję rodziny zastępczej, jak i pracownikami instytucji w systemie pieczy zastępczej jest brak lub niedostatek wsparcia psychologicznego i emocjonalnego świadczonego na rzecz rodzin zastępczych. Opiekunowie zastępczy nie mają najczęściej możliwości uczestniczenia w spotkaniach organizowanych w celu rozwiązywania bieżących problemów, pracy nad relacjami z wychowankami czy realizacji potrzeb związanych z ich codziennym funkcjonowaniem. Na niedostatek wsparcia wskazują również koordynatorzy pieczy zastępczej, odpowiadający za kontakt z rodzinami zastępczymi. Jako osoby działające niejako w roli instytucji „pierwszego kontaktu” są obciążone dużą odpowiedzialnością, a niejedno-

krotnie także dużym ładunkiem emocjonalnym pojawiającym się w pracy z rodzinami zastępczymi. Eksperci wskazują, że termin „zawodowa rodzina zastępcza” nie oznacza pełnej profesjonalizacji działań, a tym samym, że rodziny są w stanie poradzić sobie emocjonalnie i psychologicznie w każdej sytuacji wynikającej ze sprawowania pieczy nad wychowankiem. Konieczne jest, by mogły liczyć na stałe wsparcie, co przyczyniłoby się do wzrostu efektywności w wypełnianiu przez nie zadań w ramach pełnienia funkcji rodziny zastępczej.

Rekomendacje:

- Rodzice zastępczy powinni zostać objęci możliwością uczestniczenia w regularnych spotkaniach superwizyjnych, w ramach których mieliby możliwość kontaktu z wykwalifikowanym psychoterapeutą, omówienia bieżących problemów i wypracowania rozwiązań. Istnieje potrzeba zabezpieczenia środków na cel, związany z zapewnieniem superwizorów rodzinom zastępczym. Dobrym rozwiązaniem byłoby, gdyby grupy superwizyjne prowadzili superwizorzy doświadczeni w obszarze pieczy zastępczej.
 - Spotkania superwizyjne powinny być również standardem dla koordynatorów pieczy zastępczej. Istnieje w tym obszarze ogromny, niewykorzystywany potencjał – w Polsce działają podmioty zajmujące się prowadzeniem profesjonalnej superwizji (np. Polskie Towarzystwo Psychologiczne). Za ich pośrednictwem istnieje również możliwość wyszkolenia osób zajmujących się koordynacją pieczy zastępczej do prowadzenia spotkań superwizyjnych w regionie łódzkim.
6. Doświadczenie przez dzieci skrajnych emocji na skutek ekspozycji na bardzo silne stresory w rodzinie pochodzenia wymaga nasilonych działań w celu zapewnienia im wsparcia emocjonalnego. Kwalifikacje opiekunów nie zawsze dają możliwość udzielenia podopiecznym wsparcia w tym zakresie. Często bowiem sami nie potrafią sobie poradzić z własnymi emocjami powstałymi na skutek doświadczeń biograficznych podopiecznego. Profesjonalne wsparcie wychowanków powinno być także uzupełnione działaniami mającymi na celu pomoc opiekunom. Zapewnienie synergii w działaniu, poprzez kompleksowe wsparcie członków rodziny zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia efektów służących zachowaniu dobrostanu rodziny.

Rekomendacja:

- Kompleksowe działania wspierające członków rodziny zastępczej obejmujące profesjonalne wsparcie psychologiczne wychowanków i opiekunów.

- Upowszechnienie dostępu zawodowych rodzin zastępczych do usług z zakresu opieki wychowawczej poprzez tworzenie na terenie powiatów świetlic wychowawczych (prowadzonych przez wykwalifikowaną kadre) lub zachęcanie rodzin, o których mowa w art. 73-75 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej do pełnienia funkcji rodzin pomocowych.

7. Rodziny zastępcze bywają przeciążone emocjonalnie „trudnościami podopiecznych” wynikającymi z zaniedbań czy ogólnie – doświadczeń życiowych dzieci. Przeciążanie to może być pogłębiane dodatkowo przez zakres problemów związany z dużą liczbą wychowanków czy różnorodnością ich doświadczeń (np. trójka dzieci i „problemowy” nastolatek). Takie sytuacje (nieodosobnione) mogą znacząco obniżać jakość życia członków gospodarstwa i prowadzić do dysfunkcyjności rodziny zastępczej jako całości. Eksperti podkreślają wagę doboru rodziny zastępczej adekwatnie do możliwości radzenia sobie z trudnościami dziecka, przy uwzględnieniu jego sytuacji i doświadczeń życiowych, np. wtedy gdy dzieci nie chcą trafiać do rodzin zastępczych.

Rekomendacje:

- Uwzględnienie w procesie umieszczania dzieci w ZRZ i RDD posiadanych przez rodziców zastępczych kompetencji i umiejętności radzenia sobie z „trudnymi zachowaniami” podopiecznych.
- Wprowadzenie standardu, zgodnie z którym rodziny zastępcze miałyby dostęp do stałego wsparcia psychologicznego.
- Wprowadzenie możliwości podnoszenia kompetencji i kwalifikacji przez zawodowe rodziny zastępcze, w zakresie pracy z dziećmi przejawiającymi dysfunkcyjne zachowania. Z drugiej strony, istnieje ryzyko „psychiatryzacji” wychowanków (zob. Golczyńska-Grondas 2012), tj. przerzucania winy za ich dysfunkcyjne zachowania na ich (zidentyfikowane lub nie) deficyty psychologiczne. Dobór rodzin zastępczych dla podopiecznych powinien odbywać się pod nadzorem wykwalifikowanej i doświadczonej kadry psychologicznej.

8. Dzieci trafiające do pieczy zastępczej w wyniku interwencji zazwyczaj doświadczają bardzo silnego wzburzenia emocjonalnego, zaś w przypadkach skrajnych doświadczają traumy. Interwencja często przebiega w dramatycznych okolicznościach (np. bójki w rodzinie, libacji alkoholowej, a niekiedy nawet zabójstwa).

Rekomendacja:

- Zapewnienie opieki psychologicznej dzieciom trafiającym do pieczy zastępczej w wyniku interwencji w trakcie jej przeprowadzania i natychmiast po niej oraz monitorowanie stanu psychofizycznego dziecka przez odpowiedni czas w ramach współpracy ze specjalistą.
- Informowanie rodziców zastępczych o stanie psychofizycznym dziecka w kontekście okoliczności, w jakich zostało umieszczone w systemie pieczy zastępczej dla zapewnienia niezbędnej specjalistycznej opieki.

WSPÓŁPRACA ZAWODOWYCH RODZIN ZASTĘPCZYCH Z INNYMI PODMIOTAMI

9. Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że relacjom zawodowych rodzin zastępczych z koordynatorami pieczy zastępczej towarzyszą niekiedy problemy komunikacyjne wynikające z braku wzajemnego zrozumienia: z jednej strony potrzeb rodzin zastępczych, z drugiej zaś ograniczonych możliwości działania przez PCPR, MOPR, MOPS. Owe niedobory komunikacyjne przejawiają się niekiedy w postawach jawnie antagonizujących, prowadząc do wzajemnej wrogości. Tym samym negatywnie wpływają na efektywność działań w systemie pieczy zastępczej.

Rekomendacja:

- Rekomendowanym rozwiązaniem jest stworzenie platformy komunikacyjnej w ramach poszczególnych społeczności. Optymalnym byłaby organizacja spotkań grup dyskusyjnych obejmujących obie strony, w ramach których możliwe byłoby rozważanie bieżących spraw, ale też prowadzenie spotkań tematycznych.
10. Trudne relacje występują również nieraz na linii rodzina zastępcza – rodzina biologiczna, wychowanek – rodzina biologiczna albo wychowanek – rodzina zastępcza. Realizacja funkcji opiekuńczej wymaga od rodziców sprawujących pieczę zastępczą ochrony podopiecznych przed negatywnym wpływem środowiska zewnętrznego. Niekiedy taki wpływ mają na nich rodzice biologiczni. Opiekunowie nie dysponują specjalistyczną wiedzą dotyczącą ochrony swoich podopiecznych przed negatywnym wpływem ze strony ich rodziców biologicznych, a czasami mają wręcz przekonanie, że ich zdanie nie jest brane pod uwagę. Podczas gdy to właśnie oni posiadają najpełniejszą wiedzę na temat konsekwencji jakie ponosi dziecko na skutek tego rodzaju kontaktów. Z drugiej strony, narracjom przedstawicieli zawodowej pieczy zastępczej na temat rodzin biologicznych swoich

wychowanków towarzyszy niejednokrotnie ton silnie autorytatywny: moralizujący, (negatywnie) oceniający, stygmatyzujący. Tendencja ta jest szczególnie problematyczna w kontekście wypowiedzi ekspertów. Część z nich zauważa, że wypowiedzi piętnujące rodziców biologicznych mają również niekiedy miejsce w obecności wywodzących się z tych rodzin podopiecznych. Eksperci zwracają uwagę, że dyskurs defaworyzujący moralnie rodzinę pochodzenia może negatywnie wpływać na rozwój osobisty, skutkując np. wrogimi postawami wobec opiekunów zastępczych bądź wycofaniem z relacji społecznych.

Rekomendacja:

- Należy rozważyć włączenie do oferty szkoleniowej dla rodziców / opiekunów zastępczych szkoleń z zakresu pracy socjalnej zorientowanej na osobę i pracy socjalnej zorientowanej na rozwiązanie. Oba wymienione kierunki sprzyjają podejściu destygmatyzującemu, a jednocześnie wpisują się w nowe tendencje w pracy z jednostką. Nabycie umiejętności z tego zakresu sprzyja również twórczemu rozwiązywaniu problemów (bez konieczności diagnozowania ich przyczyn w odniesieniu do często bolesnej i trudnej przeszłości), co powinno okazać się skutecznym narzędziem w realizacji zadań w ramach sprawowania pieczy przez rodziców / opiekunów zastępczych.

11. Opiekunowie dość powszechnie skarżą się na niedostatek nakładów finansowych, który nie pozwala im często na pokrycie bieżących kosztów związanych ze sprawowaniem opieki zastępczej. Upatrują także uciążliwości w fakcie, że niespodziewane wydatki (np. zakup ubrania dla dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej na skutek interwencji) nie są im zwracane lub też wymagają podjęcia wielu skomplikowanych procedur uwierzytelniających poczyniony zakup.

Rekomendacja:

- Należy rozważyć uproszczoną procedurę uzasadniania oraz dokonywania zakupu rzeczy pierwszej potrzeby w sytuacjach nagłych, losowych, wymagających szybkiego skorzystania z zasobów finansowych, którymi dysponuje rodzina zastępcza.

REKOMENDACJE BADAWCZE

Rozmowy przeprowadzone z ekspertami pozwoliły również zwrócić uwagę na dwa obszary, które nie zostały objęte badaniami, a które należałoby uwzględnić w przyszłych analizach z zakresu problematyki zawodowej pieczy zastępczej.

Rekomendacje:

- W przyszłych analizach problematyki zawodowej pieczy zastępczej warto uwzględnić jako respondentów rodziców biologicznych, tak by badaniami objąć również ich perspektywę dla kompleksowego obrazu funkcjonowania systemu pieczy zastępczej.
- Grupą szczególnie ważną z perspektywy badań nad pieczą zastępczą i problemów, które jej dotyczą, są wychowankowie u progu usamodzielnienia. Eksperci wskazują w tym kontekście, że proces przechodzenia z pieczy zastępczej (zarówno rodzinnej, jak i instytucjonalnej) w samodzielność jest zbyt gwałtowny, nie przebiega płynnie, przypominając raczej „rzucenie na głęboką wodę” niż przygotowane i wspierane etapowe wejście w dorosłość, zwłaszcza w sytuacjach, gdy wychowankowie doświadczają jednocześnie problemów na podłożu emocjonalnym lub psychologicznym.

LITERATURA

- Adamiak, P., Pyżalski, J. (2013). *Model Działań Systemowych*. Podręcznik metodyczny, Łódź: Monar.
- Andrzejewski, M. (2007). *Domy na piasku. Domy dziecka. Od opieki nad dzieckiem do wspierania rodziny*, Poznań: Media Rodzina.
- Andrzejewski, M. (2012). *Ewolucja pieczy zastępczej przez pryzmat nowych regulacji prawnych*, *Teologia i moralność*, 11, 105–125.
- Åstedt-Kurki, P., Heikkinen, Rutta-L. (1994). *Two approaches to the study of experiences of health and old age: the thematic interview and the narrative method*, *Journal of Advanced Nursing*, vol. 20 Issue 3, 418–421
- Babbie, E. (2008). *Podstawy badań społecznych*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska- Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga-Górecka Warszawa: PWN (oryg. E. Babbie (1999), *The Basics of Social Research*, First Edition, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company).
- Badora, S. (2002). *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, [w:] S. Badora, S. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Badora, S. (2006). *Z zagadnień pedagogiki opiekuńczej*, Tarnobrzeg: PWSZ im. prof. Stanisława Tarnowskiego.
- Badora, S., Marzec, D. (red.) (2002). *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Kraków: Impuls.
- Badora, S., Gołębiowski, R. (2000). *O reformie rodzin zastępczych krytycznie*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 4.
- Basiaga, J. (2015). *Zawodowe rodziny zastępcze w lokalnym systemie opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego*, *Praca Socjalna*, nr 2, 59-74.
- Basiaga, J. (2014). *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”.
- Bauman, S. (2013). *Cyberbullying: What Does Research Tell Us?*, *Theory Into Practice*, 52:4, 249-256
- Beckett, Ch. (2010). *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*, Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej.
- Blaikie, N. (2010). *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*, 2nd Edition, Cambridge: Polity Press.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*, *World Health Organization Monograph Series*, 2, 179.
- Chomczyński, P. A. (2018). *Doing Ethnography in a Hostile Environment: The Case of a Mexico Community*, [w:] *Research Method Cases*. London.
- Craig, W. M., Pepler, D. J. (2003). *Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization*. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 577-582.
- Dambach, K.E. (2008). *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dannaway, D. C., Mulvihill, J.J. (2011). *Poalkoholowe uszkodzenie płodu*, *Pediatrics po Dyplomie*, 15, 55-63.
- Dekert, M., Tomczak, E., Rogowski, P. (2014). *Suwak – innowacyjna metoda kontraktowania usług społecznych na rzecz dzieci*. Podręcznik dla JST, Pobrano z: http://www.rownaczanse.pl/repository/download/suwak/Suwak_-_podrecznik_dla_JST.pdf. [data dostępu: 29.12.2018]
- Denzin, N. (1978). *The research act*, [w:] J. Manis, & B. Meltzer (red.) *Symbolic Interaction, a Reader in Social Psychology*, Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Deptuła, M. (2013). *Odrzucenie rówieśnicze. Profilaktyka i terapia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Donovan, J. E., Jessor, R. (1985). *Structure of problem behavior in adolescence and young adulthood*, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53(6), 890-904.
- Drozdowski, L. (2011). *T-Dziecko – dziecko z doświadczeniem kompleksowej traumy*, [w:] B. Weigl, L. Drozdowski (red.) *Rodzinne domy dziecka: opieka, wychowanie, terapia*, Warszawa: Orlen.
- Duda, M. (2016). *Wyzwania wychowawcze w rodzinie zastępczej*, *Studia Socialia Cracoviensia*, 2, 115–129.
- Fielding, N. (2005). *Working in Hostile Environments* [w:] *Qualitative Research Practice*, 1st ed., C. Seale, D. Silverman, J. F. Gubrium, G. Gobo (red.) Thousand Oaks, CA: Sage, 228–60.
- Finkelhor, D., Turner, H.A., and Hamby, S. (2012). *Let's prevent peer victimization, not just bullying*, *Child Abuse & Neglect*, 36(4), 271-274.
- Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa: PWN.
- Geras, E., Olejniczak, D., Kielan, A. (2015). *Uwarunkowania zdrowia i choroby u dzieci z domów dziecka. Dziecko krzywdzone*, Teoria, badania, praktyka, 13(4).
- Glaser, B. G., Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Hawthorne, NY: Aldine Publishing Company.
- Główny Urząd Statystyczny (2018). *Rodzinna piecza zastępcza w 2017 roku*, Pobrano z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6000/1/2/1/rodzinna_pieczza_zastepcza_w_2017_r..pdf [data dostępu 10.01.2019]
- Gobo, G., Molle, A. (2017). *Doing Ethnography*, London, UK: Sage.
- Golczyńska-Grondas, A. (2012). *Dzieciństwo w placówkach opieki całkowitzej – czynniki ryzyka transmisji biedy i problemów społecznych*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Golembowska, M. (2009). *Rodzina jako podstawowe środowisko socjalizacyjno-wychowawcze a niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży*, [w:] A. Jaworska (red.) *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków: Impuls.
- Hałas E. (1990). *Biografia a orientacja symbolicznego interakcjonizmu*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa, Poznań: PWN.
- Harewska, N. (2016). *Szanse i bariery w profesjonalizacji opiekunów zastępczych*, *Problemy Opiekunów-Wychowawców*, 9.
- Informacja rady ministrów o realizacji w roku 2015 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. O wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Dz. U. z 2016 r. poz. 575.
- Jarosz, E. (2006). *Ograniczanie zjawiska krzywdzenia dziecka w rodzinie – idee działań międzysektorowych*, *Dziecko Krzywdzone*, nr 14, 108–118.
- Jimerson, S. R., Swearer, S. M., Espelage, D. L. (2010). *The handbook of bullying in schools: An international perspective*, New York: Routledge
- Kacprzak, A., Kudlińska, I. (2014). *Praca socjalna z osobami opuszczającymi placówki resocjalizacyjne i ich rodzinami*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kaczmarek, M. (2006). *Reforma systemu opieki zastępczej. Założenia i rzeczywistość*, [w:] A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Kałdon B. M. (2011). *Rodzina jako instytucja społeczna w ujęciu interdyscyplinarnym*, *Forum Pedagogiczne*, nr 1, 229-241.
- Kałucka, R. (2011). *Nowy dom, nowa rodzina – perspektywa relacji między dzieckiem a najbliższym otoczeniem w kontekście adaptacji w rodzinnym domu dziecka*, [w:] B. Weigl, L. Drozdowski (red.), *Rodzinne domy dziecka: opieka, wychowanie, terapia*, Warszawa: Orlen.
- Keashly L., Jagatic K. (2003). *US perspectives on workplace bullying* [w:] S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, C. L. Cooper (red.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace. International perspectives in research and practice*, London, New York: Taylor & Francis.
- Kelm, A. (1983). *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

- Kessel Schneider, S., O'Donnell, L., Stueve, A., Coulter, R. W. S. (2012). *Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: a regional census of high school students*, *American Journal of Public Health*, 102, 171–177.
- Kolankiewicz, M. (2012). *Zaniedbywanie dzieci*, *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(39), 81–94.
- Konecki, K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych: teoria ugruntowana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konecki, K., Chomczyński, P. (red.) (2012). *Słownik socjologii jakościowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Difin.
- Konopásek, Z. (2008). *Making Thinking Visible with Atlas.ti: Computer Assisted Qualitative Analysis as Textual Practices*, *Forum: Qualitative Social Research*, 9 (2), Art. 12.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., Lattanner, M. R. (2014). *Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth*, *Psychological Bulletin*, 140, 1073–1137.
- Kwak, A. (2006). *Zmiany założeń opieki zastępczej. Zwrot w kierunku rodziny*, [w:] A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Lewko, G. (2011). *Obraz kliniczny dziecka trafiającego do różnych form opieki zastępczej*, [w:] B. Weigl, L. Drozdowski (red.), *Rodzinne domy dziecka: opieka, wychowanie, terapia*, Warszawa: Orlen.
- Majchrowska, A. (2011). *Wrastanie wychowanków rodzinnego domu dziecka w środowisko z perspektywy wychowawców*, *Pedagogia Ojcostwa*, Nr 2(1/2011) styczeń-czerwiec. Pobrano z <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/po2/art29.pdf>
- Mayntz, R., Holm, K., Hubner, P. (1985). *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Warszawa: PWN.
- Mazur, A. (2013). *Asystent rodziny – z doświadczeń pracy socjalnej z rodziną dotkniętą problemem alkoholowym*, [w:] Z. Gaś (red.), *Człowiek na rozdrożu. Zrozumieć aby pomóc*, Lublin: Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji.
- McKevitt, Ch. (2000). *Short stories about stroke: interviews and narrative production*, *Anthropology & Medicine*, vol. 7, Issue 1, 79–96.
- McWhirter, E. H., McWhirter, J. J., McWhirter, A. M., McWhirter, B. T., (2008). *Zagrożona młodzież*, Warszawa: Parpa.
- Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych*, Pobrano z: <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy-Pakt-Praw-gosp-spol-kult.pdf> [data dostępu: 02.03.2019]
- Mills, J. (2001). *Self-construction Through Conversation and Narrative in Interviews*, *Educational Review*, vol. 53, Issue 3, 285–301.
- Miłośń, M. (2017). *Funkcjonowanie rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka - prawidłowość i skuteczność procesu wychowawczego*, *Kontrola Państwowa*, 5, 72–86.
- Mishna, F., Allagia, R. (2005). *Weighting the risks: a child's decision to disclose peer victimization*, *Children & Schools*, 4, 217–226
- Monks, C. P., Smith, P. K., Naylor, P., Barter, C., Ireland, J. L., Coyne, I. (2009). *Bullying in different contexts: commonalities, differences and the role of theory*, *Aggression and Violent Behavior*, 14, 146–156.
- NIK (2017). *Informacja o wynikach kontroli działania powiatów w zakresie tworzenia i wsparcia rodzin zastępczych*, nr ewid. 202/2016/P/038/KPS, Warszawa.
- Noszczyk-Bernasiewicz, M. (2013). *Płynna struktura rodziny pochodzenia w biografach nieletnich przestępców*, [w:] M. Bargel, jr., E. Janigová, E. Jarosz (red.), M. Jüzl (ed.), *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka*, Brno.
- Okulicz-Kozaryn, K., Borkowska, M. (2015). *Diagnoza FASD dla celów edukacyjnych i wychowawczych*, *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 168–183.

- Okulicz-Kozaryn, K., Terlikowska, J., Brzózka, K. i in. (2017). *Prevention and Intervention for FASD in Poland*, Journal of Pediatrics and Neuropsychology, 3, 79: 61-70.
- Olearczyk, T. (2007). *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Olenik-Shemesh, D., Heiman, T., Eden S. (2012). *Cyberbullying victimization in adolescence: relationships with loneliness and depressive mood*, Emotional and Behavioural Difficulties, 3-4, 361-374.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the Schools. Bullies and Whipping Boys*, Washington D.C.: Hemisphere Press.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*, Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (2007). *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?*, Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza.
- Ostaszewski, K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Piekarska, A. (2003). *Przemoc, kary cielesne i krzywdzenie dzieci*, Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2(2), 1-11.
- Pospiszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*, Warszawa: WSiP.
- Pyżalski, J. (2011a). *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pyżalski, J. (2011b). *Electronic aggression among adolescents: An old house with a new facade (or even a number of houses)*, [w:] C. Hällgren, E. Dunkels, G-M. Frånberg (Eds.), *Youth culture and net culture: Online social practices*, Hershey, PA: IGI Global.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Pyżalski, J. (2013). *Beyond Peer Cyberbullying – Involvement of Polish Adolescents in Different Kinds of Electronic Aggression*, Studia Edukacyjne, 28, 147-168.
- Pyżalski, J. (red.) (2016). *Funkcjonowanie placówek wsparcia dziennego z regionu łódzkiego. Bariery i potrzeby*, Łódź: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.
- RCPS w Łodzi (2017). *Informacja na temat stanu pieczy zastępczej w województwie łódzkim*, Łódź: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.
- RCPS w Łodzi (2018). *Informacja na temat stanu pieczy zastępczej w województwie łódzkim*, Łódź: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.
- RCPS w Łodzi (2018). *Ocena zasobów pomocy społecznej województwa łódzkiego za rok 2017*, Łódź: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.
- Rokuszewska-Pawętek, A. (2002). *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków- analiza biograficzna*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rosenthal G. (1990). *Rekonstrukcja historii życia. Wybrane zasady generowania opowieści w wywiadach biograficzno-narracyjnych*, tłum. Nina Nowakowska, [w:] J. Włodarek, M. Ziótkowski, *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa, Poznań: PWN.
- Rosenthal G. (2003). *The Healing Effects of Storytelling: On the Conditions of Curative Storytelling in the Context of Research and Counseling*, Qualitative Inquiry, vol. 9, No. 6, 915-933.
- Rosochacka, M. (2006). *Wychowanek rodzinnego domu dziecka jako odbiorca procesu usamodzielnienia*, [w:] A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Ruszkowska, M. (2008). *Sieroctwo społeczne a możliwości jego kompensacji w rodzinnych formach opieki*, Rozprawy Naukowe, Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, t. 2, 117-129.
- Ruszkowska, M., (2013a). *Diagnoza rodzin zastępczych w obliczu dylematów współczesności*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

- Ruszkowska, M., (2013b). *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo- wychowawcze*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Rybińska, K. (2016). *Empatia i jej znaczenie w rodzicielstwie zastępczym – ujęcie teoretyczne*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 15(4), 138-159.
- Ryś, M. (2013). *Rodzina na rozdrożu*, [w:] Z. Gaś (red.), *Człowiek na rozdrożu. Zrozumieć aby pomóc*, Lublin: Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Bjorkqvist, K., Osterman, K., Kaukiainen, A. (1996). *Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group*, Aggressive Behavior, 22(1), 1-15.
- Salmivalli, Ch. (2010). *Consequences of school bullying and violence*, Pobrano z: <http://www.oecd.org/dataoecd/28/6/33866604.pdf> [data dostępu: 18.12.2018]
- Sikorska, I. (2014). *Dziecięca trauma – psychologiczne konsekwencje dla dalszego rozwoju*, Sztuka Leczenia, nr 3-4: 55-70.
- Silverman, D. (2011). *Interpreting Qualitative Data*, (4th ed.), London, UK: Sage Publications Inc.
- Spears, B., Slee, P., Owens, L., Johnson, B. (2009). *Behind the scenes and screens: Insights into the human dimension of covert and cyberbullying*, Zeitschrift für Psychologie / Journal of Psychology, 217, 189–196.
- Stassen Berger K. S. (2007). *Update on bullying at school: Science forgotten*, Developmental Review, 27, 90-126.
- Stelmazuk, Z. (2002). *Opieka nad dzieckiem czy opieka „zastępcza”: problemy terminologiczne czy komedia omyłek?*, Problemy opiekuńczo-wychowawcze, nr 2, 12–21.
- Strauss, A., Corbin, J. (1990), *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory. Procedures and Techniques*, California: SAGE Publications.
- Szymborska, A. (1969). *Sieroctwo społeczne*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Thomas, H.J., Connor, J.P., Scott, J.G. (2014). *Integrating traditional bullying and cyberbullying: challenges of definition and measurement in adolescents, a review*, Educational Psychology Review, 27(1), 135–52.
- Tyszka, Z. (1979). *Socjologia rodziny*, Warszawa: PWN.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Dz. U. 2011, nr 149, poz. 887
- van der Kolk, B., (2005). *Developmental Trauma Disorder*, Psychiatric Annals, 35-5, 401-408.
- Vassallo, S., Sanson, A., Olsson, C.A. (2014). *30 years on: Some key insights from the Australian Temperament Project*, Family Matters, 94, 29-34.
- Wasiński, D. (2013). *Dom dziecka*, [w:] A. Kołakowski (red.), *Zaburzenia w zachowaniu u dzieci. Teoria i praktyka*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wideliński, E. (2006). *Wychowanek rodziny zastępczej jako odbiorca procesu usamodzielnienia*, [w:] A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Wilgocki, J., Wright, M.K. (2002). *Czas niepewności. O dzieciach w rodzinach zastępczych*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wójcik, S. (2013). *Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktymizacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 12(3), 40–62.

ANEKSY DO RAPORTU KOŃCOWEGO

a) narzędzia badawcze zastosowane w badaniu;

ZAŁĄCZNIK NR 1 WYWIAD Z OPIEKUNEM - DYSPOZYCJE

INFORMACJE WSTĘPNE

Dzień dobry,

Chciałabym/chciałbym porozmawiać z Panią/Panem o rodzicielstwie zastępczym. Interesuje mnie wszystko co dotyczy Pani/Pana codzienności, problemów i sukcesów. Szczególnie istotne są dla mnie również Pani/Pana motywacje oraz potrzeby. Nasza rozmowa stanowi główną podstawę badania jakie prowadzimy wspólnie z Regionalnym Centrum Polityki Społecznej w Łodzi. Badanie jest współfinansowane ze środków Unii Europejskiej. Robimy je po to, aby rodzice zastępczy dostawali od instytucji samorządowych dokładnie takie wsparcie, jakiego potrzebują.

Rozmowa nie powinna nam zająć dłużej niż 90 minut.

Aby móc skupić się na naszej rozmowie, chciałbym ją nagrać. Nagranie nie zostanie nigdzie opublikowane. Jest mi potrzebne ponieważ nie potrafię notować tak szybko, żeby nie utracić istotnych informacji, jakie mi Pani/Pan przekaże. Jest Pan/Pani ekspertem w zakresie pieczy zastępczej, dlatego wszystko co Pan/Pani mówi jest dla mnie bardzo ważne.

Pana/Pani wypowiedzi nie będą przez nikogo oceniane. Wszystko co mi Pani/Pan dzisiaj powie ma charakter poufny - zebrane dane i informacje posłużą opracowaniu raportu, w którym nikt nie będzie w stanie rozpoznać Pani/Pana jako naszego rozmówcy.

Zmienimy wszystkie dane mogące zdradzić kto udzielał wywiadu (imiona, nazwiska czy miejsca), a dostęp do danych będzie miał jedynie zespół badawczy pod kierownictwem Prof. Piotra Chomczyńskiego z Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego oraz zespół badawczy z Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi. Pana/Pani dane osobowe będą zabezpieczone i chronione zgodnie z obowiązującym prawem, tj. Ogólnym rozporządzeniem o ochronie danych - RODO (przepisy unijne) oraz Ustawą o ochronie danych osobowych (przepisy krajowe). Czy wyraża Pani/Pan zgodę, by nasza rozmowa była nagrywana?

INSTRUKCJA DLA MODERATORÓW:

Słowniczek

W naszych badaniach najważniejsze jest uzyskanie informacji na temat **obszarów wsparcia w zakresie funkcjonowania zawodowych rodzin zastępczych (ZRZ) i rodzinnych domów dziecka (RDD) w odniesieniu do wypełniania przez nie zadań opiekuńczych, wychowawczych i reintegracyjnych**. W związku z tym przyjmujemy na podstawie zapisów Zamawiającego (SOPZ), zakres poszczególnych funkcji rodziny:

- 1) **opiekuńcza** - zawierają się w niej czynności podejmowane przez opiekunów zastępczych celem zaspokojenia potrzeb wychowanków, działania lecznicze oraz związane z ochroną wychowanka przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w jego życie prywatne.
- 2) **wychowawcza** - wynikają z niej podejmowane przez opiekunów zastępczych działania mające na celu: wspieranie kształcenia oraz kompensowanie braków rozwojowych i szkolnych wychowanków, rozwijanie ich uzdolnień i zainteresowań, zapewnienie im odpowiednich warunków do wypoczynku, kształtowanie wzorów zachowań i systemu wartości wychowanków oraz wdrażanie ich do codziennych obowiązków.
- 3) **reintegracyjna** - zawierają się w niej podejmowane przez opiekunów zastępczych działania mające na celu umożliwienie i podtrzymanie optymalnego kontaktu pomiędzy dzieckiem i jego rodziną, stosownie do sytuacji.

Prowadzenie wywiadu narracyjnego

Celem wywiadu narracyjnego jest otrzymanie spontanicznych, swobodnych wypowiedzi bazujących na doświadczeniach rozmówcy. Postaraj się zadbać o wysłuchanie rozmówcy i niezakłócanie jego odpowiedzi (Konecki, Chomczyński 2012). W ramach wywiadu narracyjnego występuje 5 faz, na które musisz zwrócić uwagę:

1. Faza rozpoczęcia wywiadu - stwórz miłą atmosferę opartą na wzajemnym zaufaniu poruszając neutralny temat
2. Faza stymulowania do narracji - objaśnij rozmówcy czego od niego oczekujesz (pomocne mogą być informacje wstępne)
3. Faza opowieści narratora - jest to zasadnicza część wywiadu, w ramach której rozmówca prezentuje swoje doświadczenia i poglądy. Upewnij się, że rozmówca nie ma nic do dodania i przejdź do kolejnych pytań
4. Faza zadawania pytań - w przypadku naszych badań oznacza moment, kiedy możesz zadawać pytania dodatkowe, gdy rozmówca w swojej wypowiedzi na pytanie ogólne nie zawarł części wątków
5. Faza zakończenia - spróbuj powrócić do rozmowy potocznej, możesz powiedzieć rozmówcy coś o sobie

Źródło: Konecki, Chomczyński (2012) *Słownik socjologii jakościowej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Kontakt z badanymi

- Nawiązując pierwszy kontakt z rodzicami zastępczymi, proszę zaznaczyć, że badający dostosuje się do rytmu dnia domu zastępczego. To bardzo ważne, gdyż przy próbie uzyskania od opiekunów zgody na badanie, często pojawia się wstępna odmowa, motywowana brakiem czasu wynikającego z ogromu obowiązków domowych. Funkcję opiekuna zastępczego pełni jeden z małżonków, rzadko zdarza się by w domu był ktoś do pomocy. Proszę wziąć pod uwagę, że z uwagi na to, że większość dzieci w zawodowych rodzinach zastępczych to nie są dzieci w wieku szkolnym, opiekun w trakcie wywiadu będzie musiał realizować również swoje obowiązki wobec dzieci. Istnieje możliwość, że moderator podczas realizacji wywiadu będzie musiał zaangażować się w drobną pomoc w rutynowych, codziennych obowiązkach, jak np. mieszanie zupy na kuchence, udział w karmieniu dziecka.
- Żeby ograniczyć efekt ankierski, na wywiad staramy się ubierać neutralnie. Na pewno odpadają białe kołnierzyki, eleganckie marynarki, świecące buty etc., ponieważ z automatu zostaniemy zidentyfikowani jako „obcy” i będziemy wzbudzać nieufność.
- Postępujemy się prostym językiem. Zapominamy o żargonie naukowym.
- Rozmowę zaczynamy od podziękowania za udział w badaniu, potem przechodzimy do tematów neutralnych (możemy np. pochwalić lokalizację, wnętrze). Po wprowadzeniu i „przetłumaczeniu pierwszych lodów” wspomnijmy o tym jak badanie jest dla nas ważne, o tym, że pragniemy poznać szczere, pełne opinie, gdyż głos naszych rozmówców jest dla nas bardzo ważny.
- Pozostajemy autentyczni, nie udajemy kogoś, kim nie jesteśmy – „trzymamy ramę”.
- Jeśli czegoś nie rozumiemy (np. specyficzne zwroty językowe, powoływanie się na akty prawne), dopytujemy.
- Pozbywamy się filtru „oczywistości” – jeśli badany mówi, że „wiadomo o co chodzi”, dopytujemy „o co chodzi?”.
- Proponuję, by nie próbować przechodzić na „ty”. Opiekunowie uważają, że realizują ważną misję społeczną. Jednocześnie, rzadko spotykają się z postawami, które wyrażają szacunek wobec ich samych oraz ich funkcji - mam tu na myśli większość podmiotów, z którymi współpracują, jak również otoczenie społeczne. To zaś powoduje pewnego rodzaju wrażliwość opiekunów na to, jak osoby trzecie ich traktują, odnoszą się do nich itp. Dlatego rozmowę prowadzimy w tak luźnej konwencji, jak to możliwe. Koleżeńska relacja sprzyja wydobywaniu bardziej „wrażliwych” informacji, należy jednak zachować szacunek względem rozmówcy i nie skracać dystansu „na siłę”.

- Można powiedzieć kilka słów o sobie, najlepiej w luźnej rozmowie (nie w ramach wyklepanej formułki wprowadzającej), ale też bez przesady – nie stawiamy siebie w centrum konwersacji. ;)
- Jeśli czujemy, że pomoże nam to w zdobyciu zaufania badanego, możemy podzielić się swoimi poglądami (np. nt. stereotypowych opinii na temat pieczy zastępczej). Nie należy jednak podejmować tego wątku, jeśli nie mamy na jego temat wiedzy. Wymyślane” stereotypy mogą wzbudzić nieufność u opiekunów.
- Od czasu do czasu, w zależności od tego, czy sam badany pozwala sobie na ekspresję emocjonalną, można także pozwolić sobie na odwzajemnienie emocji.
- Nie przerywamy wypowiedzi badanego, chyba, że wyraźnie odbiega od tematu – wówczas naprowadzamy go z powrotem.
- Może się zdarzyć, że badany będzie uogólniał swoje wypowiedzi i opowiadał o swoich motywacjach, reakcjach znajomych lub stosował generalizacje. W takim przypadku warto zastosować pytania naprowadzające i dopytać o związek z przedmiotem badań (np. Rozmówca: „wie Pan to praca jak każda inna, czasami jest lepiej, a czasami gorzej”, Badacz: „Czy możemy zatem poruszyć temat, w jakich okolicznościach czuje się Pan dobrze, a kiedy gorzej, podejmując się wychowania?”).
- Jeśli widzimy, że badany nie chce o czymś mówić / wchodzić w szczegóły (zwłaszcza jeśli to jasno sygnalizuje), nie drążymy na siłę tematu. Spróbujemy natomiast pod koniec wywiadu (na ile to możliwe) wrócić do ominiętych kwestii.
- **Dyspozycje do wywiadu to informacje, które chcemy zdobyć oraz sugerowane pytania, które możemy w tym celu zadać. Nie należy ich jednak traktować jako przyjętej odgórnie konstrukcji wywiadu, czyli:**
 - Nie musimy trzymać się za wszelką cenę kolejności podanej w dyspozycjach.
 - Nie musimy zadawać dokładnie tych samych pytań – są tylko przykładami.
 - Jeśli poszukiwana informacja pojawiła się już w toku wywiadu, nie pytamy o to po raz drugi, chyba, że w celu uściślenia.
- **Z narzędziem należy się dokładnie zapoznać, by móc prowadzić luźną rozmowę zamiast ustrukturyzowanego wywiadu, którego nie chcemy** (bez tego uzyskamy jedynie sploty informacji i tym samym mało cenne dane). Unikamy wertowania, przerzucania kartek, poszukiwania pytań do zadania – zamiast tego postaramy się utrzymywać kontakt wzrokowy z naszym Rozmówcą, gdyż zależy nam na sytuacji możliwie zbliżonej do tematycznej rozmowy.

Dążymy do tego, by badany opowiedział nam o swoich doświadczeniach. Możemy dopytywać w trakcie i kierunkować wypowiedź, jeśli nie przerywamy w ten sposób narracji. Nie wtrącamy się jednak w środek wypowiedzi.

OTWARCIE WYWIADU

Wprowadzenie:

Nasza rozmowa nie będzie klasycznym wywiadem, w którym przychodzi ankieter i zadaje krótkie pytania czy nawet podsuwa możliwe odpowiedzi. Nie chcę niczego Pani/Panu sugerować. Zamiast tego chciałbym dzisiaj Panią/Pana poprosić, żeby opowiedział/a mi Pani/Pan o swojej pracy z w ramach opieki zastępczej. Pomimo przyjęcia przez nas pewnej kolejności i struktury pytań zależy mi jednak na tym, żeby to była raczej opowieść spontaniczna. Proszę sobie wyobrazić taką sytuację, że jest Pani/Pan na spotkaniu opiekunów zastępczych i chce z nimi podzielić się swoim doświadczeniem.

STYMULOWANIE NARRACJI – FAZA BODŹCOWANIA DO DŁUŻSZEJ WYPOWIEDZI

Jeśli badany ma problem z rozpoczęciem opowieści, wspomagamy go:

Na początek porozmawiamy o motywacjach naszego Rozmówcy zadając pytanie:

Skąd pomysł na sprawowanie opieki zastępczej? Jak się czuje w tej roli? Na czym polega ta rola? Jakie zadania/działania się z nią wiążą?

STYMULOWANIE NARRACJI – FAZA PYTAŃ/DOPYTANIA

Zakres poszukiwanych informacji i podpowiedzi pytań moderatora

MODUŁ I

OPIS FUNKCJONOWANIA

POSZUKIWANA INFORMACJA:

- Identyfikacja obszarów, związanych z wypełnianiem zadań opiekuńczych, wychowawczych i reintegracyjnych, w ramach których zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka wymagają wsparcia.
- Ustalenie, jak zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka realizują swoje ustawowe zadania?

PYTANIA MODERATORA:

1. *Abym mógł/abym mogła lepiej zrozumieć na czym polega bycie rodziną zastępczą/ prowadzenie rodzinnego domu dziecka, proszę opowiedzieć mi jak wygląda Pana/Pani typowy dzień?*

PODPOWIEDŹ:

W razie wątpliwości rozmówcy, proszę zwrócić uwagę, aby rozmówca jak najbardziej szczegółowo opowiedział swój dzień. Od momentu, gdy wstaje, aż do momentu, gdy kładzie się spać. Jeśli dzień powszedni różni się od weekendu, warto zachęcić, aby rozmówca opowiedział zarówno o dniu powszednim, jak i o weekendzie.

2. **Proszę mi opowiedzieć również o różnych niezwykłych/ nieregularnych/ mniej rutynowych zdarzeniach lub okolicznościach, które wpływają na przebieg, charakter Pana/Pani typowego dnia jako rodzica zastępczego? Jak Pan/Pani sobie z nimi radzi? Jak układa je Pan/Pani w rytmie codziennego życia?**

PODPOWIEDŹ:

W razie wątpliwości rozmówcy, można podpowiedzieć badanemu, że pytanie dotyczy nieregularnych aktywności/zdarzeń, takich jak m.in. pojawienie się w rodzinie/domu nowego wychowanka, odejście wychowanka, ale również mniej spektakularnych, jak: wycieczka szkolna wychowanków, choroba wychowanków, udział wychowanków w przyjęciu urodzinowym kolegów/koleżanek ze szkoły/podwórka etc.

Chodzi o wszystko, co wpływa na rytm życia rodzin zastępczych/rodzinnych domów dziecka, co przychodzi do głowy rozmówcy.

MODUŁ II**UWARUNKOWANIA FUNKCJONOWANIA, MOCNE SŁABE STRONY, CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE I UTRUDNIAJĄCE WYPEŁNIANIE ROLI****POSZUKIWANA INFORMACJA:**

- Zdiagnozowanie uwarunkowań wpływających (pozytywnie i negatywnie) na wypełnianie powierzonych zadań ustawowych przez zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka, z uwzględnieniem następujących obszarów uwarunkowań:
 - a. prawno-organizacyjnych,
 - b. ekonomicznych i materialnych (wynagrodzenie i warunki pracy),
 - c. kulturowych,
 - d. związanych z cechami społeczno-demograficznymi wychowanków (wiekiem, problemami w rodzinie pochodzenia, stanem zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych podopiecznych, których efektem jest np. FAS, stanem zdrowia dzieci, dysfunkcjami takimi jak: narkomania/przestępczość/prostytucja dzieci przyjętych pod opiekę oraz przygotowaniem lub brakiem przygotowania rodziców zastępczych do radzenia sobie z tymi problemami)
 - e. związanych z kwalifikacjami i kompetencjami rodzica zastępczego,
 - f. związanych ze współpracą z otoczeniem instytucjonalnym:

Identyfikacja charakteru i zakresu współpracy rodziców zastępczych z przedstawicielami instytucjonalnego otoczenia zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka.

Wśród podmiotów, o których mogą wspominać narratorzy znaleźć się mogą następujące:

- Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie - organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej,
- Koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej,
- Ośrodki Pomocy Społecznej,
- organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej
- podmioty instytucjonalnej pieczy zastępczej,
- ośrodki adopcyjne,
- przedszkola i szkoły,
- lekarze rodzinni, poradnie specjalistyczne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne
- policja,

- sądy rodzinne,
- służba kuratorska,
- asystent rodziny,
- organizacje pozarządowe

g. innych uwarunkowań

m.in. identyfikacja charakteru relacji narratorów z wychowankami, relacji pomiędzy wychowankami a dziećmi biologicznymi (jeśli istnieją) narratorów, wzajemnych relacji wychowanków między sobą oraz sposobu w jaki wspomniane relacje oddziałują na sposób prowadzenia ZRZ i RDD.

- Identyfikacja indywidualnych strategii radzenia sobie z trudnościami/wyzwaniami

PYTANIA MODERATORA:

3. *Jakie rozwiązania, ułatwienia, a może osoby ułatwiają Panu/Pani wypełnianie codziennych zadań?*

lub

Co i kto sprzyja wypełnianiu przez Pana/Panią zadań rodzica zastępczego?

PODPOWIEDŹ:

W razie wątpliwości rozmówcy, proszę wyjaśnić, że pytanie dotyczy wszystkiego, co w opinii narratora ułatwia funkcjonowanie jako rodzic zastępczy: np. warunki lokalowe/materialne jak odpowiednio duży lokal, w którym prowadzona jest rodzina/ dom, ale także cechy osobowości/umiejętności/wiedza, sprzyjające regulacje prawne, dobre relacje z sąsiadami, w urzędach.

Chodzi o wszystko, co przychodzi do głowy rozmówcy, spośród czynników, które pozwalają sprawnie prowadzić ZRZ/RDD

4. *Bycie rodzicem zastępczym wymaga wypracowania relacji z różnymi osobami: z podopiecznymi, rodzicami podopiecznych, z przedstawicielami różnych instytucji. Proszę mi opowiedzieć o tych relacjach/kontaktach.*

PODPOWIEDŹ:

W razie wątpliwości rozmówcy, proszę wyjaśnić, że chodzi o wszelkie kontakty z osobami/instytucjami/podmiotami, które wiążą się z funkcjonowaniem jako rodzic zastępczy. Proszę zwrócić uwagę, aby rozmówca opowiedział o tych kontaktach, scharakteryzował je, ocenił ich jakość, to czy mogłyby przebiegać lepiej jeśli tak, to w jaki sposób.

5. *Proszę opowiedzieć o trudnościach, wyzwaniach z jakimi spotyka się Pan/Pani na co dzień w związku z prowadzeniem rodziny zastępczej/rodzinnego domu dziecka.*

6. *Mówił Pan/mówiła Pani o trudnościach/ wyzwaniach, jak sobie Pan/Pani radzi z ich rozwiązywaniem?*

lub

Jakie sposoby radzenia sobie z problemami związanymi z prowadzeniem rodziny zastępczej/rodzinnego domu dziecka podpowiedziałyby/odpowiedziałyby Pan/Pani innym rodzinom/rodzinnym domom dziecka?

7. *Jakie Pana/Pani zdaniem cechy/umiejętności/wiedzę powinien mieć rodzic zastępczy/osoba prowadząca rodzinny dom dziecka?*

MODUŁ III

UŚWIADOMOINE POTRZEBY – OCZEKIWANIA DOTYCZĄCE WSPARCIA POSZUKIWANA INFORMACJA:

- Ustalenie, jakie są oczekiwania zawodowych rodzin zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka dotyczące wsparcia w zakresie wypełniania przez nie powierzonych im na mocy ustawy zadań?

PYTANIA MODERATORA:

8. Co mogłoby sprawić, że Pana/Pani codzienność, jako rodzica zastępczego, byłaby łatwiejsza?

lub:

Gdyby mógł/mogła Pan/Pani uzyskać pomoc, wsparcie w dowolnym aspekcie Pana/Pani codziennego życia, jako rodzica zastępczego, czego zażyczyłby/zażyczyłaby Pan/Pani sobie?

ZAŁĄCZNIK NR 2 WYWIAD Z EKSPERTEM - DYSPOZYCJE

Dzień dobry,

Chciałbym/chciałabym porozmawiać z Panią/Panem na temat warunków i okoliczności związanych ze sprawowaniem opieki zastępczej przez opiekunów z zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka.

Wychodzimy z założenia, że temat ten, choć ważny społecznie, w dużej mierze jest ignorowany, zaś wypowiedziom publicznym często towarzyszy wiedza stereotypowa i niepełna. W naszych badaniach, zleconych przez Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, chcemy oddać głos tym, którzy z racji swojej profesji na co dzień stykają się problemami doświadczanymi przez opiekunów z zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Zwracamy się zatem do Państwa z prośbą o udział w badaniu, ponieważ – jako osoby, które posiadają specjalistyczną wiedzę, doświadczenie i kwalifikacje zawodowe możecie nam udzielić wielu niezwykle ważnych informacji na temat pieczy zastępczej. Na ich podstawie sformułowane zostaną zalecenia / rekomendacje mające na celu poprawienie trafności wsparcia kierowanego do zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka w ramach projektów finansowanych z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego.

Badanie finansowane jest ze środków Unii Europejskiej.

Rozmowa nie powinna nam zająć dłużej niż 90 minut.

Aby móc skupić się na naszej rozmowie, chciałbym ją nagrać. Nagranie nie zostanie nigdzie opublikowane. Jest mi potrzebne ponieważ nie potrafię notować tak szybko, żeby nie utracić istotnych informacji, jakie mi Pani/Pan przekaże. Jest Pan/Pani ekspertem w zakresie pieczy zastępczej, dlatego wszystko co Pan/Pani mówi jest dla mnie bardzo ważne.

Pana/Pani wypowiedzi nie będą oceniane. Badanie ma charakter poufny, a zebrane dane i informacje posłużą opracowaniu zbiorczego raportu badawczego, w którym nie będzie możliwości zidentyfikowania Pana/Pani jako naszego rozmów-

cy. Zmienimy wszystkie dane, mogące zdradzić kto udzielał wywiadu (np. imiona, nazwiska, dane osobowe, nazwy miejsc). Dostęp do danych będzie miał jedynie zespół badawczy pod kierownictwem Prof. Piotra Chomczyńskiego z Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego oraz zespół badawczy z Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.

Pana/Pani dane osobowe będą zabezpieczone i chronione zgodnie z obowiązującym prawem, tj. Ogólnym rozporządzeniem o ochronie danych - RODO (przepisy unijne) oraz Ustawą o ochronie danych osobowych (przepisy krajowe). Czy wyraża Pani/Pan zgodę, by nasza rozmowa była nagrywana?

PODPOWIEDŹ:

Jeśli rozmówcy będą chcieli poznać dokładne źródło finansowania badania, poniżej znajduje się szczegółowa informacja na ten temat:

Badanie pt. „Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka w województwie łódzkim” związane jest z realizacją podprojektu pn. „Funkcjonowanie regionalnych obserwatoriów terytorialnych” w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020, osi priorytetowej XII Pomoc Techniczna, Działania XII.2 Sprawny system realizacji, współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego

INSTRUKCJA DLA MODERATORÓW:

Prowadzenie wywiadu pogłębionego

Celem wywiadu pogłębionego (IDI) jest otrzymanie spontanicznych, swobodnych, lecz ukierunkowanych wypowiedzi bazujących na bezpośrednich doświadczeniach rozmówcy (Konecki, Chomczyński 2012). W tym celu dysponujesz listą dyspozycji mającą postać dość ogólnych pytań. Pytań tych nie musisz odczytywać dosłownie, możesz zmieniać także ich kolejność, gdyż najważniejsza jest swobodna wypowiedź Rozmówcy. Postaraj się zadbać o wysłuchanie Rozmówcy i niezakłócanie jego odpowiedzi.

Źródło: Konecki, Chomczyński (2012) *Słownik socjologii jakościowej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Kontakt z badanymi

- Żeby ograniczyć efekt ankieterski, na wywiad staramy się ubierać neutralnie. Na pewno odpadają białe kołnierzyki, eleganckie marynarki, świecące buty etc., ponieważ z automatu zostaniemy zidentyfikowani jako „obcy” i będziemy wzbudzać nieufność.
- Posługujemy się prostym językiem. Zapominamy o żargonie naukowym.
- Rozmowę zaczynamy od, podziękowania za udział w badaniu, potem przechodzimy do tematów neutralnych (możemy np. pochwalić lokalizację, wnę-

- trze). Po wprowadzeniu i „przełamaniu pierwszych lodów” wspomnijmy o tym jak badanie jest dla nas ważne, o tym, że pragniemy poznać szczere, pełne opinie, gdyż głos naszych rozmówców jest dla nas bardzo ważny.
- Pozostajemy autentyczni, nie udajemy kogoś, kim nie jesteśmy – „trzymamy ramę”.
 - Jeśli czegoś nie rozumiemy (np. specyficzne zwroty językowe, specjalistyczny (ekspercki) język, powoływanie się na akty prawne), dopytujemy.
 - Pozbywamy się filtru „oczywistości” – jeśli badany mówi, że „wiadomo o co chodzi”, dopytujemy „o co chodzi?”.
 - Od czasu do czasu, w zależności od tego, czy sam badany pozwala sobie na ekspresję emocjonalną, można także pozwolić sobie na odwzajemnienie emocji.
 - Nie przerywamy wypowiedzi badanego, chyba, że wyraźnie odbiega od tematu – wówczas naprowadzamy go z powrotem.
 - Jeśli widzimy, że badany nie chce o czymś mówić / wchodzić w szczegóły (zwłaszcza jeśli to jasno sygnalizuje), nie drążymy na siłę tematu. Spróbujmy natomiast pod koniec wywiadu (na ile to możliwe) wrócić do ominiętych kwestii.
 - **Dyspozycje do wywiadu to informacje, które chcemy zdobyć oraz sugerowane pytania, które możemy w tym celu zadać. Nie należy ich jednak traktować jako przyjętej odgórnie konstrukcji wywiadu, czyli:**
 - Nie musimy trzymać się za wszelką cenę kolejności podanej w dyspozycjach.
 - Nie musimy zadawać dokładnie tych samych pytań – są tylko przykładami.
 - Jeśli poszukiwana informacja pojawiła się już w toku wywiadu, nie pytamy o to po raz drugi, chyba, że w celu uściślenia.
 - **Z narzędziem należy się dokładnie zapoznać, by móc prowadzić luźną rozmowę zamiast ustrukturyzowanego wywiadu, którego nie chcemy** (bez tego uzyskamy jedynie słycone informacje i tym samym mało cenne dane). Unikamy wertowania, przerzucania kartek, poszukiwania pytań do zadania – zamiast tego postaramy się utrzymywać kontakt wzrokowy z naszym Rozmówcą, gdyż zależy nam na sytuacji możliwie zbliżonej do tematycznej rozmowy.
 - Dążymy do tego, by badany opowiedział nam o swoich doświadczeniach. Możemy dopytywać w trakcie i kierunkować wypowiedź, jeśli nie przerywamy w ten sposób narracji. Nie wtrącamy się jednak w środku wypowiedzi.

OTWARCIE WYWIADU

Wprowadzenie:

Nasza rozmowa nie będzie klasycznym wywiadem, w którym przychodzi ankieter i zadaje krótkie pytania czy nawet podsuwa możliwe odpowiedzi. Nie chcę niczego Pani/Panu sugerować. Zamiast tego chciałbym dzisiaj Panią/Pana poprosić, żeby opowiedział/a mi Pani/Pan o swoich zawodowych doświadczeniach w pracy z opiekunami z zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Pomimo przyjęcia przez nas pewnej kolejności i struktury pytań zależy mi jednak na tym, żeby to była raczej opowieść spontaniczna. Proszę sobie wyobrazić taką sytuację, że jest Pani/Pan na spotkaniu z innymi ekspertami mającymi kontakt z organizacjami zajmującymi się pieczą zastępczą i chce z nimi podzielić się swoim doświadczeniem.

PYTANIA OGÓLNE

Doświadczenia we współpracy i zakres współpracy z ZRZ i RDD

1. *Od jak dawna ma Pan/Pani zawodowy kontakt z zawodowymi rodzinami zastępczymi (ZRZ) i/lub rodzinnymi domami dziecka (RDD)?*
2. *Na czym dokładnie polega ten kontakt? W jakim zakresie współpracuje Pani/Pan z Zawodowymi Rodzinami Zastępczymi (ZRZ) i Rodzinnymi Domami Dziecka (RDD)? Jakie sprawy wspólnie rozwiązujecie?
Interesują mnie wszelkie Pana/Pani doświadczenia dotyczące współpracy z Zawodowymi Rodzinami Zastępczymi (ZRZ) i Rodzinnymi Domami Dziecka (RDD)*
3. *Proszę opowiedzieć, na ile jest Pan/Pani zadowolona z zakresu współpracy z ZRZ i RDD? Czy należałoby go jakoś zmodyfikować? W jaki sposób?*
4. *Czy Pana/Pani zdaniem rodzice zastępczy chcieliby lub potrzebowali współpracy z Panem/Panią w jeszcze jakimś innym zakresie?*
5. *Czy Pana/Pani zdaniem dysponuje Pan/Pani wystarczającymi narzędziami (chodzi o dostępne procedury, uprawnienia, politykę pracodawcy) aby współpracować z ZRZ i RDD w taki sposób, jakby Pan/Pani chciał/chciała i jaki jest potrzebny rodzicom zastępczym? Jeśli nie, to jakich zmian dokonałby/dokonałaby Pan/Pani?*

PODPowiedź:

Zwróć uwagę na to jaki jest zakres, „merytoryczna zawartość” współpracy/kontaktów Twojego rozmówcy z ZRZ i RDD

Musisz dopytać o ewentualną poprawę zakresu współpracy, np. nauczyciele mogą chcieć pogłębienia integracji wychowanków pochodzących z ZRZ/RDD z innymi uczniami, lecz z jakichś (jakich?) względów nie jest to możliwe.

6. *Proszę mi powiedzieć czy współpraca ze wszystkimi ZRZ i RDD przebiega podobnie czy pojawiają się jakieś różnice? Jeśli istnieją różnice, to na czym one polegają i z czego, Pana/Pani zdaniem wynikają?*
7. *Czy współpraca/kontakty z ZRZ i RDD w jakikolwiek sposób się różni/różnią? Jeśli tak, to w jaki sposób?*

PODPowiedź:

Zwróć uwagę, że Rozmówca może wskazać, że to nie typ opieki zastępczej determinuje największe różnice, lecz inne czynniki: okoliczności kontaktu, przedmiot/zakres współpracy, indywidualne cechy rodziców zastępczych i inne. Dopytaj o różniące czynniki.

Zakres współpracy instytucji z ZRZ i RDD

8. *Jeśli ma Pan/Pani taką wiedzę, proszę mi powiedzieć – w jakich obszarach i jakim zakresie Pana/Pani instytucja kontaktuje się/współpracuje z ZRZ i RDD? Jakie kwestie/sprawy związane z ZRZ i RDD są prowadzone/rozstrzygane w Pana/Pani instytucji?*
9. *Czy w Pana/Pani instytucji organizowane są jakieś formy wsparcia/programy/istnieją specjalne procedury pracy z ZRZ/RDD w Pana/Pani instytucji? Jeśli tak, to jakie?*
10. *Jak Pan/Pani ocenia zakres współpracy z ZRZ i RDD z Pana/Pani instytucją? Czy należałoby w jakiś sposób zmienić formy kontaktu lub sprawy/kwestie, którymi się państwo zajmujecie wspólnie z ZRZ i RDD? Jeśli tak to w jakim kierunku?*
11. *Czy z Pani/Pana perspektywy są jeszcze jakieś inne obszary, w ramach których ZRZ/RDD mogą wymagać wsparcia Pana/Pani instytucji?*

Jakość współpracy z ZRZ i RDD

12. *Jak dotychczas współpracuje się Panu/Pani z ZRZ i RDD?*

PODPOWIEDŹ:

Spróbuj się dowiedzieć (nie pytaj o to wprost), jaki jest charakter relacji/kontaktu badanego z przedstawicielami ZRZ/RDD – sformalizowany, a może nieformalny? Czy rozmówca uważa tę współpracę za poprawną, czy problematyczną? Czy rozmówca darzy ZRZ/RDD, z którymi ma kontakt sympatią czy raczej nie?

13. *Czy może Pani/Pan opisać jakiś świeży przykład udanej i nieudanej współpracy z tymi instytucjami?*
14. *Proszę mi opowiedzieć o wszystkim, co Pana/Pani zdaniem sprzyja dobrej współpracy z ZRZ/RDD?*
15. *A co Pana/Pani zdaniem utrudnia udaną współpracę z ZRZ i RDD?*

Bariera napotykanie przez ZRZ i RDD

16. *Na podstawie Pana/Pani doświadczeń proszę mi powiedzieć, z jakimi trudnościami/wyzwaniami Pani/Pana zdaniem spotykają się ZRZ i RDD? Z czego one wynikają?*

PODPOWIEDŹ:

Wyjaśnij, że prosisz o podanie wszelkich możliwych barier, utrudnień, jakie przychodzą Rozmówcy na myśl (np. istniejące ramy prawne, brak szkoleń skierowanych do opiekunów z zakresu rozwiązywania konfliktów, itp.)

17. *W jaki sposób, z Pani/Pana perspektywy opiekunowie radzą sobie z poszczególnymi barierami?*
18. *Jakimi cechami, postawą powinni odznaczać się opiekunowie zastępczy, żeby dobrze wypełniali swoje zadania?*
19. *Jakie kompetencje, Pana/Pani zdaniem potrzebne są opiekunom zastępczym?*

Rekomendacje

20. *Co w Pani/Pana przekonaniu należałoby zrobić, żeby poprawić jakość funkcjonowania opiekunów zastępczych?*

PODPOWIEDŹ:

Przekonaj Rozmówcę, że interesują Cię wszelkie pomysły, które przychodzą mu do głowy. Postaraj się dopytać o działania na szczeblu ogólnopolskim (np. zmiany zasad finansowania, zmiany prawne) jak i lokalnym (np. lepsza współpraca ze społecznością lokalną).

